

En kamp om verdier

Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer

Stine Eriksen Mangset

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2015

En kamp om verdier

Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer

Melodi: Min Lille Marlen

Engang kom Isak fra Mamrelund til Ur
han hadde just vært ute på en liten hamstringstur
men da han kom til teltet – o store skrekk –
var teltet tomt og Sara vekk
Alt var blitt registrert
Og fluksens rekvirert

Så ble Isak selv sendt til Polens land
og Reichborn-Kjennerud overtok alt etter ham
Det var den fete kalv og den halve brus
og tilbehør av glass og krus
så ble det registrert
at brus var likvidert

Så kom Håkon Høst med den store mosebok
og prediket at Herren gav og at Herren tok
alt det som Josef samlet inn
med svindel og med mystisk svinn
nå ble det registrert
og fluksens rekvirert

- Håkon Høst: Likvidasjonsstyrets julefest den 20. desember 1943.¹

¹ RA/S-3138/0001/D/Da/L1129 Oslo politikammer: dom 4266 – A.K. Torp m.fl., dok. nr. 126. Utdrag fra sang i anledning Likvidasjonsstyrets julefest i 1943, skrevet av bobestyrer og advokat Håkon Høst.

© Stine Eriksen Mangset

2015

Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer

Stine Eriksen Mangset

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

26. oktober 1942 ble alle mannlige jøder i Norge arrestert. Samme dag underskrev ministerpresident Vidkun Quisling Lov av 26. oktober om inndragning av formue som tilhører jøder. Loven slo fast at alle jødiske formuer skulle inndras til fordel for statskassen. Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer ble opprettet for å likvidere disse formuene.

I oppgaven undersøker jeg hvilke rammer som lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet. Jeg undersøker spesielt forskriftene som fulgte Lov av 26. oktober og som ga føringer for hvordan likvidasjonsprosessen skulle foregå. Videre undersøker jeg forholdet mellom Likvidasjonsstyret og andre aktører som var tok del i den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene.

I oppgaven undersøker jeg også i hvilken grad Likvidasjonsstyret forholdt seg til de rammene som var gitt og jeg undersøker hvordan det var mulig for andre enn den norske stat å profitere på likvidasjonen.

Forord

Etter fem år som lektorstudent og halvannet år med masterstudier kjennes det både godt, men også litt vemodig at jeg med denne oppgaven plutselig er ferdig ved Universitetet i Oslo. Å skrive denne masteroppgaven har vært krevende, men også fantastisk spennende, og jeg vil gjerne benytte denne anledningen til å takke alle som har hjulpet meg så langt.

Takk til mine veiledere Iselin Theien og Guri Hjeltnes ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret). Dere har latt meg jobbe selvstendig, men hjulpet meg når det har vært nødvendig. Takk til gode venner på Helga Engs for støttende ord og lange kaffepauser. Takk til mamma, pappa og Hans, som alltid sier at jeg er flink, spesielt når jeg er på mitt mest selvkritiske. En stor takk går også til Mette og Jan Petter for korrekturlesing.

Den største takken går likevel til min kjæreste, Tormod. Tusen takk for at du har lyttet til mine lange foredrag om diverse arkivfunn. Takk for at du alltid støtter meg, og for at du er verdens mest tålmodige mann. Og ikke minst, en stor takk for grundig gjennomlesning og tilbakemelding i innspurten. Du er best!

Stine Eriksen Mangset

Holtet, mai 2015

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Forskningsstatus og litteratur.....	2
1.1.1	Internasjonal litteratur	4
1.1.1	Norsk litteratur	4
1.2	Problemstillinger	7
1.3	Avgrensning.....	7
1.4	Teoretisk innfallsvinkel og sentrale begreper.....	8
1.5	Kilder og metodiske utfordringer	11
1.6	Oppgavens struktur.....	12
2	Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer	14
2.1	Plyndring gjennom forordninger	14
2.1.1	Opprettelsen	16
2.2	Byråkratene.....	18
2.2.1	Egil Reichborn-Kjennerud	19
2.2.2	Rolf Carl Svinndal.....	24
2.2.3	Erik Berge	27
2.3	Organisering	29
2.3.1	Likvidasjonsstyret for de inndratte former	31
2.4	Oppsummering	32
3	Muligheter og begrensninger	34
3.1	Formelle rammer	34
3.2	Bobestyrerne	36
3.3	Økonomi	39
3.3.1	Lønninger	40
3.4	Kontroll.....	42
3.5	Oppsummering	47
4	Likvidasjonsstyret og departementene	49
4.1	Tilgivelse heller enn tillatelse.....	49
4.2	Angiveri	54
4.3	Samarbeid	56
4.4	Oppsummering	58

5	Likvidasjonsprosessen.....	60
5.1	Realiseringen av jødiske forretninger.....	60
5.1.1	Utsalgssteder	63
5.2	Realiseringen av jødernes hjem	67
5.3	Realiseringen av jødernes eiendeler.....	72
5.3.1	Auksjonshus	73
5.3.2	Samlesentral A og B.....	74
5.4	Oppsummering	78
6	En kamp om verdier	80
6.1	Frynsegoder	80
6.2	En gyllen mulighet, men for hvem?	83
6.2.1	Germanske SS Norge og NSH	84
6.2.2	Andre organisasjoner.....	86
6.2.3	Frontkjemperkontoret.....	88
6.3	Oppsummering	96
7	Oppsummering og konklusjoner	98
7.1	Hvilke rammer lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet?.....	98
7.2	I hvilken grad forholdt Likvidasjonsstyret seg til disse rammene i likvidasjonsprosessen?	100
7.3	Hvordan ble det mulig for andre enn den norske stat å profitere på likvidasjonen?.....	102
	Kilder.....	103
	Litteratur.....	105
	Internettressurser	108
	Vedlegg 1	109
	Vedlegg 2	110
	Vedlegg 3	113

1 Introduksjon

Denne studien undersøker den økonomiske siden av Holocaust i Norge, og da nærmere bestemt Likvidasjonsstyrets rolle i den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene under andre verdenskrig.

Den største jødeaksjonen i Norge fant sted ved arrestasjonen og deportasjonen av jøder fra 26. oktober til begynnelsen av desember 1942. I tillegg var det flere små og store aksjoner mot jødene mellom 1940 og frem til 1943, da de aller fleste jøder og mennesker med jødisk avstamning i Norge enten hadde flyktet eller var deportert. I alt 772 jøder ble deportert fra Norge, ca. 1100 klarte å flykte til Sverige. Kun 34 overlevde de tyske utryddelsesleirene.²

Økonomisk diskriminering og forfølgelse av jøder i Norge fra den tyske okkupasjonsmakten og NS-myndighetene startet kort tid etter invasjonen i 1940. Registreringen av norske jøder startet i mai 1940. Allerede 10. mai fikk det norske politiet i Oslo ordre om å inndra jødernes radioapparater, over et år før inndragningen av andre nordmenns radioapparater.³ 17. mai 1940 ble det i flere byer i Østfold satt opp skilt med jødestjerne i jødiske forretninger. Den 5. desember 1940 ble den jødiske forretningsmannen Moritz Robinowitz arrestert og deportert til Sachsenhausen.⁴

I mai 1941 ble jødiske forretninger i Mosjøen beslaglagt av det tyske sikkerhetspolitiet og innehaverne ble arrestert. Samme år aksjonerte Hirden mot jødiske forretninger i Oslo, jødiske sakførere mistet sin advokatlisens og justisminister Sverre Riisnes ba fylkesmennene om fortegnelse over jødisk eiendom i Norge. I november 1941 beslagla tyskerne flere jødiske forretninger i Trondheim, og forretningene ble drevet videre av tyske myndigheter.⁵

I 1942 begynte arrestasjonen av alle mannlige jøder i hele landet. Jøder i Trondheim ble arrestert i oktober etter en unntakstilstand, og 24. oktober kom loven som skulle legitimere arrestasjonen. Alle mannlige jøder i landet ble arrestert 26. oktober. Aksjonen kulminerte

²Bjarte Bruland, *Det norske Holocaust: Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Temahefte nr. 7, (Oslo: HL-Senteret, 2008), 8; NOU 1997: 22 *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under 2. verdenskrig*, 90. NOU 1997: 22 opererer med lavere tall, men tallene har blitt justert med nyere forskning.

³Bruland, *Det norske Holocaust*, 14.

⁴Thomas V. H. Hagen, "Likvidasjonen av to jødiske forretninger i Kristiansand", i *Jakten etter jødene på Agder: Fortellinger om det sørlandske Holocaust*, av Thomas V. H. Hagen, Gro Kvanvig og Roger Tronstad (*Kristiansand: Stiftelsen Arkivet*, 2010), 62.

⁵Samuel Abrahamsen, *Norway's Response to the Holocaust: A Historical Perspective*, (New York: Holocaust Library, 1991), 9.

med massearrestasjonen av de resterende jødene i Oslo, hovedsakelig kvinner, gamle og barn, 26. november 1942.⁶

Lov av 26. oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder kom som en følge av planene om å arrestere og deportere de norske jødene. I en avtale mellom tyske myndigheter og Quislingregimet ble det bestemt at alt gull og sølv og alle armbåndsur tilhørende jøder skulle gis tyske myndigheter som ”frivillig bidrag til krigsutgiftene”.⁷ Norske jøder måtte altså betale for sin egen utryddelse. Resterende formue, eiendeler og eiendom skulle tas hånd om av norske myndigheter, og *Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer*⁸ ble opprettet i Oslo, formelt under Finansdepartementet.

1.1 Forskningsstatus og litteratur

Frem til 1990-tallet behandlet de fleste historikere inndragningen av jødisk eiendom og formue i Europa under andre verdenskrig som et underordnet aspekt ved Holocaust.⁹ I forbindelse med 50 års-markeringen av slutten på andre verdenskrig i 1995 tok flere europeiske land et nytt oppgjør med nazismen. I flere land benyttet man anledningen til å ta ansvar for å ha samarbeidet med Nazi-Tyskland eller å innrømme at egne landsmenn hadde deltatt i krigens grusomheter. Spørsmål omkring jødisk eiendom og ansvaret for den økonomiske utnyttelsen av ofrene som ble sendt til konsentrasjonsleire var i sentrum for diskusjonen, spesielt i Vest-Europa, i 1996 og 1997.¹⁰

Deportasjonene og folkemordet på jødene ble sett på som nazistenes grusomheter, og dermed noe ”vanlige” europeere kunne ta avstand fra. Men inndragningen og videre salg av jødisk

⁶ Bruland, *Det norske Holocaust*, 18.

⁷ Bruland, *Det norske Holocaust*, 18; Richard Z. Chesnoff, *Pack of Thieves: How Hitler and Europe Plundered the Jews and Committed the Greatest Theft in History*, (New York: Doubleday, 1999), 117; NOU 1997: 22, 22-24.

⁸ I forskriftene til Lov av 26. oktober 1942 omtales Likvidasjonsstyret som *Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer*, men i all senere korrespondanse fra Likvidasjonsstyret benyttes betegnelsen *Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer*. Jeg vil for enkelthets skyld bare bruke betegnelsen *Likvidasjonsstyret* videre i denne oppgaven.

⁹ Martin Dean, *Robbing the Jews: the Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2008), 7.

¹⁰ Avi Beker, "Introduction: Unmasking national myths - Europeans challenge their history", i *The Plunder of Jewish Property during Holocaust: Confronting European History*, red. av Avi Beker, 1-32 (New York: New York Univ. Press, 2001), 1.

eiendom avslørte at nazistene hadde vært avhengige av både lokalt byråkrati og den lokale befolkningen i utførelsen av sine politiske og ideologiske mål.¹¹

En annen årsak til at beslagleggingen av jødisk eiendom kom på dagsorden internasjonalt var Sovjetunionens oppløsning og jernteppets fall. I Øst-Europa hadde beslaglagt eiendom fra andre verdenskrig hovedsakelig blitt overført til det kommunistiske regimet som en del av nasjonaliseringen av eiendom. Jødiske organisasjoner som kjempet for tilbakeføring av jødisk eiendom, spesielt The World Jewish Restitution Organization og deres underorganisasjoner benyttet muligheten til å fremme sine krav og gjorde det samtidig til et internasjonalt spørsmål. Samtidig åpnet flere østeuropeiske land sine arkiver fra andre verdenskrig, og nytt kildemateriale ble dermed tilgjengelig for forskere.¹²

Som en følge av debatten rundt inndragning av jødisk eiendom og jødiske krav om tilbakeføring valgte flere land å nedsette undersøkelseskommisjoner. I Norge ble det utnevnt et utvalg som skulle kartlegge hva som skjedde med jødernes eiendeler i Norge under den andre verdenskrig, og undersøke hvordan oppgjøret etter krigen hadde foregått. Utvalget fikk navnet Skarpnesutvalget etter utvalgets formann.

I 1998 la Justis- og politidepartementet frem en stortingsproposisjon, med bakgrunn i rapporten fra Skarpnesutvalget, som ble godkjent i statsråd og vedtatt i Stortinget året etter. Justisdepartementet ønsket gjennom proposisjonen å ta ”et historisk og moralsk oppgjør med behandlingen i Norge av den økonomiske likvidasjon av den jødiske minoritet under den 2. Verdenskrig”¹³. I proposisjonen står det at

Den økonomiske likvidasjon av gruppen som helhet var unik og den organiserte arrestasjonen, deportasjonen og fysiske tilintetgjørelsen var et folkemord. Da hensikten med jødeforfølgelsen var at den jødiske gruppen i Norge skulle tilintetgjøres totalt, må den økonomiske og den fysiske likvidasjon ses på som to sider av samme sak¹⁴.

I Norge, som i flere andre land, hadde man dermed anerkjent at inndragningen av jødisk eiendom og formue var en viktig del av Holocaust.

¹¹ Avi Beker, "Introduction", 1.

¹² Stuart E. Eizenstat, *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor and the Unfinished Business of World War II* (New York: PublicAffairs, 2003), 3-5; Iselin Theien og Bjørn Westlie, "The Restitution Process and the Integration of the Jewish Minority into the Norwegian Collective Memory of the Second World War", i *From Patriotic Memory to a Universalistic Narrative?: Shifts in Norwegian Memory Culture after 1945 in Comparative Perspective*, red. av Arnd Bauerkämper, Odd-Bjørn Fure, Øystein Hetland og Robert Zimmermann, 117-134 (Essen: Klartext, 2014), 117-119.

¹³ St.prp. nr. 82 (1997-98) Et historisk og moralsk oppgjør med behandlingen i Norge av den økonomiske likvidasjon av den jødiske minoritet under den 2. verdenskrig.

¹⁴ St.prp. nr. 82 (1997-98).

1.1.1 Internasjonal litteratur

Beslagleggingen av jødisk eiendom og formue i Norge var ikke noe unikt. I alle okkuperte og Nazi-vennlige land ble jødene fratatt sine rettigheter og sitt økonomiske livsgrunnlag. Det er derfor interessant å se hvordan denne prosessen foregikk i andre land. I boken *Robbing the Jews, The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945* fra 2008 skriver Martin Dean om Nazistenes økonomiske forfølgelse av jøder i Tyskland og om de økonomiske sidene ved Holocaust i resten av Europa. Boken har et komparativt perspektiv og Dean beskriver både kronologisk, tematisk og regionalt hvordan ulike europeiske stater forholdt seg til nazistenes økonomiske tilintetgjørelse av Europas jøder. Dean er en sentral historiker innenfor temaet, og boken er nyttig i forbindelse med oppgaven fordi den gjør det mulig å se konfiskasjonene av jødisk eiendom i Norge og Likvidasjonsstyrets rolle i en større sammenheng.

Internasjonal forskning på temaet er betydelig mer omfangsrik enn den norske. Det er likevel problematisk å basere seg for mye på internasjonal litteratur fordi prosessen rundt beslagleggingen varierte fra land til land. Internasjonal litteratur kan derimot være veldig nyttig for å forstå hvordan historikere og også samfunnet har behandlet problemstillinger vedrørende den økonomiske forfølgelsen av jøder under andre verdenskrig. *The plunder of Jewish Property during the Holocaust* av Avi Beker (red.) fra 2001 tar for seg ulike aspekter ved nazistenes beslaglegging av jødisk formue og eiendom, og også problemstillinger knyttet til tilbakeføringen av disse verdiene etter andre verdenskrig og frem til i dag. *Imperfect Justice* av Stuart E. Eizenstat fra 2003 er en personlig skildring av hendelser som førte frem til kompensasjon og tilbakeføring av eiendom og verdier til ofre for Holocaust. Eizenstat jobbet for amerikanske myndigheter, og arbeidet hovedsakelig med spørsmålet om tilbakeføring i Øst-Europa og han var også sentral i prosessen med sveitsiske banker og kontoer tilhørende ofre for Holocaust.

1.1.1 Norsk litteratur

Den økonomiske siden ved det norske Holocaust har ikke vært særlig undersøkt før i senere tid. Til dels fordi den norske deltakelsen i Holocaust generelt ikke har fått særlig stor plass i den norske krigshistorien før i de senere år. Deportasjonen av jødene og den økonomiske likvidasjonen av jødisk eiendom og formue har blitt sett på som en del av ”fiendens”

historie.¹⁵ Det at den økonomiske likvidasjonen og selve deportasjonen av de norske jødene stort sett var sammenfallende, kan også ha bidratt til at den økonomiske siden ved jødeforfølgelsene ikke har blitt særlig forsket på.

Journalisten Bjørn Westlie skrev en artikkel i Dagens Næringsliv i 1995 hvor han beskrev det han mente var nordmenns ran av jødene under andre verdenskrig. Det ble etter hvert en debatt i norske medier, og Justisdepartementet opprettet, som tidligere nevnt, et offentlig utvalg som skulle vurdere jødernes økonomiske tap under andre verdenskrig og sammenlikne dette med det som ble gitt tilbake etter krigen. Utvalget var preget av splittelse, hovedsakelig pga. uenighet om utvalgets mandat, og uenighet om hvorvidt utvalget skulle vurdere de etiske og moralske aspektene ved behandlingen av jødene under andre verdenskrig.

Utvalget la frem sin rapport, *NOU 1997:22 Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*, men utvalget avga da to utredninger. Flertallet i utvalget hadde ikke trukket inn etiske spørsmål, men hadde fokusert kun på den økonomiske siden i utredningen.

Mindretallet, som besto av historiker Bjarte Bruland samt psykolog og forstander i Det mosaiske Trossamfunn, Berit Reisel, ville derimot ta større hensyn til flere aspekter ved den økonomiske likvidasjonen av jødene. Mindretallet mente at den fysiske og den økonomiske likvidasjonen hang sammen i én handling, og at den hadde som mål å totalt tilintetgjøre jødene som en gruppe.¹⁶

Både utvalgets flertall og mindretall har undersøkt arkivmaterialet til Likvidasjonsstyret og Tilbakeføringskontoret i tillegg til andre institusjoner som tilbakeførte eiendom og formue etter krigen. Begge utredningene gir en oversikt over omfanget av beslagleggelsen. Spesielt mindretallets utredning gjør rede for hvordan likvidasjonsprosessen gikk for seg, men spørsmålet om hvorfor likvidasjonsprosessen ble som den ble gjenstår. Hensikten med utredningen var å beregne hvor store verdier den jødiske minoriteten i Norge ble fratatt under andre verdenskrig. Dynamikken i likvidasjonsprosessen og Likvidasjonsstyrets forhold til andre aktører blir ikke særlig undersøkt i rapporten. Mindretallets utredning ble lagt til grunn da Bondevik-regjeringen besluttet å utbetale 450 millioner kroner til oppreisning for jødene.

Bjarte Bruland har også skrevet om den økonomiske siden ved det norske Holocaust i sin hovedoppgave i historie fra 1995: *Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*. Brulands

¹⁵St.prp. nr. 82 (1997-98).

¹⁶NOU 1997: 22, 85.

hovedoppgave undersøker hvordan det norske byråkratiet deltok i forfølgelsene og deportasjonen av jødene. I et av kapitlene som omhandler inndragningen av jødernes formue redegjør Bruland for strukturen i det han kaller *beslagsbyråkratiet*. Han gjør også rede for en del praktiske sider ved inndragningen av eiendom og formue. Bruland vurderer også Finansdepartementet, Innenriksdepartementet og Likvidasjonsstyrets rolle i prosessen, men den økonomiske likvidasjonen er i Brulands hovedoppgave behandlet som en del av den totale tilintetgjørelsesprosessen mot de norske jødene. Den økonomiske likvidasjonen av jødene, og Likvidasjonsstyrets rolle i denne, er derfor ikke like utførlig behandlet som det jeg vil gjøre i denne oppgaven.

Det er med unntak av Skarpnesutvalgets rapport og Bjarte Brulands hovedoppgave, ikke gjort noen systematisk forskning på Likvidasjonsstyrets rolle i den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene under krigen, men det finnes en del beretninger om enkelte jøder og deres familiers skjebne under krigen, og hva som skjedde med deres forretninger og hjem.

Bjørn Westlie skrev i 2002, boken *Oppgjør, I skyggen av holocaust* hvor han skriver om sin rolle i prosessen frem til oppnevningen av Skarpnesutvalget, og om debatten rundt utredningen. I boken skriver han også om den jødiske familien Caplan, og om hvordan deres formue ble likvidert.

I *Jakten etter jødene på Agder: Fortellinger om det sørlandske Holocaust*, fra 2010, skriver Thomas V.H. Hagen, Gro Kvanvig og Roger Tronstad om jødiske familier på Sørlandet og deres skjebne under andre verdenskrig. Kapittelet *Likvidasjonen av to jødiske forretninger i Kristiansand* skrevet av Hagen omhandler bestyrelsen av den jødiske forretningsmannen Moritz Rabinowitz' bo, fabrikk og forretninger og bestyrelsen av brødrene Røsis bo og forretning. I boken *På siden av rettsoppgjøret* av Per Ole Johansen (red.) fra 2006 har Tore Pryser skrevet et kapittel: *Holocaust i innlandsregionen* der han bl.a. skriver om bobestyreren for flyktningebo i Hedmark og Oppland.

1.2 Problemstillinger

Temaet for denne oppgaven er *Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer*. I oppgaven tar jeg sikte på å undersøke tre hovedproblemstillinger: 1) *Hvilke rammer lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet?* 2) *I hvilken grad forholdt Likvidasjonsstyret seg til disse rammene i likvidasjonsprosessen?* 3) *Hvordan ble det mulig for andre enn den norske stat å profitere på likvidasjonen?*

Målet med den første problemstillingen er å undersøke i hvilken grad de formelle rammene, som lover og forskrifter, skapte begrensninger eller muligheter for Likvidasjonsstyret til å ta egne beslutninger. I tillegg vil jeg undersøke de mer uformelle rammene, som forbindelsene til de ulike departementene som var involvert i likvidasjonsprosessen, og hvordan samhandlingen påvirket Likvidasjonsstyrets arbeid.

Med utgangspunkt i den andre problemstillingen vil jeg analysere selve likvidasjonsprosessen Likvidasjonsstyret gjennomførte opp mot de rammene som var gjeldende. Fulgte Likvidasjonsstyret de forskriftene de var gitt? Hvordan påvirket Likvidasjonsstyret prosessen?

Til slutt i oppgaven vil jeg behandle den tredje problemstillingen. Det er interessant å se hvordan Likvidasjonsstyret valgte å bruke den tilgangen de hadde til på jødernes verdier til å tilgodese andre i samfunnet. Hvem skulle få profitere på likvideringen av de jødiske formuene?

1.3 Avgrensning

Tidsrommet denne oppgaven tar for seg er naturlig avgrenset. Likvidasjonsstyret ble offisielt opprettet med *Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942 vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder*, som ble signert av finansminister Frederik Prytz¹⁷ 20. november 1942. Likvidasjonsstyret besto helt til frigjøringen i mai 1945, men arbeidet med å likvidere de jødiske formuene var hovedsakelig over i løpet av våren og sommeren 1943.

Likvidasjonsstyret overtok også forvaltningen av flyktede personers formuer 3. juli 1943, men dette arbeidet vil ikke bli undersøkt i denne oppgaven. Tidsrommet som vil bli undersøkt er

¹⁷ Frederik Prytz ble utnevnt til finansminister av Vidkun Quisling i den ”nasjonale” regjering i januar 1942. Den ”nasjonale regjering” ble proklamert og godkjent av Hitler 1. januar 1942. Dahl, Hans Fredrik (forfatter). *Frederik Prytz*. Norsk biografisk leksikon, copyright 13.2.09, https://nbl.snl.no/Frederik_Prytz (28.1.15).

derfor hovedsakelig perioden mellom 20. november 1942 og 3. juli 1943. I tilfeller der det er hensiktsmessig har jeg likevel benyttet meg av kildemateriale som er både eldre og nyere.

Likvidasjonsstyret holdt til i Oslo, men hadde underavdelinger flere steder i landet. I tillegg var det utnevnt bobestyrere i forskjellige kommuner. Av hensyn til oppgavens omfang har jeg valgt å begrense undersøkelsen til Likvidasjonsstyrets rolle i likvidasjonen av de norske jødene i Oslo og Aker.¹⁸ Oslo var bosted for den største jødiske minoriteten før 1940, i tillegg til en større gruppe i Trondheim.¹⁹ En annen grunn til at jeg har valgt å konsentrere oppgaven om Oslo er at Likvidasjonsstyret hadde en fysisk nærhet til de beslaglagte forretningene, eiendommene og eiendelene i Oslo, og at de derfor hadde mulighet til å bedrive en større detaljstyring og overvåking av hvordan formuene ble likvidert. I tilfeller der korrespondanse med kontorer eller personer utenfor Oslo kan være med på å belyse problemstillingene er likevel disse tatt med i oppgaven.

1.4 Teoretisk innfallsvinkel og sentrale begreper

Veien mot utryddelsen av de europeiske jødene kan beskrives som en destruksjonsprosess. Raul Hilberg hevder at nazistenes jødeutryddelse ikke kan sees som ”en udelelig, enhetlig og ugjennomtrengelig begivenhet”,²⁰ men som en prosess der de ulike stegene blir tatt av mange ulike beslutningstakere. Destruksjonsprosessen fulgte likevel et mønster, en kronologisk utvikling i fire faser, skriver Hilberg. Det første steget var å definere ”fienden”, hvem skulle regnes som jøde? Det neste steget var ekspropriering og beslagleggelse av jødernes formuer og eiendeler. Hilberg bruker begrepet *expropriation* om denne fasen, men jeg vil i denne oppgaven bruke *økonomisk likvidasjon*²¹ fordi begrepet rommer større deler av den økonomiske forfølgelsen av jødene enn bare ekspropriering av eiendom. Dernest fulgte konsentrasjonsfasen, det vil si arrestasjon eller plassering av jøder i gettoer. Og til slutt, den totale utslettelse av de europeiske jødene gjennom massedrap.²²

Hilberg beskriver disse fire fasene som en administrativ utvikling. For å muliggjøre de ulike stegene var byråkratene avhengig av et mer uhindret handlingsrom enn det som tidligere

¹⁸ Aker kommune ble ikke innlemmet i Oslo før i 1948, men boene etter jøder som bodde i Oslo eller Aker ble behandlet av de samme bobestyrerne. Jeg vil for enkelthets skyld bare bruke Oslo videre i oppgaven, men Oslo inkluderer da Aker.

¹⁹ NOU 1997: 22, 9.

²⁰ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Vol. 5 (New York: Holmes & Meier, 1985), 53.

²¹ Begrepet *økonomisk likvidasjon* er også brukt av mindretallet i Skarpnesutvalget.

²² Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 53.

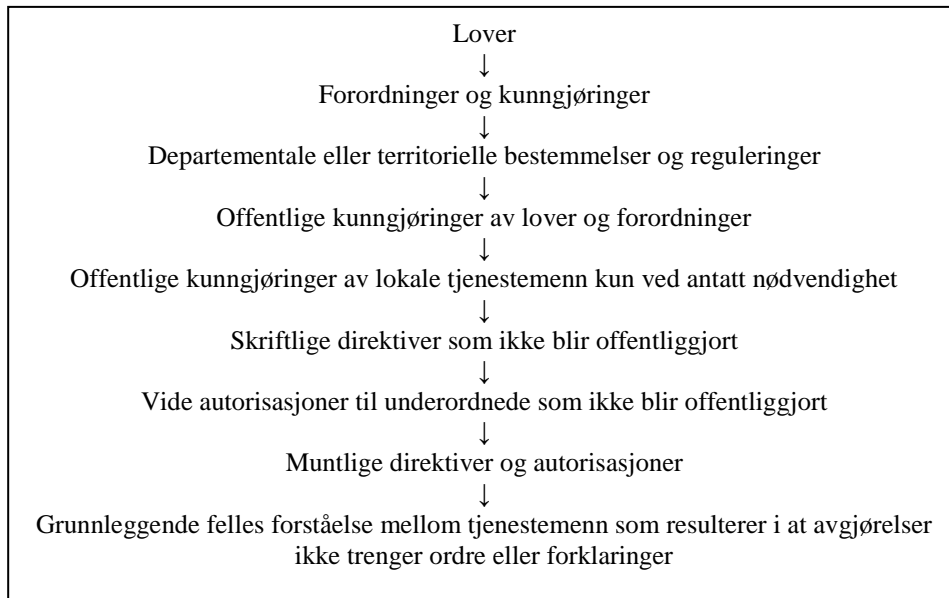
hadde vært praksis i byråkratiet. Man trengte et skifte i fokus fra det skrevne ord – lover – til mer skjulte operasjoner. Hilberg hevder at destruksjonen av jødene ikke var et produkt av lover, men av en felles forståelse, overensstemmelse og synkronisering mellom initiativtakerne. Initiativtakerne var ikke ett organ eller institusjon som koordinerte hele destruksjonsprosessen, men som Hilberg skriver: ”The machine of destruction was a sprawling, diverse, and – above all – decentralized apparatus”.²³

Jeg vil i denne oppgaven basere meg på Hilbergs teori om at destruksjonsprosessen mot jødene fulgte et mønster. Utryddelsen av de norske jødene følger riktig nok ikke helt det samme mønsteret som hos Hilberg. Det som er spesielt for Norge, i motsetning til i Tyskland og mange andre tyskokkuperte land i Europa, er at andre og tredje fase i destruksjonsprosessen er sammenfallende i tid. Jødene i Norge fikk sine formuer inndratt samtidig med at de ble arrestert. Dessuten fulgte fase fire like etter. En måned etter at alle mannlige jøder ble arrestert ble resten av den jødiske befolkningen arrestert, og sammen ble de deportert og de aller fleste ble tilintetgjort ved massedrap.

Selv om destruksjonsprosessen i Norge ikke stemmer helt i tid med Hilbergs mønster er de fire fasene i prosessen til stede. Likvidasjonsstyret var en del av destruksjonsprosessen ved at de sto ansvarlige for forvaltningen av de inndratte jødiske formuene.

Et sentralt poeng i Hilbergs teori er den administrative utviklingen fra offentlige lover til skjulte operasjoner utført av offentlige tjenestemenn. Fra åpne og offisielle tiltak til skjulte tiltak. Denne utviklingen kan i følge Hilberg beskrives slik:

²³ Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 55.

Figur 1: Administrativ utvikling.²⁴

Det vil være interessant å se hvordan Likvidasjonsstyrets utvikling i perioden som er undersøkt samsvarer med Hilbergs teori om den administrative utviklingen som er beskrevet i figur 1.

Begrepet likvidasjon har to betydninger, og dobbeltheten i dette begrepet får en spesiell tyngde når jeg bruker det om en del av destruksjonsprosessen mot jødene under andre verdenskrig. Likvidasjon defineres som avvikling av et formueskompleks, men likvidasjon kan også bety å ta livet av noen.²⁵ Når jeg i denne oppgaven bruker begrepet likvidasjonsprosessen er det snakk om den økonomiske likvidasjonsprosessen, og hvordan jødenes formuer ble likvidert, det vil si hvordan formuene ble omsatt til kontanter.

I oppgaven bruker jeg begreper som forvaltning, inndragning, beslaglegging og konfiskering. Når jeg velger å omtale den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene med slike termer, og ikke med begreper som tyveri, ran og ekspropriering, som kunne vært passende i flere anledninger, legger jeg meg på linje med andre forskere, blant annet Martin Dean. Hensikten er å vektlegge den ”legaliserte”, byråkratiske og statlig organiserte måten prosessen foregikk på.²⁶

²⁴ Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 55.

²⁵ Store Norske Leksikon. <https://snl.no/likvidasjon> (15.4.15).

²⁶ Dean, *Robbing the Jews*, 3.

1.5 Kilder og metodiske utfordringer

Denne oppgaven baserer seg overveiende på en studie av primærkilder. Hovedkilden har vært arkivmaterialet etter *Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer*. Tilbakeføringskontoret ble opprettet etter frigjøringen og skulle arbeide for at eierne av beslaglagte formuer skulle få mest mulig av eiendelene sine tilbake, enten det var beslaglagt av tyskerne eller NS-regimet.²⁷

Tilbakeføringskontoret overtok Likvidasjonsstyrets arkiver, og baserte seg hovedsaklig på dette materialet i oppsporingen av beslaglagte verdier. Derfor er Likvidasjonsstyrets arkiv integrert i Tilbakeføringskontorets arkiver. Totalt utgjør dette arkivmaterialet 100 hyllemeter. Jeg har hovedsakelig undersøkt en del av dette arkivmateriale, ”Oslo-arkivet”. Osloarkivet inneholder materiale fra Statspolitiet, Innenriksdepartementet, Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret og ble samlet og benyttet av Tilbakeføringskontoret. Materialet jeg har undersøkt består blant annet av lover, forskrifter, rundskriv og korrespondanse.²⁸

En utfordring med dette kildematerialet er at det er noe uorganisert, og at det til tider har vært vanskelig å orientere seg i kildematerialet. Spesielt gjelder dette korrespondanse mellom Likvidasjonsstyret, departementer, organisasjoner, bobestyrere og privatpersoner. Korrespondansen fra departementer er sortert i individuelle mapper, det samme er korrespondanse med organisasjoner, bobestyrere og privatpersoner, som noen ganger er sortert under ”diverse”. Kopier av Likvidasjonsstyrets utgående post er sortert i egne mapper. Det har derfor vært en til tider tidkrevende utfordring å pusle sammen bitene av korrespondanse for å få det hele bildet av et saksforløp eller en diskusjon mellom for eksempel Likvidasjonsstyret, Finansdepartementet og Innenriksdepartementet.

En annen utfordring med kildematerialet er at den utgående korrespondansen som er arkivert er kopier. Disse kopiene er sjeldent signert, og det har derfor vært vanskelig å avgjøre hvilket styremedlem i Likvidasjonsstyret som har vært ansvarlig i en sak eller diskusjon. Jeg har valgt å møte denne utfordringen ved å behandle Likvidasjonsstyret som et enhetlig organ. Jeg har ikke tatt hensyn til at de ulike styremedlemmene kan ha påvirket saker i ulike retninger på grunn av personlige motiver eller preferanser. I noen tilfeller har det likevel vært mulig å

²⁷ Arkivverket. <https://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdskrig/Nordmenn-i-fangenskap/Joedar-i-Norge> (13.4.15).

²⁸ Arkivportalen. <http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-01000000007874&aktivArkivFane=detaljer> (13.4.15).

spore den ansvarlige ved at den andre korrespondenten henvender seg til et spesielt styremedlem i brevene, og da er dette spesifisert i den løpende teksten eller i fotnotene.

I tillegg til arkivmateriale etter Tilbakeføringskontoret og Likvidasjonsstyret har jeg også undersøkt en del landssviksaker ved Riksarkivet. Hovedsakelig har jeg studert landssviksakene mot Likvidasjonsstyrets medlemmer, men jeg har også undersøkt landssviksakene mot bobestyrere, funksjonærer og andre tilknyttet Likvidasjonsstyrets virksomhet.

Ved å benytte meg av egenforklaringer fra landssviksaker har jeg vært nødt til å forholde meg til en del metodiske utfordringer. Forklaringene er gitt av tiltalte som var under press, og som ønsket å fremstå på den beste måte for å få en mildest mulig straff. I tilfeller der jeg har benyttet meg av vitneforklaringer har jeg også måttet vurdere vitnenes troverdighet. Ofte var vitnet tett tilknyttet Likvidasjonsstyret. Dessuten kan vitnene ha hatt ulike motiver for enten å svartmale eller formildne omstendighetene eller andre tiltalte. Jeg har sett på egenforklaringer og vitneforklaringer fra landssviksakene som erindringshistorier. De tiltalte og vitnene har sin egen fortelling om hva som hendte under krigen og hvorfor, denne fortellingen kan være preget av mange ulike motiver. Det er derfor viktig å se disse forklaringene i den konteksten de ble gitt, og å vurdere dem opp mot andre opplysninger. Jeg har hovedsakelig kun brukt forklaringer fra landssviksakene som et supplement for å belyse en sak, eller et fenomen, og på denne måten blir vurderingen av forklaringens troverdighet målt opp mot andre kilder.

1.6 Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i syv kapitler, hvorav kapittel en og syv er henholdsvis en introduksjon og en oppsummering. I kapittel to gjør jeg rede for bakgrunnen for Likvidasjonsstyrets opprettelse, introduserer styrets medlemmer og gjør rede for hvordan Likvidasjonsstyret er organisert.

I kapittel tre gjør jeg rede for de formelle rammene som lå til grunn for Likvidasjonsstyrets arbeid, med fokus på forskriftene som fulgte Lov av 26. oktober 1942. I kapittel fire undersøker jeg de mer uformelle rammene Likvidasjonsstyret opererte under, og drøfter hvorvidt forholdet mellom Likvidasjonsstyret og de ulike departementene var preget av samarbeid eller motstand og kontroll, og om Likvidasjonsstyret selv tok initiativ til samarbeid.

I kapittel fem gjør jeg rede for selve likvidasjonsprosessen, og drøfter hvorvidt Likvidasjonsstyret holdt seg innenfor de formelle rammene som gjaldt for deres arbeid. Videre i kapittel seks vil jeg drøfte om det var andre enn den norske stat som profiterte på den økonomiske likvidasjonen av jødene, og hvilken rolle Likvidasjonsstyret i så fall hadde i dette.

2 Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer

Da beslutningen var tatt om å arrestere alle jødiske menn i Norge, var det viktig for de norske myndighetene å sikre at jødernes formuer forble på norske hender. I tidligere tilfeller der jøder hadde blitt arrestert og formuene deres blitt konfiskert hadde verdiene havnet hos tyske styresmakter. Nå var det imidlertid snakk om store verdier som skulle beslaglegges, og uansett hva som var motivet, handlet de norske NS-myndighetene raskt for å få på plass et lovverk som skulle sikre norsk kontroll over jødernes hjem, forretninger og eiendeler.

I dette kapittelet skal jeg gjøre rede for to forhold: Først og fremst bakgrunnen for opprettelsen av Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer. Deretter Likvidasjonsstyrets personsammensetting og organisering. Jeg vil undersøke hvordan forvaltningen av jødernes formuer havnet hos Likvidasjonsstyret. Hvilket lovverk lå til grunn for opprettelsen? Jeg vil også undersøke hvordan styremedlemmene i Likvidasjonsstyret ble valgt ut. Til slutt i kapittelet vil jeg gjøre rede for hvordan Likvidasjonsstyret var organisert.

2.1 Plyndring gjennom forordninger

Det juridiske rammeverket for beslagleggelsen og likvidasjonen av de norske jødernes formuer var viktig å få raskt på plass for å kunne omsette verdiene, og for å kunne få en størst mulig profitt for staten. Den vanligste praksisen i tysk-okkuperte land i Vest-Europa var at likvidasjonen av jødernes formue foregikk innenfor et juridisk rammeverk, skriver Martin Dean. Gjennom det han kaller *Plunder by Decree*, som kan oversettes til *plyndring gjennom forordninger*, tilranet myndighetene seg jødernes hjem, kulturskatter og eiendeler. Det juridiske rammeverket var spesielt viktig i de okkuperte landene i Europa fordi eksilregjeringene ofte forbød involvering i tysk konfiskasjon. For at folk skulle være villige til å kjøpe eiendommer og forretninger måtte man vite at man var rettslig sikret eierskapet. Det som var spesielt for Norge var at lovene og forordningene kom samtidig med arrestasjonene, i andre tyskokkuperte land i Vest-Europa kom mange av disse lovene og forordningene før arrestasjonene og deportasjonen av jødene.²⁹

²⁹ Dean, *Robbing the Jews*, 258.

Lov av 26. oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder ble vedtatt som en del av aksjonene mot jødene i Norge, høsten og vinteren 1942 og 1943. Fra 6.-12. oktober 1942 var det unntakstilstand i Trondheim. Alle mannlige jøder ble arrestert og internert ved Falstad leir. 34 jøder ble drept.³⁰ Loven sammenfalt med arrestasjonene av resten av de mannlige jødene i Norge. 26. oktober 1942 ble disse arrestert og internert ved Berg leir i Tønsberg.³¹

Utvalget bak NOU 1997:22 *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*, Skarpnesutvalget, skriver at motivet bak loven antakelig var å sikre at jødenes formuer forble i Norge under NS-myndighetenes kontroll, og ikke falt i tyske styresmakters hender.³² Første paragraf i loven slo fast at all formue tilhørende norske og statsløse jøder skulle inndras til fordel for statskassen. Loven gjaldt også enhver formue en jødes ektefelle eller barn måtte besitte.³³ Ved å lovfeste inndragningen sikret NS-myndighetene at jødisk eiendom og formue havnet på norske styresmakters hender.³⁴

Likvidasjonsstyrets formann Egil Reichborn-Kjennerud og styremedlem Rolf Svinndal hevdet etter krigen at det var tyskerne som besluttet at jødenes formue skulle beslaglegges, men at det lyktes NS-myndighetene å få gjennomført denne inndragningen til fordel for den norske stat.³⁵ De tidlige beslagene av jødisk eiendom og formue i Trondheim hadde vært i regi av tysk okkupasjonsmakt og følgelig hadde NS-myndighetene lite kontroll med disse verdiene. Det er vanskelig å si noe om hvordan kampen om formuene utspilte seg, men flertallet i Skarpnesutvalget skriver at de ser loven som et resultat av en dragkamp mellom norske og tyske myndigheter fordi jødenes formue tilfalt den norske stat, men gull, sølv, smykker og armbåndsur tilfalt tyskerne.³⁶

Mindretallet i Skarpnesutvalget, skrev i sin utredning at Loven av 26. oktober 1942 måtte forstås som ”en legitimering av visse typer handlinger innenfor et ideologisk system”³⁷.

Loven må altså forstås, ikke kun som et økonomisk anslag mot jødene, men som en del av

³⁰ NOU 1997: 22, 21.

³¹ NOU 1997: 22, 21.

³² NOU 1997: 22, 21.

³³ Lov av 26 oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder. Loven i sin helhet ligger som Vedlegg 1.

³⁴ NOU 1997: 22, 21

³⁵ RA/S-3138/0001/D/Da/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12-16.7.45 og RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 60. Kommentar til svar på mine [Rolf Svinndals] spørsmål til direktør Helweg udatert.

³⁶ NOU 1997: 22, 22.

³⁷ NOU 1997: 22, 21.

nazistenes utslettelse av den jødiske befolkningen i Europa. Selv om Norge var okkupert var det ingen selvfølge at den jødiske befolkningen skulle bli økonomisk likvidert. I det okkuperte Danmark fikk jødene beholde sine eiendommer gjennom hele krigen, også de som flyktet eller ble arrestert.³⁸ Mindretallet i Skarpnesutvalget så inndragningen av jødernes formue som en del av den totale tilintetgjørelsesprosessen norske jøder ble utsatt for. Dette er i samsvar med Hilbergs teori om de fire fasene frem til utslettelsen av Europas jøder.

Lovens paragraf tre ga Finansdepartementet ansvaret for forvaltningen, men loven la ikke mange føringer for hvordan de inndratte formuene skulle forvaltes. Finansdepartementet kunne forlange registrering og departementet skulle sørge for ”den nødvendige avvikling”. Finansdepartementet fikk derimot myndighet til selv å gi nærmere forskrifter for å utfylle og gjennomføre paragrafen.³⁹

2.1.1 Opprettelsen

Likvidasjonsstyret ble offisielt opprettet med *Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942 vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder* § 1, signert finansminister Prytz 20. november 1942:

”Til å forestå forvaltningen av formue som inndras i henhold til lov om inndragning av formue som tilhører jøder av 26. oktober 1942 opprettes et likvidasjonsstyre som får navnet ”Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer.” Det er direkte underlagt Finansministeren og består av en leder (likvidator) og to rådgivere”.⁴⁰

Til tross for at Likvidasjonsstyret offisielt først ble opprettet med forskriftene 20. november 1942, var styret i arbeid en god stund før forskriftene var gjeldende. Den 6. november var det brevkontakt mellom finansminister Prytz og formann for Likvidasjonsstyret, Egil Reichborn-Kjennerud. Prytz skrev da et utkast til forskriftene til Lov av 26. oktober, men med bare to bestemmelser:

”1. Til å forestå forvaltningen av de inndratte formuer oppnevnes et likvidasjonsstyre bestående av en leder (likvidator) og to rådgivere. Likvidasjonsstyret er direkte underlagt Finansministeren.

Styret bemyndiges til å anta den fornødne kontorhjelp, leie lokaler m.v.

³⁸ Oddvar Høidal, *Quisling: En studie i landssvik*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1988), 468.

³⁹ Lov av 26. oktober 1942, § 3.

⁴⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0049.

2. Som likvidator oppnevnes høyesterettsdommer Egil Reichborn-Kjennerud. Som rådgivere oppnevnes disponent Rolf Svinndal og tekstilagent Erik Berge”.⁴¹

Videre skrev Prytz at Reichborn-Kjennerud selv fikk ansvar for å underrette de to andre medlemmene, og at Likvidasjonsstyret så skulle sende et forslag til finansministeren om ”nærmere regler for styrets virkemåte og kompetanse”.⁴² Likvidasjonsstyret fikk altså selv mulighet til å utforme de forskriftene som skulle gjelde for deres videre arbeide, og Reichborn-Kjennerud svarte finansminister Prytz tre dager senere. Han sendte et ”forslag til forskrifter for forvaltning av formue som inndras i henhold til lov av 26. oktober 1942, samt utkast til bobestyrere, som er tenkt utsendt av Likvidasjonsstyret”.⁴³ Forskriftene vil bli nærmere behandlet i kapittel 3.

Likvidasjonsstyrets opprettelse var kjent også utenfor Finansdepartementet før forskriftene hadde blitt offentliggjort. 9. november 1942 skrev I. Vetlesen på vegne av Nasjonal Samlings (NS) Ombudsmann for næringslivet, Alf L. Whist, til finansministeren angående fordeling av varebeholdninger fra beslaglagte jødiske forretninger til NS-firmaer. I brevet skrev han ”[...] jeg vil foreslå at saken tas opp til drøftelse med det likvidasjonsstyre som Finansdepartementet har oppnevnt og som, såvidt vites, består av følgende herrer: Høyesterettsdommer E. Reichborn-Kjennerud, Oslo, formann, Disponent Rolf Svinndal, Oslo, Tekstilagent Erik Berge, Oslo”.⁴⁴

Ved opprettelsen av Likvidasjonsstyret var det nok noe uklart for styrets medlemmer hvor stor arbeidsmengden kom til å bli. Likvidasjonsstyret skrev 9. november 1942 til finansminister Prytz at ”Med hensyn til godtgjørelse for likvidasjonsstyrets 2 medlemmer bemerkes at det vilde være vanskelig på det noværende tidspunkt, å komme med et forslag til dettes størrelse. Det vilde være rimeligere å ta saken opp når man har fått mer inntrykk av arbeidets omfang”.⁴⁵

⁴¹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Prytz til herr høyesterettsdommer Egil Reichborn-Kjennerud 6.11.42.

⁴² RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Prytz til herr høyesterettsdommer Egil Reichborn-Kjennerud 6.11.42.

⁴³ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til Herr minister Prytz 9.11.1942.

⁴⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” II

⁴⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til Herr minister Prytz 9.11.1942.

Finansdepartementet vurderte arbeidet med å avvikle jødeboene som noe som ville kreve mye arbeid i starten, men som så ville avsluttes ganske raskt. Styrets formann, Egil Reichborn-Kjennerud, hadde fått fri fra sin jobb som høyesterettsdommer for å etablere Likvidasjonsstyret og ”bringe virksomheten igjenge”⁴⁶, men man antok at ettersom arbeidet ville innskrenke seg, så ville Reichborn-Kjennerud fint kunne kombinere arbeidet i Likvidasjonsstyret med arbeidet som høyesterettsdommer. I realiteten ble vervet som styreformann i Likvidasjonsstyret en mye mer arbeidskrevende oppgave, og Reichborn-Kjennerud arbeidet i Likvidasjonsstyret frem til frigjøringen i mai 1945.

2.2 Byråkratene

I følge det rasjonelle byråkratiet hos Max Weber, blir avgjørelser tatt etter formelle lover og forskrifter, og personlig autoritet er knyttet til formell kompetanse, ikke til person. Likevel krever rettferdig saksbehandling av individuelle klienter at man som tjenestemann i byråkratiet vurderer de ulike sakene nyansert og individuelt. Dette åpner for at tjenstemannens holdninger og påvirkelighet kan påvirke saksbehandlingens utfall. Webers rasjonelle byråkrati var en idealtipe, og det ville fungere best under stabile handlingsbetingelser.⁴⁷ Likvidasjonsstyret skulle være en byråkratisk enhet under finansministeren, men manglet flere av faktorene som bør være til stede for at det kan kalles et rasjonelt byråkrati.

Forholdene Likvidasjonsstyrets medlemmer arbeidet under var ikke stabile.

Likvidasjonsstyret hadde ikke fått klare føringer for sitt arbeid annet enn de forskriftene de selv hadde utformet, og som de hadde fått godkjent av Finansdepartementet. Dessuten hadde Terboven etter nyordningen av departementene i september 1940 kommet med en forordning av 4. oktober 1940, som gjorde det klart at offentlige tjenestemenn som ikke var lojale til nyordningen kunne flyttes eller fjernes fra sine stillinger.⁴⁸ På den ene siden skulle Likvidasjonsstyrets medlemmer utføre en byråkratisk jobb, på den andre siden var deres personlige holdninger og lojalitet under oppsyn av tyske styresmakter og andre høyerestående

⁴⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. Jøder (B). Ukjent avsender til Sjefen for Finansdepartementet hr. minister Prytz 5.11.1942.

⁴⁷ Max Weber, *Makt og byråkrati: Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. (Oslo: Gyldendal, 2000), 107; Øyvind Østerud, *Statsvitenskap: Innføring i politisk analyse* (Oslo: Universitetsforlaget, 2002), 67.

⁴⁸ Ane Ingvald Støen, ”Justisdepartementet under okkupasjonen”, (Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2012), 8.

NS-ministre. Noe som følgelig kunne ha noe å si for hvordan de utførte oppgavene de var satt til å gjøre.

Hvem var så medlemmene av Likvidasjonsstyret, og på hvilket grunnlag ble de valgt som forvaltere av de inndratte jødiske formuene? Kan styremedlemmenes bakgrunn, kunnskap og erfaring ha hatt noe å si for de avgjørelsene Likvidasjonsstyret tok underveis? En utfordring med å besvare disse spørsmålene er kildematerialet etter Likvidasjonsstyret. Mye av kildematerialet består av korrespondanse mellom likvidasjonsstyret og andre offentlige instanser og NS-institusjoner. Som sagt var ikke kopier av utgåtte brev fra Likvidasjonsstyret alltid signert, og det er derfor vanskelig å avgjøre hvorvidt det enkelte styremedlem hadde noe å si for avgjørelsene som ble tatt. Til tross for denne utfordringen er det interessant å se nærmere på hvilke personer som satt som styremedlemmer. Styret besto kun av tre personer som sammen eller alene traff ulike beslutninger. Likvidasjonsstyret som enhet, og de avgjørelsene Likvidasjonsstyret tok, kan derfor ha vært preget av de enkelte styremedlemmenes bakgrunn, holdninger og motivasjon.

2.2.1 Egil Reichborn-Kjennerud

Styrets formann, Egil Reichborn-Kjennerud, var født 4. februar 1903 i Kristiansand. Han vokste opp i gode økonomiske kår, og begge foreldrene var tannleger. Han tok sin juristutdannelse i Hamburg og Oslo, og gikk ut med laud som cand. jur ved Universitetet i Oslo i 1926. Han startet i 1927 sin egen sakførerforretning i Oslo sammen med sin forlovede, og i 1936 tok han advokaturen som gjorde at han kunne føre saker for høyesterett.⁴⁹

Reichborn-Kjennerud meldte seg inn i NS 11. oktober 1940, og var gjennom hele krigen en aktiv NS-mann. 1. januar 1941 ble han opptatt som medlem av *Den nazistiske høyesterett*⁵⁰, og tjenestegjorde som høyesterettsdommer frem til frigjøringen. Som medlem av høyesterett var han derfor også med på å vedta og undertegne den uttalelsen som skulle skape et rettslig grunnlag for Quislings norske nasjonale riksregjering 30. januar 1942. Reichborn-Kjennerud var dessuten medlem av Politiets Særdomstol som blant annet dømte politifullmektig Gunnar

⁴⁹ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁵⁰ *Den nazistiske høyesterett* ble opprettet NS-myndighetene etter at Høyesterett kollektivt hadde lagt ned sine embeter i desember 1940 som en følge av at NS-myndighetene hadde innført forordninger som innskrenket Høyesteretts myndighet.

Eilifsen til døden i 1943.⁵¹ Reichborn-Kjennerud forklarte under landssviksaken mot han at det var hans arbeid som høyesterettsdommer som hadde gjort at finansminister Frederik Prytz hadde utnevnt han til formann for Likvidasjonsstyret.

Reichborn-Kjennerud ble i desember 1940 utnevnt til ”idrettsfører”, et verv han hadde frem til februar 1942. Gjennom dette vervet var han med på å nazifisere idretten og å bryte ned idrettsfrontens motstand.⁵² Trolig var det gjennom sitt arbeid med idretten at han traff flere av dem han senere skulle unevne til bobestyrere og ansette som funksjonærer i Likvidasjonsstyret.⁵³

Reichborn-Kjennerud tjente som soldat for Tyskland fra august 1941 til september 1942, med aktiv tjeneste ved Østfronten i Divisjon Wiking fra april til september 1942.⁵⁴ I 1944 deltok han på kurs i regi av Germanske SS Norge på Kongsvinger festning, og han dro samme år på kurs til Tyskland sammen med en utvalgt gruppe tidligere frontkjempere. Gruppen fikk opplæring i sprengstoff, og skulle i tilfelle invasjon fra de allierte drive sabotasje bak norske og allierte linjer.⁵⁵ Etter hvert ble Reichborn-Kjennerud også øverstkommanderende for en spesialkommando av tidligere frontkjempere på Skallum gård som skulle bekjempe hjemmefronten.⁵⁶

Også to ansatte i Likvidasjonsstyret, Arnt Torp og Ørnulf Holden, var en del av denne sabotasjegruppen. Likvidasjonsstyrets kontorer ble brukt til å oppbevare sprengstoff, og fungerte i tiden etter kurset i Tyskland som et møtested for gruppen. Kontoret ble blant annet brukt i planleggingen av en sprengning, et drapsforsøk og et drap på en motstandsmann.⁵⁷ Egil Reichborn-Kjennerud ble frikjent på dette punktet i landssviksaken mot han, men i etterforskningsdokumentene fra saken innrømmer flere av de andre medlemmene i gruppen

⁵¹ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49. Reichborn-Kjennerud stemte ikke for dødsstraff, men for fengsel i 10 år.

⁵² RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁵³ To av bobestyrerne arbeidet i Departementet for Idrett og Arbeidstjeneste. I tillegg var noen av de ansatte ved Likvidasjonsstyret rekruttert fra det samme departementet og fra Norsk Idrettsforbund.

⁵⁴ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁵⁵ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁵⁶ Bernt Roughtvedt, *Med penn og pistol: Om politimester Jonas Lie*. (Oslo: Cappelen Damm, 2010), 342-343.

⁵⁷ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

både planleggingen og gjennomføringen av disse handlingene. I tillegg hevder flere av gruppens medlemmer at det var Reichborn-Kjennerud som var gruppens leder.⁵⁸

Reichborn-Kjennerud forklarte etter krigen at han hadde blitt kalt inn til finansminister Prytz om lag en uke etter at Lov av 26. oktober trådte i kraft. Prytz ønsket at en høyesterettsdommer skulle lede Likvidasjonsstyret, og hadde blitt tipset om Reichborn-Kjennerud av en annen dommer. At finansministeren valgte en høyesterettsdommer til å lede Likvidasjonsstyret kan ha vært et forsøk på å gi Likvidasjonsstyret en større legitimitet og autoritet. Når det juridiske rammeverket var så viktig for å kunne gjennomføre likvidasjonen av jødernes formuer, må det ha hjulpet at formannen for styret var en person med høy juridisk kompetanse.

Reichborn-Kjennerud forklarte at han hadde sett på oppgaven med å forvalte jødernes formuer som en nødvendighet. Han forklarte at det hadde vært vanskeligheter med å få overta forvaltningen fra de tyske okkupasjonsmaktene, men at dette til slutt hadde lyktes takket være finansminister Prytz. For både Prytz og Reichborn-Kjennerud hadde det vært et viktig poeng at Likvidasjonsstyret skulle gå ”ordentlig og hensynsfullt” frem, og på bakgrunn av dette hadde så Reichborn-Kjennerud sagt seg villig til å være styrets formann.⁵⁹

Egil Reichborn-Kjennerud ble varetektsfengslet 19. mai 1945, men etterforskningen tok lang tid, og rettsaken mot han startet ikke før 16. august 1949. Han var tiltalt for overtredelse av straffelovens § 86 for bistand til fienden, § 98 for å medvirke til at rikets statsforvaltning ble endret med ulovlige midler, § 148 for sprengning, § 233 for å forvolde annens død eller medvirkning til dette og § 275 for å skaffe seg uberettiget vinning på mer enn 1000kr. I tillegg var han tiltalt for overtredelse av provisorisk lov nr. 17 av 13. desember 1946 § 17 for å selge, forbruke eller nyttiggjøre seg av formuesverdier som hadde vært gjenstand for konfiskasjon.⁶⁰ Med andre ord var det alvorlige tiltalepunkter som skulle behandles i Eidsivating lagmannsrett.

Reichborn-Kjenneruds arbeid i Likvidasjonsstyret falt inn under brudd på straffelovens § 86, bistand til fienden. Totalt 13 punkter dannet grunnlaget for tiltalen under § 86, av disse

⁵⁸ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095-1098 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud.

⁵⁹ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12-16.7.45.

⁶⁰ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

omhandlet et av punktene arbeidet han hadde som formann og senere styremedlem i Likvidasjonsstyret. I titalen står det at

Tiltalte sto således i spissen for Likvidasjonen av boer som tilhørte jøder og flyktninger, som omfattet samlede bokførte verdier på henholdsvis 8,8 mill. og 16 mill. kroner, foruten en rekke verdier som ikke var bokført. Tiltalte bidro herunder til at formuer som tilhørte jøder og flyktninger, ble forvaltet og delvis realisert til fordel for tyskerne og den nazistiske stat. Således sendte likvidasjonsstyret høsten 1942 ut et sirkulære fra Quisling om at beslaglagte lomme- og armbåndsur skulle overdras til den tyske militærmakt for krigsøymed, og umiddelbart tilstilles det tyske sikkerhetspoliti, samt at beslaglagte gull-, sølv- og smykesaker som frivillig bidrag til dekning av krigsutgiftene umiddelbart skulle stilles til disposisjon for herr Reichkommisaren ved det tyske sikkerhetspoliti.

For å gjennomføre realisasjonen, opprettet Likvidasjonsstyret flere samlesentraler for omsetning av møbler, klær og annet løsøre, og arbeidet for et hurtig oppgjør av boene.

Høsten 1944 sørget tiltalte for å få ansatt Steffen Olsen ved Tidemanns Tobakksfabrikk med det oppdrag å fungere som spion ved fabrikk.⁶¹

Retten fant det bevist at Prytz ønsket en høyesterettsdommer som formann i

Likvidasjonsstyret, og at Reichborn-Kjennerud hadde ment at han kunne gjøre nyttig arbeid.

Retten fant det videre bevist at Reichborn-Kjennerud som formann i Likvidasjonsstyret hadde sendt ut et sirkulære i november 1942 fra Quisling om at ur og smykker skulle sendes det tyske sikkerhetspoliti. I tillegg fant retten det bevist at bedrifter under Likvidasjonsstyrets forvaltning skulle yte bistand til Frontkjemperkontoret, at Likvidasjonsstyret opprettet samlesentraler og at Likvidasjonsstyret oppfordret bobestyrerne til å avvikle boene hurtig. Likvidasjonsstyret hadde uttalt at det ikke var nødvendig med like omstendelig bobehandling som for ”vanlige” bo.

Samtidig fant lagmannsretten det bevist at Reichborn-Kjennerud hadde ment at han kunne hjelpe jødene og at det ”Like etter at jødene var arrestert og sendt til Tyskland november 1942, hvilket kom som et sjokk på Reichborn-Kjennerud, ble det på et møte med bobestyrerne diskutert om man skulle nedlegge arbeidet eller fortsette”⁶². Retten fant det også bevist at Likvidasjonsstyret ikke hadde noe med inndragningsbestemmelsene eller beslagene å gjøre, at Reichborn-Kjennerud hadde forsøkt å forvalte boene slik at faste eiendommer ble bevart og bedrifter holdt i gang, og at han i den første tiden også hadde forsøkt å bevare innbo, men at det av praktiske grunner ble bestemt på øverste hold at det måtte selges. I tillegg fant lagmannsretten det bevist at Reichborn-Kjennerud ”søkte å praktisere reglene for

⁶¹ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁶² RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

likvideringen av boer så korrekt og humant som mulig”.⁶³ Dessuten hadde Reichborn-Kjennerud i følge lagmannsretten gjennomført at unntakelsesretten ble overholdt og at ”[...] i jødeboer praktiserte han endog regelen således at hvert enkelt medlem av familien ble tilstått særskilt unntakelsesrett”, og han hadde sørget for at et jødisk gamlehjem fikk fortsette i stillhet.⁶⁴ Forholdet som gjaldt spionasje ved Tidemanns Tobakksfabrikk, ble Reichborn-Kjennerud frikjent for.

Som tidligere nevnt ble Reichborn-Kjennerud frikjent for de forholdene som gjaldt sabotasjegruppen og dermed også frikjent for overtredelsene av straffelovens § 148 og § 233. I tillegg ble han frikjent når det gjaldt § 275.⁶⁵ Dommen ble gitt under dissens både når det gjaldt dom og straffeutmåling. Blant annet mente en av meddommerne og en av domsmennene at Reichborn-Kjennerud burde bli frikjent for hele forholdet som omhandlet Likvidasjonsstyret.

3. september 1949 ble Egil Reichborn-Kjennerud dømt til tvangsarbeid i ti år, fem år mindre enn påtalemyndighetens påstand. I tillegg ble han idømt rettighetstap i henhold til landssviklovens § 10 nr. 1, 2 og 4 i ti år og tap av retten til å inneha bevilling som sakfører i ti år. Påtalemyndigheten hadde fremsatt påstand om tap av disse rettighetene for bestandig.⁶⁶ Som en av de skjerpende omstendighetene ved utmålingen av straffen trakk lagmannsretten frem at Reichborn-Kjennerud hadde stilt seg i spissen for likvidasjonen av bo. De formildende omstendighetene gjaldt Reichborn-Kjenneruds mentale helse. Han ble vurdert som strafferettslig tilregnelig, men med ”varig svekkede sjelsevner”.⁶⁷

Egil Reichborn-Kjennerud var en aktiv NS-mann, og han hadde flere høyerestående verv under krigen. Med sin juridiske kompetanse og autoritet som høyesterettsdommer var han med på å gi legitimitet til Likvidasjonsstyret, noe som var viktig for at likvidasjonen av jødernes formuer skulle være mulig. Samtidig var Reichborn-Kjennerud også frontkjemper, og han var kurset av tyskerne i sabotasjevirkosomhet. Han benyttet blant annet Likvidasjonsstyrets

⁶³ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁶⁴ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁶⁵ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁶⁶ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

⁶⁷ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, i mappe merket dokumentliste + diverse. Rettsbok for Eidsivating Lagmannsrett 3.9.49.

kontorer som lager for sprengstoff til denne sabotasjevirksomheten. I landssvikdommen mot Reichborn-Kjennerud ble arbeidet med Likvidasjonsstyret trukket frem som en skjerpene omstendighet for straffeutmålingen. Likevel ble han dømt for dette forholdet på et mer prinsipielt plan. Det var galt å delta i likvidasjonen av jødernes formuer, men Reichborn-Kjennerud hadde ikke gjort noe galt i selve likvidasjonsprosessen slo dommen fast. Dommen fremhevet at han derimot hadde gjort så godt han kunne, og at han hadde forsøkt å hjelpe jødene så langt det hadde latt seg gjøre.

Straffefullbyrdelsen ble avbrutt drøye tre måneder etter domsavsigelsen grunnet Reichborn-Kjenneruds mentale helse. Han ble benådet 16. august 1951 slik at han ble ansett som prøveløslatt fra den datoen straffefullbyrdelsen ble avbrutt. To ganger, i 1953 og 1957 søkte han om benådning for tap av sakførerretten, men begge søknadene ble avslått.⁶⁸

2.2.2 Rolf Carl Svinndal

Rolf Svinndal var født 4. desember 1905 i Oslo. Han hadde gjennomgått middelskole og handelsgymnasium og i 1925 begynte han som ekspeditør i farens firma. Da firmaet ble omdannet til aksjeselskap og fikk navnet Svinndal A/S i 1934 ble Rolf Svinndal disponent, tilsvarende daglig leder, i firmaet.⁶⁹

I landssvikoppgjøret ble saken mot Rolf Svinndal behandlet sammen med saken mot faren sin, Ludvig Svinndal. Både far og sønn hadde deltatt i likvidasjonen av jødiske formuer under krigen. Ludvig Svinndal som leder for et av utsalgsstedene for beslaglagte varelagre fra jødiske forretninger, og Rolf Svinndal som kommissarisk leder for ni jødiske forretninger og siden som styremedlem i Likvidasjonsstyret.

Rolf Svinndal forklarte under rettsoppgjøret at han hadde blitt kalt inn til sjefen for statspolitiet, Karl Marthinsens kontor, sammen med flere andre kort tid etter aksjonen mot jødene i oktober 1942. Han hadde der blitt anmodet om å stå for den kommissariske ledelsen av ni jødiske forretninger innen herreekviperingsbransjen.⁷⁰ Han var kommissarisk leder av disse forretningene frem til Likvidasjonsstyret ble opprettet, og en bobestyrer tok over

⁶⁸ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095-1098 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud.

⁶⁹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

⁷⁰ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 60. Rapport til politimesteren i Oslo, avhør av Rolf Svinndal i Ilebu fengsel 6.7.45.

bobehandlingen av forretningene. I mellomtiden hadde Rolf Svinndal fått beskjed av Finansdepartementet, noe ut i november 1942, om at han var oppnevnt som styremedlem i Likvidasjonsstyret sammen med Reichborn-Kjennerud og Erik Berge.⁷¹

I landssviksaken mot Ludvig og Rolf Svinndal kommer det ikke frem hvorfor Rolf Svinndal ble valgt til Styremedlem i Likvidasjonsstyret. Sannsynligvis ble han valgt fordi han allerede hadde erfaring med avviklingen av jødiske forretninger, og kanskje også fordi han hadde erfaring fra konfeksjonsbransjen. En god del av de norske jødene hadde forretninger nettopp innen konfeksjon.

Retten i landssviksaken mot Svinndal forsto det slik at Likvidasjonsstyret ikke hadde fungert som noe samlet organ, men at styremedlemmene hadde hatt ulike oppgaver. De mente at Reichborn-Kjennerud hadde vært lederen og tatt de viktige avgjørelsene mens ”[...] tiltalte [R. Svinndal] virksomhet mest har ligget på det kontormessige området, idet han er gått inn i den daglige virksomhet nærmest på samme måte som en avdelingssjef”.⁷²

Rolf Svinndal var i tillegg til å være styremedlem også bobestyrer i en periode. En av Likvidasjonsstyrets bobestyrere hadde blitt utnevnt til ordfører i Vinje i Telemark, og Svinndal tok da over som bobestyrer for ni jødiske bo i Oslo og Skien.⁷³

Rolf Svinndal var tiltalt for sin tilknytning til ulike NS-organisasjoner og for økonomisk vinning av denne tilknytningen, men det er tiltalepunktene som gjaldt Likvidasjonsstyret som i denne sammenhengen er mest interessant, og det er også dette arbeidet som hadde størst plass i rettssaken mot Rolf Svinndal. I tillegg til tiltalepunktene som gjaldt arbeidet som kommissarisk leder, styremedlem og bobestyrer for Likvidasjonsstyret, var Rolf Svinndal også tiltalt for å ha gitt 5000 kroner til Nasjonal Samlings Hjelpeorganisasjon (NSH) gjennom Hotel Continental som på det tidspunktet lå under Likvidasjonsstyrets forvaltning. Han var også tiltalt for å ha forsøkt å opprette en nazistisk faggruppe innen handelsnæringen. Disse tiltalepunktene ble behandlet som brudd på straffelovens § 86, hjelp til fienden. I tillegg var

⁷¹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

⁷² RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

⁷³ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

Rolf Svinndal tiltalt for overtredelse av provisorisk anordning av 21.9.45 § 17 om konfiskert eiendom, jfr. provisorisk anordning av 18.12.42 § 3 jfr. Straffelovens § 62. Dette gjaldt Svinndals kjøp av en rekke eiendeler ”[...] til noen tusen kroner” fra Likvidasjonsstyret. En tilleggstiltalebeslutning som også ble behandlet av samme rett gjaldt Rolf Svinndals medvirkning til Likvidasjonsstyrets anmeldelse av en ansatt ved Tiedemanns Tobakksfabrikk.⁷⁴

Rolf Svinndal ble dømt til straffearbeid i fem år, fem år mindre en påtalemyndighetens påstand. I tillegg ble han fradømt rettigheter etter landssvikordningens § 11 nr. 1, 2 og 4 for ti år, nr. 5 for tre år, nr. 7 og 8 i fem år. Han ble også dømt til inndragning til det offentlige, på bakgrunn av landssvikordningen § 15, på 45.000 kroner i tillegg til at Svinndal A/S fikk en inndragning på 18.000 kroner. Rolf Svinndal måtte også betale en erstatning til Erstatningsdirektoratet i medhold av landssvikanordningen på 15.375 kroner.

Om saken mot Rolf Svinndals subjektive side uttalte retten i dommen at

Særsilt vedkommende hans virksomhet i Likvidasjonsstyret, så måtte han forstå at dette var et apparat som gikk inn som et ledd i de tiltak tyskerne og NS fant hensiktsmessige i jødespørsmålet og overfor den norske motstandsbevegelse, selv om han nokk [sic] samtidig har lagt en viss vekt på at de omhandlede boaktiva kunne bli på norske hender, istedetfor å bli overtatt av tyskerne.⁷⁵

Rolf Svinndal var med andre ord en aktiv NS-mann, men i motsetning til Reichborn-Kjennerud hadde Svinndal verv innen forretningsvirksomhet og fagforbund. I likhet med Reichborn-Kjennerud ble Svinndal dømt for sin virksomhet med Likvidasjonsstyret, men heller ikke i denne saken hadde retten noe å utsette på selve arbeidet som var utført.

Rolf Svinndal søkte om benådning 18. januar 1948 på grunn av familiens vanskelige stilling mens han var borte, og også fordi han mente at det ikke var rettferdig at han hadde fått like streng dom som Likvidasjonsstyrets andre styremedlem, Erik Berge. Jeg har ikke funnet noen benådningsdokumenter gjeldene straffen om tvangsarbeid, men Rolf Svinndal ble overført fra Bjørkelangens tvangsarbeidsleir til Ilebu fengselssykehus 25. mai 1948, da var det kun to år igjen av hans tvangsarbeidsstraff. Svinndal søkte om å få ettergitt den idømte inndragning og

⁷⁴ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

⁷⁵ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, uplasserte dokumenter uten nr. Dom i sak 1450, den offentlige påtalemyndighet mot Ludvig Svinndal og Rolf Carl Svinndal i Oslo byrett landssvikeravdelingen 18.10.46.

erstatning 25. oktober 1949. Erstatningskravet på 15.375 kroner ble ettergitt, og inndragningen nedsatt til 25.000 kroner i juli 1950.⁷⁶

2.2.3 Erik Berge

Likvidasjonsstyrets siste styremedlem, Erik Berge, var født 22. desember 1888 i Oslo. Han var selvstendig næringsdrivende, og arbeidet som omreisende tekstilagent.⁷⁷ Høsten 1942 fikk han derimot mindre å gjøre på grunn av vareknappheten.⁷⁸ I motsetning til Reichborn-Kjennerud og Svinndal, som meldte seg inn i NS først under okkupasjonen, var Erik Berge et aktivt NS-medlem helt fra partiets opprettelse. I 1942 hevdet han selv at han siden 1933 hadde vært medlem av NS og at han aktivt hadde drevet propaganda på partiets vegne ved å dele ut programblader til folk han møtte mens han var ute og reiste.⁷⁹ Halldis Neegaard Østbye ga også Berge en personlig attest, og beskrev han som "[...] et aktivt og lojalt medlem av NS fra den første tid, og særlig kan bekreftes at han fortsatte å arbeide ufortrødent og uten stans også i de vanskelige år etter 1936 inntil april 1940, - og videre til dags dato".⁸⁰ Hele familien Berge var medlemmer av NS under krigen. I tillegg var en datter med i Kvinnehirden og en sønn var frontkjemper.⁸¹

To dager etter at Tyskland okkuperte Norge startet Berge med å sensurere telegrammer for nazistene. Han meldte seg også til hirdtjeneste fra mai 1940, og var medlem av Rikshirden frem til frigjøringen. Sommeren 1940 ble han medlem av NS kamporganisasjon, og i anledning sitt aktive medlemskap i NS hadde han flere verv i løpet av krigen. Blant annet var han dommer i flere saker ved den norske "folkedomstolen" som ble opprettet av Josef Terboven 25. oktober 1940.⁸²

Berge var, på samme måte som Svinndal, oppnevnt som kommissarisk leder for jødebo før opprettelsen av Likvidasjonsstyret, men tilbakeføringskontoret kunne bare dokumentere at

⁷⁶ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal.

⁷⁷ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. merket 45.

Spørreskjema (bilag til søknaden om opptagelse i NS) 22.4.41.

⁷⁸ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. nr. 2. Rapport fra etterforsker T. Ljundqvist til Politimesteren i Oslo, avhør 25.6.45 med Erik Berge.

⁷⁹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. merket 45. Erik Berge til Herr rikssøkonomisjef John Thronsen 27.11.42.

⁸⁰ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom – Erik Berge, dok. merket 45. Attest signert Halldis Neegaard Østbye 27.11.42. Østbye tilhørte NS' innerste krets, og var en av Quislings fortrolige fra opprettelsen av NS i 1933 og frem til 1940, da hun mistet en del av sine verv. I tillegg skrev hun to bøker om "jødeproblemet" fra 1939 til 1941.

⁸¹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge.

⁸² RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge.

han hadde vært kommissarisk leder for én forretning.⁸³ I arkivet etter Likvidasjonsstyret finnes derimot et brev til Likvidasjonsstyret fra Erik Berge med en rapport over hans arbeid som kommissarisk leder og forslag til salær for jobben. I rapporten hevder Berge at han var kommissarisk leder for åtte jødiske forretninger.⁸⁴ Berge forklarte at han straks etter jødeaksjonene hadde blitt beordret til Likvidasjonsstyret, og at han sammen med Reichborn-Kjennerud og Svinndal organiserte hele kontoret fra begynnelsen. Etter hvert hadde Berge konsentrert seg mest om Likvidasjonsstyrets eiendomsavdeling.⁸⁵

Det er mulig at Berge ble valgt som styremedlem i Likvidasjonsstyret på samme grunnlag som Rolf Svinndal. Han hadde allerede erfaring med å avvikle jødiske forretninger, og han hadde bransjeerfaring. I tillegg kan Erik Berges aktive og langvarige medlemskap i NS gjort at han ble valgt til styremedlem, og han kan ha vært ekstra villig til å ta jobben siden han var mer eller mindre arbeidsledig som en følge av vareknappheten på markedet.

Erik Berges arbeid i Likvidasjonsstyret ble i landssviksaken mot han, behandlet som overtredelse av straffelovens § 86, bistand til fienden, slik som i landssviksakene mot Reichborn-Kjennerud og Svinndal. I tillegg var Berge, i likhet med Svinndal, også tiltalt for overtredelse av provisorisk anordning av 18.12.42 § 3 som gjaldt besittelse, avhending eller forbruk av konfiskerte verdier.⁸⁶

Erik Berge ble 19. juni 1946 dømt til fem års tvangsarbeid og en inndragning på 25.600 kroner. Retten skrev at ”Ved straffens fastsettelse er det i skjerpene retning tatt i betraktning at tiltalte er en moden mann, og at han dømmes for en rekke til dels meget alvorlige forbrytelser. Særlig har hans arbeide i Likvidasjonsstyret veiet tungt for straffeutmålingen”.⁸⁷

Av de fem årene Berge ble dømt til tvangsarbeid sonet han totalt ett år og ti måneder. Ni måneder sonet han i 1945, og i løpet av 1949 og 1950 sonet han tretten måneder. Han søkte flere ganger om utsettelse av straffen på grunn av egen sykdom og sykdom i familien. 17.

⁸³ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. nr. 10. Avskrift av brev fra Tilbakeføringskontoret til Oslo politikammer Landssvikavdelingen 13.8.45.

⁸⁴ RA/S-1564/D/Da/L0043 401 Styret og funksjonærer (Likvidasjonsstyret) II. Erik Berge til Likvidasjonsstyret 16.3.43.

⁸⁵ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. nr. 2. Rapport fra etterforsker T. Ljundqvist til Politimesteren i Oslo, avhør 25.6.45 med Erik Berge.

⁸⁶ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. nr. 32. Tiltalebeslutning Statsadvokaten for landssviksaker i Oslo og Akershus 30.4.46.

⁸⁷ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge, dok. nr. 35. Dom i Oslo byrett 19.6.46.

februar 1950 ble han benådet, og 31. oktober 1953 fikk han redusert inndragningen fra 25.600 kroner til 46 kroner og 50 øre.⁸⁸

2.3 Organisering

Organiseringen av Likvidasjonsstyrets kontor, oppbygning og antall ansatte varierte i perioden Likvidasjonsstyret var i arbeid. I oppstartsfasen var det heller mangel på organisering som preget arbeidet. Likvidasjonsstyrets styremedlemmer forklarte etter krigen at det var Finansdepartementet som egentlig skulle skaffe kontorlokaler og ansette funksjonærer til å arbeide der.⁸⁹ Imidlertid drøyd det så lang tid før Finansdepartementet fikk ordnet forholdene at medlemmene tok saken i egne hender. Likvidasjonsstyret var organisert med et styre på toppen bestående av en styreformann og to styremedlemmer. Under seg hadde de ansatte funksjonærer som tok seg av blant annet regnskapsføring, stenografi, arkivering og sentralbord. I tillegg beskikket styret bobestyrere som skulle stå for den praktiske likvidasjonen av jødernes formuer.

Likvidasjonsstyret ble offisielt opprettet bare noen dager før deportasjonen av jødiske menn, kvinner og barn 26. november 1942. 26. oktober hadde alle mannlige jøder blitt arrestert og de hadde fått sin formue inndratt. Det er klart at alle hustruene, mødrene og søstrene må ha vært både fortvilte og forvirrede. Loven av 26. oktober 1942 slo fast at inndragelsen av formue også skulle gjelde en jødes hustru og barn. Stedet å henvende seg for å forsøke å ordne med formuer, leiligheter og eiendeler var Likvidasjonsstyret, og antakeligvis var det kjent at Reichborn-Kjennerud kom til å sitte som formann for Likvidasjonsstyret. Han uttalte etter krigen at ”Tilstrømningen - særlig med jøder - til mitt kontor i retten ble så stor at vi straks måtte ordne oss med kontorer, hjelp o.s.v.”⁹⁰ I mangel på kontorlokale benyttet Likvidasjonsstyret en beslaglagt leilighet i Gardeveien 2c som hadde tilhørt jødene Isser Braude, Ella Braude og deres to døtre.⁹¹

Rolf Svinndal forklarte etter krigen at arbeidsmengden til Likvidasjonsstyret vokste enormt den første tiden etter opprettelsen, og at de derfor ansatte ca 15 personer til å arbeide ved

⁸⁸ RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge.

⁸⁹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0174/0004 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge; L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal; L1095-L1097/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud.

⁹⁰ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12.-16.7.45.

⁹¹ RA/S-1564/H/Hc/Hccc/L0928. Bomappen til Braude, Isser, Gardeveien 2c.

Likvidasjonsstyrets kontor.⁹² Jeg har funnet 18 personer som var ansatt i Likvidasjonsstyret mellom november 1942 til mars 1943, dette inkluderer de som ble midlertidig ansatt ved samlesentralene. Av disse 18 ansatte hadde 11 sluttet i løpet av 1943.⁹³

Likvidasjonsstyret rekrutterte funksjonærer på ulike måter. Justisminister Riisnes anbefalte en tidligere frontkjemper, Per Friis, til Reichborn-Kjennerud. Riisnes hadde ikke noen bestemt stilling han ønsket Friis ansatt i, men skrev til Reichborn-Kjennerud at ”Jeg ber Dem inntrengende gjøre hva de kan for vår frontkjemperkamerat”.⁹⁴ Jeg har ikke funnet Per Friis blant Likvidasjonsstyrets ansatte, noe som kan tyde på at Likvidasjonsstyret var selvstyrt, og at styremedlemmene selv kunne velge hvem de ønsket å ansette. Riisnes sendte også brev til finansminister Prytz og anmodet om at all bestyrelse av beslaglagte forretninger skulle overlates til tidligere frontkjemper eller kampfeller i germanske SS Norge. Prytz videresendte anmodningen til Likvidasjonsstyret ”[...]til eventuell forføyning”.⁹⁵

En del av de som ble ansatt søkte seg til stillingene formelt. En tidligere frelsesarmeoffiser, Thorvald Amre, som hadde fått avskjed i Frelsesarmeen på grunn av sin NS-sympati, søkte om å bli bobestyrer for jødiske forretninger. Reichborn-Kjennerud svarte Amre med at han ikke kunne bli bobestyrer fordi de fleste forretninger allerede var likvidert. Han ønsket likevel Amre velkommen til sitt kontor for en konferanse, og Amre ble ansatt som funksjonær ved Likvidasjonsstyrets kontor.⁹⁶ Andre som søkte, men som det ikke umiddelbart var behov for ble lagret i mapper over takstfolk og bobestyrere.⁹⁷

De første kontoransatte ble antakelig rekruttert på denne måten. Berthe Marie Dynna arbeidet som stenograf og var ansatt i Likvidasjonsstyret fra opprettelsen og helt frem til mai 1945. Hun forklarte i landssviksaken mot henne at Likvidasjonsstyret hadde lyst ut stillinger i avisen, og at hun deretter hadde søkt på vanlig måte. Hun ble ikke NS-medlem før i 1944, og

⁹² RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: Dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 61. Redegjørelse fra Rolf Svinndal udatert..

⁹³ Oversikt over ansatte, ansettelsesdato og lønn er samlet fra mange ulike arkivbokser ved Riksarkivet. Jeg har ikke funnet noen lønningslister fra 1942 eller 1943. Utgangspunktet for oversikten er RA/S-1564/D/Dd/L0044 som inneholder lønningslister fra 1944-45, men er supplert fra ulike brev og lister fra andre deler av arkivet etter Tilbakeføringskontoret.

⁹⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark417: Div. korrespondanse med styret A-F. Justisminister Riisnes til høyesterettsdommer Reichborn-Kjennerud 17.12.42.

⁹⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark417: Div. korrespondanse med styret A-F. Justisminister Riisnes til minister Prytz 12.11.42, videresendt Likvidasjonsstyret 17.11.42.

⁹⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark417: Div. korrespondanse med styret A-F. Thorvald K. Amre til herr Høyesterettsadvokat Reichborn Kjennerud 19.10.43 Egil Reichborn-Kjennerud til herr Thorvald Amre. RA/S-1564/D/Dd/L0048.

⁹⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark417: Div. korrespondanse med styret A-F. Jenny Garfjeld [utydelig signatur] til Likvidasjonsstyret 23.11.42.

hun forklarte at det var medarbeiderne ved kontoret som hadde presset henne til det. Hun hadde ikke opplevd noe press om å bli medlem fra sine overordnede.⁹⁸

2.3.1 Likvidasjonsstyret for de inndratte former

Etter hvert som de jødiske hjemmene, forretningene og eiendelene var realisert, ble arbeidsmengden mindre for Likvidasjonsstyret og de ansatte funksjonærene ved kontoret. Alle funksjonærene ble sagt opp fra 1. mai 1943, men noen funksjonærer ble ansatt på nytt⁹⁹. De fleste av de opprinnelige funksjonærene jobbet likevel kun ut mars, og de ti ansatte som var igjen kunne unne seg en to ukers påskeferie i april.¹⁰⁰ Likvidasjonsstyret byttet også lokaler, og flyttet inn i Grensen 16 våren 1943.¹⁰¹

Etter store diskusjoner mellom Innenriksdepartementet, Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret fikk Likvidasjonsstyret et nytt ansvarsområde og dermed en stor arbeidsmengde. Ekspedisjonssjef i Finansdepartementet Ivar Elstad oppsummerte overtakelsen for de tyske styresmaktene.

”[...] Ved forordning av 3. juli 1943 er Likvidasjonsstyret likeledes overdratt forvaltningen av beslaglagt eller inndratt formue i henhold til lov av 20. mai 1943 om frakjenning av norsk statsborgerrett. Herunder faller de fleste flyktningeboer. Forvaltningen av beslaglagte eller inndratte boer foreståes av Likvidasjonsstyret med adgang til å oppnevne bobestyrere som står ansvarlig under dette. Boer i Oslo og Akershus fylker forvaltes som regel av Likvidasjonsstyret uten oppnevning av bobestyrere, da en på denne måte oppnår en enklere og hurtigere bobehandling”.¹⁰²

Likvidasjonsstyret skulle nå forvalte formuene etter flyktede nordmenn. Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer fikk nå navnet *Likvidasjonsstyret for de inndratte formuer*.

Likvidasjonsstyret for de inndratte formuer vil ikke bli behandlet i denne oppgaven, men det kan nevnes at Likvidasjonsstyret ble et mye større og mer organisert kontor etter overtakelsen av flyktningebo. Som nevnt hadde Likvidasjonsstyret til sammen 18 ansatte mellom november 1942 og mars 1943. Innen mai 1945 hadde Likvidasjonsstyret utbetalt lønn til

⁹⁸ RA/S-3138/0012/D/Da/L0047/0001 Vestoppland politikammer: dom: 392 – Berthe Marie Dynna. Dynna ble ikke dømt for å ha vært ansatt i Likvidasjonsstyret, men for sitt medlemskap i NS.

⁹⁹ RA/S-1564/D/Da/L0057. Likvidasjonsstyret til frk. Inger Torp 1.6.43.

¹⁰⁰ RA/S-1564/D/Da/L0057. Utkast til ferieliste for Likvidasjonsstyrets personale. 14 dagers ferie för påsken 22/4-1943.

¹⁰¹ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 61. Redegjørelse fra Rolf Svinndal udatert.

¹⁰² RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Ivar Elstad v/Finansdepartementet til Herr Werner Wesche, Deutsche Sicherheitspolizei. 28. august 1943.

minst 94 ansatte, inkludert styremedlemmene selv.¹⁰³ Kontoret ble organisert i underkontorer med kontorsjefer og funksjonærer. I november 1943 flyttet Likvidasjonsstyret også inn i nyoppussede lokaler i Karl Johansgate 15.

2.4 Oppsummering

Likvidasjonsstyret ble opprettet som en del av destruksjonsprosessen etter at de norske jødene ble arrestert og deportert. I Norge kom Lov av 26. oktober 1942, som skulle gi den juridiske legitimiteten til den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene, samtidig med at alle mannlige jøder i landet ble arrestert. Loven ga Finansdepartementet forvaltningsmyndighet over de inndratte jødiske formuene, og finansministeren opprettet Likvidasjonsstyret gjennom forskriftene til loven, 20. november 1942.

Likvidasjonsstyret besto i utgangspunktet av tre styremedlemmer. Formannen, høyesterettsdommer Egil Reichborn-Kjennerud var en aktiv NS-mann, og hans status som høyesterettsdommer var med på å gi Likvidasjonsstyret en juridisk autoritet, og var med på å styrke legitimiteten til inndragningen av jødenes formuer. De to andre styremedlemmene Rolf Svinndal og Erik Berge hadde vært involvert i inndragningen av jødiske forretninger før Likvidasjonsstyret ble opprettet, og ble sannsynlig valgt som styremedlemmer på grunn av denne erfaringen. I tillegg var begge tilknyttet NS, og Berge hadde vært et aktivt medlem helt siden opprettelsen av NS.

Likvidasjonsstyrets virksomhet var i starten preget av mangel på organisering. Styret fikk selv ansvar for å utforme de forskriftene som skulle gjelde for deres arbeid. Likvidasjonsstyret manglet både kontorer og ansatte, og midlertidige løsninger som å benytte en inndratt jødisk leilighet som kontorlokaler ble nødvendig. Antallet ansatte varierte i perioden, noen var NS-medlemmer, andre ikke, og det var i begynnelsen uklart hvor lenge Likvidasjonsstyret ville være i arbeid, og hvor mye de skulle ha å gjøre.

Stabilitet og forutsigbarhet, avgjørelser tatt etter formelle lover og regler og en fast lønnet stab, er alle elementer som definerer et fungerende byråkrati. Likvidasjonsstyrets organisering, eller mangel på organisering kan ha hatt en innvirkning på hvor systematisk,

¹⁰³ Tallet er basert på materiale samlet fra ulike deler av arkivmaterialet som er undersøkt. RA/S-1564/D/Dd/L0044 gir en oversikt over en del av personalet, men dette er av meg supplert med informasjon fra brev og lister fra andre stykker fra arkivet etter Likvidasjonsstyret og Tilbakeføringskontoret.

effektivt og oversiktlig likvidasjonsprosessen var. I en slik situasjon, preget av uorden, er det interessant å se hvilke rammer som likevel var til stede. Det lå både formelle og uformelle rammer til grunn for det arbeidet likvidasjonsstyret skulle utføre, og i neste kapittel vil jeg se nærmere på de formelle rammene og forskriftene som ble utarbeidet for Likvidasjonsstyrets virksomhet.

3 Muligheter og begrensninger

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på forskriftene som skulle fungere som et rammeverk for likvidasjonsprosessen.¹⁰⁴ Hovedspørsmålet er hvilke muligheter og begrensninger forskriftene ga Likvidasjonsstyret i deres forvaltning av de jødiske formuene.

Jeg vil først gjøre rede for utformingen av forskriftene. Hvilke muligheter hadde Likvidasjonsstyret til å påvirke innholdet i forskriftene? Ga forskriftene rom for ulike tolkninger, og i hvilken grad ga forskriftene medlemmene i Likvidasjonsstyret rom til å ta egne avgjørelser? Det neste jeg vil undersøke er hvordan forskriftene ga Likvidasjonsstyret mulighet til å delegere ansvar og oppgaver videre til andre. Derneft vil jeg se på hvordan Likvidasjonsstyret var finansiert, og om forskriftene ga noen føringer for hvordan Likvidasjonsstyret skulle håndtere midlene de hadde til rådighet. Til slutt i kapittelet vil jeg drøfte om det fantes noen kontroll med de avgjørelsene Likvidasjonsstyret tok, og den forvaltningen de utførte. Var det mulig for noen andre enn Finansdepartementet å begrense Likvidasjonsstyrets myndighet? Hvilke føringer ga forskriftene for innsyn og kontroll med Likvidasjonsstyrets arbeid?

3.1 Formelle rammer

I utgangspunktet fantes det både en lov, og forskrifter til denne loven, som skulle gjelde for Likvidasjonsstyrets arbeid. Dette var formelle rammer, som Likvidasjonsstyret som byråkratisk organ var nødt til å forholde seg til. I følge Raul Hilberg var ofte formelle lover og forordninger utgangspunktet for de ulike fasene i destruksjonsprosessen mot jødene i Europa. Men som en konsekvens av at den administrative utviklingen ble mer og mer drastisk, ble fokuset flyttet fra formelle lover og forordninger til mer skjulte operasjoner. Jeg vil argumentere for at dette også var tilfelle med Likvidasjonsstyret.

Som tidligere nevnt fikk Likvidasjonsstyret selv mulighet til å utforme de forskriftene som skulle gjelde for likvidasjonen av de jødiske formuene. Finansminister Prytz ga styreformann Reichborn-Kjennerud og Likvidasjonsstyret ansvaret for å lage forskriftene, men det var Prytz som satt sin signatur på dokumentet.

¹⁰⁴ Forskriftene i sin helhet foreligger som Vedlegg 2.

Reichborn-Kjennerud forklarte etter krigen at Likvidasjonsstyret hadde utarbeidet et forslag til forskrifter, men at de i første omgang ikke fikk disse godkjent av Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret hadde i følge Reichborn-Kjennerud forsøkt å gi så ”rummelige bestemmelser som mulig for å hjelpe de jødiske familier”, men at forslaget hadde blitt skjerpet av Finansdepartementet.¹⁰⁵ I landssviksaken mot Reichborn-Kjennerud ba han om at forsvareren skulle forsøke å frembringe dette første utkastet, men jeg har ikke funnet dokumentet blant saksdokumentene fra rettsaken mot Reichborn-Kjennerud.

I landssviksaken mot Rolf Svinndal la Svinndal alt ansvar på Reichborn-Kjennerud. Svinndal forklarte at det var Reichborn-Kjennerud som hadde blitt oppnevnt som likvidator og at det var han som hadde trukket retningslinjene for bobehandlingen. Svinndal forklarte også at Likvidasjonsstyret egentlig skulle hete Finansdepartementets forvaltningskontor, men at det var opptatt og at det var Reichborn-Kjennerud som hadde funnet på navnet Likvidasjonsstyret. Rolf Svinndal kan ha hatt ulike motiver for å legge skylden på Reichborn-Kjennerud. Samtidig var Reichborn-Kjennerud den eneste av de tre styremedlemmene som hadde juridisk kompetanse, og det er derfor ikke unaturlig om det var han som hadde hovedansvaret for å utforme det juridiske rammeverket for likvidasjonen.

Uten det opprinnelige forslaget til forskrifter Reichborn-Kjennerud hadde sendt til finansminister Prytz er det vanskelig å si noe om i hvilken grad Likvidasjonsstyret bestemte innholdet. Det er derfor interessant å undersøke hvor stort handlingsrom forskriftene ga Likvidasjonsstyret. Virket forskriftene begrensende på Likvidasjonsstyrets myndighet eller ga forskriftene Likvidasjonsstyret mulighet til å ta egne avgjørelser som kunne komme til å prege likvidasjonsprosessen?

Forskriftene ga en del føringer for selve forvaltningen av de verdiene som skulle inndras. Forskriftene inneholder ingen formålsparagraf, men første paragraf fastslår at Likvidasjonsstyret opprettes til å ”forestå forvaltningen av formue som inndras” i henhold til Lov av 26. oktober 1942.¹⁰⁶ Forskriftene ga bestemmelser om Likvidasjonsstyrets myndighet til å utnevne bobestyrere, avgjorde hvordan godtgjørelser skulle fastsettes og forskriftene la også en del føringer for hvordan fast eiendom skulle forvaltes.

¹⁰⁵ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12.-16.7.45.

¹⁰⁶ Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942 vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder, av 20. november 1942, § 1.

Forskriftene ga ellers stort rom for skjønn. I motsetning til oppnevning av bobestyrere til å avvikle bo, som lå som en tydelig fast bestemmelse, ga mange av de andre paragrafene i forskriftene Likvidasjonsstyret mulighet til å avgjøre selv hva som var beste løsning. I forskriftene står det blant annet at Likvidasjonsstyret *kan* oppnevne flere medlemmer til et bostyre, at de *kan* benytte skifteretten for registrering av formue eller at de *kan* utnevne egne registreringsfolk.

I tillegg ga formuleringer i forskriftene rom for tolkning. For eksempel står det i paragraf syv at en del paragrafer i tvangsfullbyrdsloven fikk anvendelse ved inndragningen ”så langt det passer”, og at tvilstilfeller skulle avgjøres av Likvidasjonsstyret.¹⁰⁷ Videre bestemte paragraf åtte at bostyret skulle sørge for at et jødisk bo skulle realiseres ”på den mest hensiktsmessige måte”. Paragraf åtte fastsatte riktig nok noen hovedregler for hvordan realiseringen skulle foregå, men slo også fast at ”I øvrig gir Likvidasjonsstyret nærmere forskrifter”.¹⁰⁸ Likvidasjonsstyret fikk også gjennom paragraf tre myndighet til å gi nærmere bestemmelser om fremgangsmåten ved beslagleggelse og registrering av formue.

De formelle rammene, forskriftene, ga med andre ord Likvidasjonsstyret et vidt handlingsrom. Forskriftene la opp til at Likvidasjonsstyret selv skulle ta avgjørelser i forvaltningen av de jødiske formuene. Et nytt spørsmål som melder seg er hvorvidt Likvidasjonsstyret delegerte store deler av ansvaret og oppgavene videre til bobestyrerne. Forskriftene fastslo at det var bobestyrerne som skulle ha ansvar for selve avviklingen av de jødiske boene.

3.2 Bobestyrerne

Paragraf to i forskriftene fastslo at Likvidasjonsstyret skulle oppnevne bobestyrere ”til å forestå avviklingen av de boer som inndras”. I følge forskriftene skulle bobestyrerne helst ha juridisk utdannelse. Likvidasjonsstyret kunne også ved behov oppnevne ett eller flere rådgivende og kontrollerende medlemmer av bostyret. Godtgjørelse for bostyrets medlemmer skulle fastsettes av Finansdepartementet etter innstilling fra Likvidasjonsstyret. Likvidasjonsstyret kunne utnevne revisorer hvis det var nødvendig at revisjonen av boets regnskaper ble utført av noen andre enn bobestyreren.

¹⁰⁷ Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942, § 7.

¹⁰⁸ Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942, § 8.

Likvidasjonsstyret rekrutterte bobestyrere blant NS-medlemmer, og Likvidasjonsstyret hadde det antakelig noe travelt med å oppnevne bobestyrere. I brev til Fylkesmannen i Troms skrev Likvidasjonsstyret at

Da likvidasjonsstyret oppnevnte bobestyrere, hadde det kun til disposisjon Justisdepartementets liste over NS-jurister. Loven var allerede trådt i kraft, da Likvidasjonsstyret fikk sitt mandat, og det gjaldt å slå hurtig til for at ikke midlerne skulde forsvinne. Således fikk man ikke tid til å undersøke forholdet hos de rette myndigheter, og det er derfor uten tvil oppnevnt bobestyrere utover landet, som ikke holder mål. Disse forhold blir imidlertid rettet etterhånden som man får undersøkt saken nærmere”.¹⁰⁹

Ikke alle Likvidasjonsstyret utnevnte til bobestyrere i Oslo hadde juridisk kompetanse, selv om majoriteten hadde det.¹¹⁰ Bakgrunnen til bobestyrerne i Oslo varierte fra høyesterettsdommere og advokater til tekstilagenter og bilkonsulenter. I tilfeller der likvidasjonen av et bo krevde spesiell fagkompetanse utnevnte gjerne Likvidasjonsstyret bostyremedlemmer med slik kompetanse som kunne fungere som rådgivere for bobestyreren. Blant annet ble dette gjort ved likvidasjonen av jødiske tannlegekontorer. I andre tilfeller fikk bobestyreren selv mulighet til å utnevne de bostyremedlemmene han ønsket. Utenfor Oslo og Aker ble gjerne kommunens ordfører spurt om forslag til bobestyrer. Her fikk ordføreren beskjed om at personen ikke behøvde å være jurist, men personen måtte være samvittighetsfull og ha forretningsinnsikt.¹¹¹

Det er vanskelig å avgjøre hvor stor mulighet en bobestyrer hadde til å takke nei til oppgaven. I kildemateriale etter likvidasjonsstyret finnes flere eksempler på bobestyrere som takker nei av ulike grunner. De fleste som takker nei, unnskylder seg med at de allerede har for mye å gjøre.¹¹² Det eneste brevet jeg har funnet hvor bobestyreren takker nei fordi han ikke ønsker den type oppgaver har jeg funnet fra slutten av 1943.¹¹³ Der takker en advokat nei til oppgaven på grunn av belastningen som følger med å bestyre beslaglagte bo. Da har Likvidasjonsstyret kun flyktningebo til bestyrelse. Bobestyrere kunne altså takke nei, men spørsmålet er hvilke konsekvenser dette kunne få for den utnevntes arbeid ellers, og kanskje spesielt i NS-systemet. Jeg har ikke funnet noe korrespondanse som tyder på at Likvidasjonsstyret fulgte opp de som takket nei på noen måte.

¹⁰⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 420: Utgått post S-Ø. Fylkesmannen i Troms til Likvidasjonsstyret 21.12.42.

¹¹⁰ Se liste over bobestyrere i Oslo, Vedlegg 3.

¹¹¹ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 420: Utgått post S-Ø. Diverse udaterte brev til ordførere, bl.a. i Sør-Odal, Stokke og Skånevik.

¹¹² Slike svarbrev finnes i ulike deler av kildematerialet ved Riksarkivet, men spesielt i RA/S-1564 D/Dd/L0056.

¹¹³ RA/S-1564/D/Dd/L0057 Ark418: Div korrespondanse med styret L-Ø. Advokat Atle Ødegaard til Likvidasjonsstyret 12.11.43.

Forskriftene ga i utgangspunktet bobestyreren et stort ansvar og stor frihet til å ta egne beslutninger når det gjaldt avviklingen av jødiske bo, men som jeg senere vil komme tilbake til, var Likvidasjonsstyret sterkt involvert i flere deler av avviklingsprosessen. For selv om bostyret, som inkluderte en bobestyrer og eventuelle rådgivere, skulle sørge for å avvikle boene på den mest hensiktsmessige måte, skulle Likvidasjonsstyret gi nærmere forskrifter. Og det gjorde de. Hele 66 instruks og rundskriv ble sendt til bobestyrerne mellom oppstarten i november 1942 og januar 1944.¹¹⁴

Den første instruks Likvidasjonsstyret sendte sine bobestyrere besto av en formaning om at bobestyrerne måtte opptre på den mest korrekte og forretningsmessige måte i bobehandlingen. I instruksene står det at ”Når det finnes grunn til å presisere dette, er årsaken blant annet at enhver disposisjon av disse midler vil bli fulgt i vide kretser, og at selv det minste feilgrep vil innby til alvorlig kritikk”.¹¹⁵ Likvidasjonsstyret presiserte også at ingen enkeltpersoner eller bedrifter måtte bli favorisert, med mindre av allmenne hensyn, og da skulle Likvidasjonsstyret forespørres. Allerede fra starten gjorde Likvidasjonsstyret det klart at bobestyrerne ikke kunne bestemme fritt hvordan et bo kunne realiseres mest hensiktsmessig. Det var regler som skulle følges, og utover i 1943 kom flere rundskriv som ga bobestyrerne retningslinjer for hvordan de best kunne realisere jødernes formuer.

Selv om Likvidasjonsstyret ga retningslinjer til sine bobestyrere, hadde bobestyrerne likevel en viss grad av frihet. Denne oppgavens omfang gir ikke rom for å gå detaljert inn i bobestyrernes rolle i likvidasjonen av de norske jødernes formuer, men bobestyrernes praksis i likvidasjonsprosessen varierte. I november 1942 fikk Likvidasjonsstyret og bobestyrerne en enorm oppgave, idet de skulle realisere alle de norske jødens hjem, forretninger og personlige eiendeler. For Likvidasjonsstyret var det viktig at arbeidet kom raskt i gang for å hindre at verdier forsvant, og det må derfor ha vært vanskelig for Likvidasjonsstyret å ha en fullstendig oversikt over hva hver enkelt bobestyrer gjorde. Bare i Oslo var det engasjert 26 ulike bobestyrere.¹¹⁶ Rundskrivene og instruksene Likvidasjonsstyret ga sine bobestyrere ble ikke offentliggjort. Samtidig hadde bobestyrerne vide fullmakter til å forvalte de beslaglagte jødiske formuene på den måten de syntes mest hensiktsmessig. Likvidasjonsprosessen beveget seg med dette lenger ned på Hilbergs skjema for den administrative utviklingen, og nærmet seg mer de skjulte operasjonene.

¹¹⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0049.

¹¹⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0049. Instruks nr. 1.

¹¹⁶ Se liste over bobestyrere, Vedlegg 3.

3.3 Økonomi

Forskriftene til lov av 26. oktober 1942 sa ingenting om hvordan Likvidasjonsstyret skulle finansieres. Likvidasjonsstyret trengte penger for å dekke lønninger, kontorlokaler, transport av møbler fra beslaglagte bo, vakselskaper, vaskepersonale og kontorrekvisita. Med hvilke midler skulle disse utgiftene dekkes? Kan måten Likvidasjonsstyret ble finansiert på ha hatt noe å si for hvordan verdiene fra de likviderte jødiske formuene ble forvaltet?

Likvidasjonsstyret ble drevet med penger fra de beslaglagte jødeboene. Under landssviksaken mot Rolf Svinndal hevdet Svinndal at Likvidasjonsstyret hadde utarbeidet et budsjettforslag som ble fremlagt for Finansdepartementet. Der hadde Likvidasjonsstyret foreslått at både Likvidasjonsstyrets generalkostnader, som husleie og lønninger, og muligens også utgifter som hørte inn under bobehandlingen skulle stå som utgift i statsbudsjettet, og ikke trekkes av de inndratte midlene etter jødene. Per Helweg som ledet Tilbakeføringskontoret etter krigen tilbakeviste dette. Tilbakeføringskontoret hadde ikke funnet verken budsjettforslag eller avtaler med Finansdepartementet om å føre Likvidasjonsstyrets utgifter i statsbudsjettet. Helweg kunne fortelle at alle utgifter ved Likvidasjonsstyrets virksomhet var blitt dekket av inndratte midler fra jøder, og senere flyktninger.¹¹⁷

Etter hvert som formuene ble realisert ble pengene satt inn på Likvidasjonsstyrets konto i Christiania Bank og Kredittkasse. I følge forskriftenes paragraf ni skulle alle verdier fra realiserte bo innbetales i Norges Bank, men Likvidasjonsstyret skulle holde tilbake nok penger til å dekke kreditorer og utgifter ved bobehandlingen. I starten var ordningen derfor slik at bobestyrerne satt inn verdiene fra de boene de bestyrte rett inn på konto i Norges Bank. Likvidasjonsstyret så derimot denne ordningen som upraktisk da det var vanskelig å disponere de beløpene som befant seg på denne kontoen. Likvidasjonsstyret gjorde derfor en muntlig avtale med Finansdepartementets byråsjef Wiese-Haugland om at alle realiserte verdier fra boene skulle overføres til Likvidasjonsstyrets egen konto, og at Likvidasjonsstyret skulle overføre ”runde summer til kontoen i Norges bank”.¹¹⁸ I avtalen var det ikke spesifisert hvor mye eller hvor ofte Likvidasjonsstyret skulle overføre beløp til Norges Bank.

¹¹⁷ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 60. Svar på spørsmål fra Rolf Svinndal til direktør Per Helweg 27.9.46 og Kommentar til svar på mine [Rolf Svinndals] spørsmål til direktør Helweg udatert.

¹¹⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m.v. Likvidasjonsstyret til Finans- og Tolldepartementet 23.11.1943.

Likvidasjonsstyret var altså avhengig av at forvaltningen av de jødiske formuene var innbringende. Verdiene fra de jødiske boene skulle ikke bare gå til statskassen, de skulle også finansiere det forvaltningsorganet som sto for likvidasjonen. En stor del av Likvidasjonsstyrets utgifter var lønninger og godtgjørelser til styremedlemmene, bobestyrere, registreringsmenn og kontoransatte. Det er derfor interessant å se på hvordan disse lønningene og godtgjørelsene ble fastsatt. Kan tilgangen på jødiske verdier ha hatt noe å si for hvor høye disse lønningene var?

3.3.1 Lønninger

Paragraf ti fastslo at Finansdepartementet skulle fastsette Likvidasjonsstyrets endelige godtgjørelse etter at avviklingen av de jødiske formuene var ferdig, men Likvidasjonsstyrets medlemmer ønsket ikke å vente så lenge. Realiseringen tok antakelig lenger tid enn det som var forventet i starten.

I februar 1943 ba Likvidasjonsstyret Finansdepartementet om å fastsette godtgjørelsen til styremedlemmene. Egil Reichborn Kjennerud skrev til departementet og opplyste om at samtlige medlemmer av styret utelukkende hadde vært opptatt av arbeidet med Likvidasjonsstyret siden opprettelsen i november. Styremedlemmene hadde arbeidet fra mandag til søndag, og bortsett fra Reichborn-Kjennerud selv, som måtte reise bort i julen på grunn av overanstrengelse, hadde medlemmene i styret jobbet gjennom hele høytiden. Styremedlemmene antok at arbeidet ville fortsette med like stor intensitet frem til april, og ba derfor om at godtgjørelsen skulle fastsettes inntil dette. Reichborn-Kjennerud hadde ved siden av mottatt lønn som høyesterettsdommer, men Berge og Svinndal hadde ikke hatt noen biinntekter.¹¹⁹

Medlemmene i Likvidasjonsstyret mottok høye honorarer. Reichborn-Kjennerud hadde den høyeste årlige godtgjørelsen på 23.000 kroner inkludert representasjon.¹²⁰ Rolf Svinndal hadde i starten 12.500 kroner i året, men godtgjørelsen ble senere hevet til 15.000 kroner. I tillegg mottok han 3000 kroner til representasjonsutgifter. Erik Berge mottok den samme

¹¹⁹ RA/S-3138/0001/D/Da/L1097 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 6. Likvidasjonsstyret til Finansministeren 4.2.43.

¹²⁰ NOU 1997: 22, 103.

godtgjørelsen som Svinndal. Den gjennomsnittlige årslønnen i Norge i 1940 var 3.300 kroner, denne økte til 4.750 i løpet av krigen.¹²¹

Likvidasjonsstyret og Finansdepartementet skulle, i følge forskriftenes paragraf to, sammen fastsette bobestyrernes godtgjørelse, men i realiteten fastslo bobestyrerne selv sitt eget honorar. Likvidasjonsstyret ba om bobestyrerens forslag til honorar sammen med oppgaven over det aktuelle bo når dette var ferdig behandlet. Likvidasjonsstyret sendte så sin innstilling til Finansdepartementet.

Likvidasjonsstyret fant det vanskelig å skulle bestemme noen faste retningslinjer for fastsettelse av bobestyrernes honorar. Samtidig ønsket likvidasjonsstyret at behandlingen av disse spørsmålene skulle være ensartet. Likvidasjonsstyret ønsket at salæret skulle ligge noe under Advokatforbundets normer fordi arbeidet var ensartet og fordi man fikk flere krav samtidig. Samtidig fremholdt Likvidasjonsstyret at salæret ikke måtte ligge for lavt på grunn av arbeidets ubehagelige karakter. Fordi det var vanskelig å få hjelp til en så upopulær oppgave var bobestyreren i følge likvidasjonsstyret ofte hensatt til å utføre det de kalte ”negerarbeide” selv.¹²² Det hørte til sjeldenhetene at Likvidasjonsstyret ikke sa seg enig i det forslaget bobestyreren hadde fremsatt. Jeg har ikke funnet noen eksempler på at Finansdepartementet ikke har godkjent Likvidasjonsstyrets innstillinger.

Bobestyrernes honorarer varierte i stor grad etter det arbeidet de hadde utført. Bobestyrerne i Oslo mottok mellom 1.200 og 35.000 kroner i godtgjørelse for å realisere jødernes bo.¹²³ Dette tilsvarer henholdsvis 24.891 og 725.984 kroner i dagens pengeverdi.¹²⁴ Noen fikk mer betalt fordi de hadde hatt bo til bestyrelse som ga et stort utbytte, noen fordi de hadde hatt mange bo til bestyrelse. Andre fikk godt betalt fordi de hadde sørget for en hurtig realisering. Likvidasjonsstyret presiserte at bobestyrerne ikke fikk betalt mer for lang bobehandlingstid. I et rundskriv skrev Likvidasjonsstyret at

Man må henstille til bobestyrerne så hurtig som råd er å etterkomme alle Likvidasjonsstyrets anmodninger, idet det ikke er meningen at disse boer skal unnergis de samme sendrektige behandling som vanlige boer.

¹²¹ Statistisk Sentralbyrå. <http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-lonn.html> (6.4.15).

¹²² RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (A) Likvidasjonsstyret til Finans- og Tolldepartementet 16.7.1943

¹²³ Det har ikke vært mulig å fastslå alle bobestyrernes godtgjørelser, se oversikt Vedlegg 3.

¹²⁴ Statistisk Sentralbyrå. <http://www.ssb.no/kpi> (27.4.15).

For å unngå misforståelser gjøres oppmerksom på at salæret for bostyrene ikke blir fastsatt under hensyn til den tid som er anvendt, men at det særlig vil bli lagt vekt på hvor hurtig og ekspeditivt boene blir likvidert.¹²⁵

Også Likvidasjonsstyrets kontorpersonale fikk godt betalt. Likvidasjonsstyrets medlemmer Reichborn-Kjennerud, Svinndal og Berge hadde Finansdepartementets fullmakt til å ansette og lønne kontorpersonale etter gjeldende bestemmelser om ansettelse og avlønninger i privat virksomhet.¹²⁶ Riksrevisjonen reagerte sommeren 1943 på at Likvidasjonsstyret ikke hadde fått fastsettelse av lønninger godkjent av Finansdepartementet, men Likvidasjonsstyret forklarte forholdet slik:

Likvidasjonsstyret sorterer direkte under Finansministeren, ikke Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret har fått fullmakt til å fastsette lønninger til funksjonærene uavhengig av offentlige normer. Årsaken hertil er at det dreier seg om et midlertidig arbeide som både er forbundet med personlig ubehageligheter og personlig risiko.¹²⁷

Likvidasjonsstyrets funksjonærer var ikke å regne som offentlige tjenestemenn, og lønnsregulativene for offentlige tjenestemenn var derfor ikke gjeldende for disse. Stenografen Berthe Dynna mottok 500 kroner måneden, rengjøringspersonalet mottok 200 kroner måneden og revisoren Andorf Lindahl mottok 1.000 kroner måneden. Noen av funksjonærene fikk dessuten nærmest doblet sin lønn i løpet av tiden de arbeidet ved Likvidasjonsstyret. Hovedbokholder Arnt Klemet Taasen Torp begynte med en månedslønn på 600 kroner i 1942, men innen 1944 var månedslønnen 1.000 kroner.¹²⁸

Forskriftene til Lov av 26. oktober 1942 ga Likvidasjonsstyret nokså stort handlingsrom. Likvidasjonsstyret hadde mulighet til å påvirke likvidasjonsprosessen gjennom egne bestemmelser og gjennom instruksjer og rundskriv til bobestyrerne. Men forskriftenes siste paragraf fastslo at det skulle gjennomføres en viss kontroll med det Likvidasjonsstyret foretok seg. Riksrevisjonen skulle nemlig revidere Likvidasjonsstyrets regnskaper.

3.4 Kontroll

I følge paragraf 11 i forskriftene skulle Likvidasjonsstyrets regnskaper revideres av Riksrevisjonen. Riksrevisjonen kunne, med hjemmel i forskriften, også revidere bostyrenes

¹²⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0049. Rundskriv 46 datert 3.4.43.

¹²⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Ivar Elstad v/Finansdepartementet til Likvidasjonsstyret 24.6.1943.

¹²⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark417: Div. korrespondanse med styret A-F. Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren 15.6.43.

¹²⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0044.

regnskaper i den utstrekning det var antatt hensiktsmessig, selv om disse hadde vært underlagt privat revisjon.

Likvidasjonsstyret anmodet Riksrevisjonen å begynne kontrollen av Likvidasjonsstyrets kontorkasse med kassaregnskap, i henhold til forskriftene den 16. desember 1942, under en måned etter at Likvidasjonsstyret offisielt hadde startet sitt arbeid med likvidasjonen av jødernes formuer og eiendommer.¹²⁹ Riksrevisjonen reviderte Likvidasjonsstyrets regnskaper for 16.11.1942-31.12.1942 og 1.1.1943-31.3.1943 sommeren 1943. Antegnelsene fra Riksrevisjonen forelå i juni 1943, men ingen av regnskapene ble desidert før februar 1944, da resten av Likvidasjonsstyrets og også noen av bobestyrernes regnskaper ble revidert. Likevel ble kun regnskapet fra 1.1.1943-31.3.1943 desidert i 1944.¹³⁰

Riksrevisjonens antegnelser til disse regnskapene er interessante av flere grunner. I antegnelsene påpeker Riksrevisjonen uregelmessigheter ved Likvidasjonsstyrets drift og regnskapsførsel. Riksrevisjonen tok utgangspunkt i forskriftene til loven av 26. oktober 1942, og så etter uregelmessigheter med hensyn til disse forskriftene. Riksrevisjonens antegnelser gir derfor et innblikk i hvor strengt Likvidasjonsstyret forholdt seg til forskriftene. Samtidig kan Likvidasjonsstyrets tilsvare på Riksrevisjonens antegnelser si noe om hvordan Likvidasjonsstyret vurderte sin praksis. Finansdepartementet uttalte seg også om Riksrevisjonens antegnelser, og disse uttalelsene kan være med på å belyse i hvor stor grad departementet støttet Likvidasjonsstyret. Og eventuelt i hvor stor grad departementet påvirket Likvidasjonsstyret til å endre sin praksis på områder Riksrevisjonen hadde påpekt at Likvidasjonsstyret ikke hadde fulgt forskriftene.

En utfordring med kildematerialet fra Riksrevisjonens arbeid er at en del korrespondanse mangler blant materialet jeg har funnet. Spesielt mangelfullt er kildematerialet som omhandler Likvidasjonsstyrets regnskap i perioden november 1942 til mars 1943. Likeledes finnes lite om regnskapsperioden 1. april til 30. juni 1943. Det var dette tidsrommet de fleste av jødeboene ble likvidert og avsluttet, men Riksrevisjonens antegnelser til Likvidasjonsstyrets regnskaper i perioden 1. juli til 31. desember 1943 viser at Likvidasjonsstyret fortsatt hadde mye arbeid med jødebo. Det er også for denne perioden det finnes mer omfattende kildemateriale. Eksemplene fra Riksrevisjonens antegnelser til disse

¹²⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående K-Å. Likvidasjonsstyret til Riksrevisjonen 16.12.1942.

¹³⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0070.

regnskapene, og også Likvidasjonsstyret og Finansdepartementets reaksjon på disse, sier mye om Likvidasjonsstyrets praksis i arbeidet med å forvalte formue og eiendom etter jødene.

Riksrevisjonen reagerte blant annet på at Likvidasjonsstyrets medlemmer hadde kjøpt løsøre fra beslaglagte jødebo. Riksrevisjonen ønsket derfor å vite hvem som hadde taksert gjenstandene styremedlemmene hadde kjøpt. I sitt svar til Riksrevisjonen skrev Reichborn-Kjennerud at han ikke visste hvem som hadde foretatt taksten, og at han for å finne det ut først måtte finne ut fra hvilket jødebo han hadde kjøpt eiendelene, noe som ville vise seg umulig.¹³¹ Riksrevisjonen var kritisk til denne praksisen, som ikke var i henhold til paragraf åtte, som sa at løsøre som hovedregel skulle selges på offentlig auksjon. Riksrevisjonen lot denne overtredelsen passere, men skrev i sin desisjon til antegnelsene at

[det] bemerkes at antegnelsen ble gjort fordi lederen ikke har noen kontrollerende myndighet over seg ved et slikt kjøp, mens en har gått ut fra at styret har foretatt vurderingen (taksten) av de gjenstander som er blitt kjøpt av Likvidasjonsstyrets funksjonærer. En henstiller at salg til Likvidasjonsstyrets medlemmer for framtida blir approbert av Finansdepartementet.¹³²

Reichborn-Kjennerud var lite glad for en del av Riksrevisjonens antegnelser. Riksrevisjonen hadde reagert på at Likvidasjonsstyret hadde kjøpt blomster på Likvidasjonsstyrets regning, og mente at dette burde gå av de ansattes egne lommer. Dette gjorde tydeligvis Reichborn-Kjennerud forarget, og han skrev at

Jeg vil imidlertid gjøre oppmerksom på at når Likvidasjonsstyret i fremtiden kjøper blomster til syke funksjonærer, så forlanger jeg at beløpet føres til utgift for Likvidasjonsstyret. Likvidasjonsstyret er intet departement, med de bestemmelser som følger derav, men en forretning hvis regnskaper er underkastet Riksrevisjonen. Hvis Riksrevisjonen finner at Likvidasjonsstyret i utide flatter seg med blomster, så er det gjenstand for antegnelser, ellers ikke.¹³³

Det er mulig at Reichborn-Kjennerud her refererer til NS' partiprogram hvor det i punkt I, 3 het at det skulle være et skarpt skille mellom den alminnelige offentlige forvaltningen og statens forretningsdrift.¹³⁴ Men ingen steder, verken i forskriftene eller korrespondanse mellom Likvidasjonsstyret og Finansdepartementet har jeg funnet noe som støtter Reichborn-Kjennerud i at Likvidasjonsstyret skulle regnes som forretning.

¹³¹ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. E. Reichborn-Kjennerud til Likvidasjonsstyrets bokholderavdeling ad. Riksrevisjonens antegnelser datert 29. oktober 1943 post 7. 27.11.43.

¹³² RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. Riksrevisjonen til Finansdepartementet 12.2.1944. Desisjon til antegnelsene til regnskapet vedkommende "Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer" for tiden 1/4 - 30/6 1943.

¹³³ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. E. Reichborn-Kjennerud til Likvidasjonsstyrets bokholderavdeling ad. Riksrevisjonens antegnelser datert 29. oktober 1943 post 7. 27.11.43.

¹³⁴ Jan Debes, *Sentraladministrasjonens historie*, bind 5 (Oslo: Universitetsforlaget, 1980), 87.

Likvidasjonsstyrets bruk av større pengesummer uten særskilt godkjennelse fra Finansdepartementet var også noe Riksrevisjonen reagerte på. Likvidasjonsstyret hadde utbetalt 9.700 kroner til Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet for en bil som departementet hadde solgt til bobestyreren og funksjonæren Almer Haug. Riksrevisjonen ønsket å vite om Finansdepartementet hadde godkjent kjøpet av bilen til Likvidasjonsstyret. Likvidasjonsstyret skrev som tilsvarende på antegnelsen at de ikke trengte Finansdepartementets approbasjon på kjøp av bil. Likvidasjonsstyret ved Svinndal hadde i en nærmere forklaring til Finansdepartementet uttalt at han ikke så anskaffelse av en bil som et så stort objekt at han trengte å underrette Finansdepartementet. Han hadde samtidig henvist til at Likvidasjonsstyret ved ominnredning og modernisering av Likvidasjonsstyrets lokaler hadde brukt et mangedobbelt beløp og at dette spørsmålet ikke hadde vært forelagt Finansdepartementet på forhånd.¹³⁵ I et håndskrevet notat fra Finansdepartementet står det at kjøpet burde vært forelagt departementet både på grunn av det store beløpet, men også fordi Likvidasjonsstyret disponerte en bil fra før.¹³⁶ Departementet skrev også til Riksrevisjonen i sin uttalelse at departementet var av den mening ”at et en så betydelig anskaffelsesutgift som en bil bør godkjennes på forhånd. Etter omstendighetene godkjennes anskaffelsen nu”¹³⁷.

Riksrevisjonen pekte på uregelmessigheter i til sammen tolv utbetalinger av honorarer på fra 350 kroner til 2.050 kroner, til sammen 10.203 kroner, som i følge forskriftenes paragraf ni skulle være godkjent av Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret svarte at to av disse utbetalingene som var til bobestyrer Olav Howlid-Evju var godkjent av Finansdepartementet, men resten var ikke å regne som vanlige salærer eller de var så små at de ikke så nødvendigheten av å innhente godkjennelse. Finansdepartementet var imidlertid ikke enig og skrev i sin uttalelse til Riksrevisjonen at de hadde forespurt Likvidasjonsstyret om oppgaver for disse utbetalingene da Likvidasjonsstyret hadde fått beskjed om at dette var å betrakte som salærer. Finansdepartementet skrev et eget brev til Likvidasjonsstyret angående honorarene før de sendte sin uttalelse til Riksrevisjonen. Departementet ønsket svar på en del spørsmål, blant annet på hvorfor bokholder Torp hadde mottatt 500 kroner i honorar. Departementet

¹³⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. Notat ang. Riksrevisjonens antegnelser til Likvidasjonsstyrets regnskaper datert 15/9-44. Usignert.

¹³⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v.

¹³⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. Finansdepartementet v/Ivar Elstad til Riksrevisjonen 20.9.1944.

ønsket svar på hvilke bo dette gjaldt, og ”hvorfør det er regnet med en timegodtgjørelse på over kr. 7,- pr. time”¹³⁸.

Flere av antegnelsene fra Riksrevisjonen gikk ut på at Likvidasjonsstyret ikke førte nøye nok regnskap med hvor ulike eiendeler som ble lagt ut for salg stammet fra. For å få et nøyaktig oppgjør fra det enkelte jødebo var det viktig at alt løsøre som ble solgt fra et bo ble registrert som inntekt for nettopp dette boet. I oppgjøret fra Oslo Auksjonsforretning kom det frem at en brannsprøyte og et maleri fra to forskjellige jødebo var usolgt. Riksrevisjonen ønsket å vite om disse gjenstandene nå var solgt og hvor salgsinntektene var bokført. Likvidasjonsstyret svarte at de hadde undersøkt hos auksjonshuset, men at de ikke hadde funnet ut av saken. De ville derfor komme tilbake til denne posten. I det håndskrevne notatet fra Finansdepartementet stiller man seg uforstående til dette da de bare ser to muligheter, enten at gjenstandene er solgt og betaling mottatt, eller at det ikke er solgt, men finnes i forretningens lagre. I et annet notat skriver derimot departementet at de mener at saken bør henlegges, og i sin uttalelse til Riksrevisjonen har ikke Finansdepartementet noen bemerkning til denne posten.¹³⁹

Likvidasjonsstyret var i konflikt med Riksrevisjonen om hvordan revisjonen av bobestyrernes regnskaper skulle foregå. Likvidasjonsstyrets formann Reichborn-Kjennerud skrev i et brev til Riksrevisjonen ved byråsjef Linnestad 7. januar 1944 at de ville ha vansker med å sende regnskapene til revisjon i Riksrevisjonen, spesielt ved større bo. Likvidasjonsstyret skrev at flere av deres bobestyrere hadde 40-50 store og kompliserte bo, og at det ville verre fysisk vanskelig å få overbrakt alle regnskapsbøkene. Dessuten forvaltet fortsatt Likvidasjonsstyret alle verdiene, og de hadde derfor kontinuerlig et behov for å kunne gå tilbake til bøker og billag.¹⁴⁰

Likvidasjonsstyret hadde uttrykt over telefon til en av Riksrevisjonens revisorer, herr Örbeck, at de ønsket at revisjonen skulle foregå i Likvidasjonsstyrets lokaler. Reichborn-Kjennerud skrev i brevet at byråsjef Linnestad hadde uttrykt at han også fant denne ordningen mest praktisk, men at revisoren fra Riksrevisjonen hadde sagt i telefonen

”[...] at han ikke vilde finne seg i å foreta revisjonen på vårt kontor, idet hans plass var i Riksrevisjonen. Han meddelte enn videre at han ikke kunne forstå at ikke samtlige bøker

¹³⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. Finansdepartementet v/F. Sandberg til Likvidasjonsstyret 18.10.1944.

¹³⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v.

¹⁴⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v. Likvidasjonsstyret v/E. Reichborn-Kjennerud til Riksrevisjonen v/ byråsjef Linnestad 7.1.1944.

og bilag kunne tilkjøres ha. Vi fikk således det inntrykk at han ikke vilde se praktisk på saken. Han uttalte sluttelig at han ikke var ansatt i Riksrevisjonen for å bære bøker for Likvidasjonsstyret, noe vi aldri har oppfordret ham til”. Reichborn skrev videre at de hadde lagt på da de mente at ”saken ikke egnet seg for videre behandling fra vår side pr. telefon”¹⁴¹.

Likvidasjonsstyret var lite villig til samarbeid med Riksrevisjonen. Tilbakeføringskontoret reagerte etter krigen på Likvidasjonsstyrets svar på Riksrevisjonens antegnelser.

Tilbakeføringskontoret uttalte at svarene, i den grad Tilbakeføringskontoret kunne finne besvarelser på antegnelsene, var ”så svevende og til dels mangelfulle, at en foreslår under de nu endrede forhold antegnelsene arkivert udesidert”¹⁴².

Forskriftene ga altså rom for en viss kontroll med Likvidasjonsstyrets arbeid gjennom Riksrevisjonens kontroll av Likvidasjonsstyrets regnskaper. Likevel viser Likvidasjonsstyrets manglende vilje til samarbeid og til å rette seg etter Riksrevisjonens bemerkninger at denne kontrollen ikke virket direkte begrensende. Det virker også som at Likvidasjonsstyret hadde Finansdepartementets støtte når Likvidasjonsstyret kom i konflikt med Riksrevisjonen.

3.5 Oppsummering

Forskriftene til Lov av 26. oktober 1942 var den viktigste formelle rammen om Likvidasjonsstyrets virksomhet. Forskriftene la føringer for hvordan de inndratte jødiske formuene skulle forvaltes, og for hvem som skulle ha ansvar for hvilke oppgaver. Selv om det i følge Lov av 26. oktober var Finansdepartementet som skulle utarbeide forskriftene, fikk Likvidasjonsstyret selv mulighet til å utforme dem. Forskriftene ga i tillegg rom for tolkning og skjønn. Forskriftene inneholdt flere formuleringer som gjorde at paragrafene kunne tilpasses etter forholdene slik som Likvidasjonsstyret så at det ville passe best.

Forskriftene slo fast at Likvidasjonsstyret skulle utnevne bobestyrere som skulle stå for den praktiske realiseringen av de jødiske formuene. Fordi det hastet med oppnevnelser var Likvidasjonsstyret nødt til å ta utgangspunkt i en liste over NS-jurister når de skulle velge egnede bobestyrere. Likevel hadde ikke alle bobestyrerne juridisk kompetanse. Forskriftene ga i utgangspunktet bobestyrerne en del ansvar og frihet når det gjaldt realiseringen, men likevel var Likvidasjonsstyret involvert i flere deler av likvidasjonsprosessen. I tillegg

¹⁴¹ RA/S-1564/D/Dd/L0070 460 Riksrevisjonen, antegnelser m. v.

¹⁴² RA/S-1564/D/Dd/L0070 Desisjon til Riksrevisjonens antegnelser til Likvidasjonsstyrets regnskap 1942-1945. Konsept til desisjon til antegnelser til Tilbakeføringskontorets driftsregnskap for 1945/46 4.12.1946.

utformet Likvidasjonsstyret en mengde rundskriv og instruksjoner til bobestyrerne i løpet av perioden.

Likvidasjonsstyret var finansiert gjennom de inndratte jødiske formuene. Likvidasjonsstyret hadde ikke noe driftsbudsjett slik som andre offentlige organer. I utgangspunktet tillot forskriftene at Likvidasjonsstyret holdt tilbake et beløp som skulle dekke løpende utgifter, men resten skulle overføres til en konto i Norges Bank. Likvidasjonsstyret fant denne løsningen vanskelig, og fikk i stedet for ordnet det slik at alle verdier fra de likviderte jødiske boene gikk inn på en konto Likvidasjonsstyret disponerte. Likvidasjonsstyret skulle så overføre runde beløp til kontoen i Norges Bank. Både Likvidasjonsstyrets medlemmer, funksjonærer og bobestyrerne mottok høye lønninger for det arbeidet de utførte.

Til tross for at Likvidasjonsstyret gjennom forskriftene hadde store friheter med tanke på hvordan likvidasjonsprosessen skulle foregå, la forskriftene også opp til en viss kontroll av Likvidasjonsstyrets virksomhet. Riksrevisjonen skulle revidere Likvidasjonsstyrets regnskaper, og Likvidasjonsstyret tok tidlig initiativ til at Riksrevisjonen skulle gå i gang med revisjonen. Underveis var Likvidasjonsstyret likevel lite villige til å samarbeide med Riksrevisjonen, og arbeidet tok lang tid. Kontrollen med Likvidasjonsstyret var i praksis begrenset, noe som viste seg gjennom Likvidasjonsstyrets svar på Riksrevisjonens antegnelser, Finansdepartementets støtte til Likvidasjonsstyret og mangelen på konsekvenser av Riksrevisjonens bemerkninger.

Forskriftene til Lov av 26. oktober 1942 dannet de viktigste formelle rammene. Men Likvidasjonsstyrets forhold til de andre departementene som var involvert i den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene er også viktig å undersøke for å forstå hvilke rammer som lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet. I neste kapittel vil jeg se nærmere på samhandlingen mellom Likvidasjonsstyret, Finansdepartementet, Innenriksdepartementet og Statspolitiet.

4 Likvidasjonsstyret og departementene

Loven av 26. oktober 1942 og forskriftene til denne loven involverte flere departementer i prosessen med å likvidere jødernes formuer. Særlig var Finansdepartementet, Innenriksdepartementet og Politidepartementet sentrale i den økonomiske likvidasjonsprosessen mot jødene. Likvidasjonsstyret måtte forholde seg mye til Finansdepartementet da de var direkte underlagt finansministeren. Likvidasjonsstyret måtte også forholde seg til Innenriksdepartementet, da det var dette departementet som erklærte hvem som skulle få sin formue inndratt i henhold til Loven av 26. oktober 1942. Også Politidepartementet, og da spesielt Statspolitiet, skulle vise seg viktig for Likvidasjonsstyret.

I forrige kapittel undersøkte jeg hvordan forskriftene som formelle rammer for Likvidasjonsstyret virket muliggjørende eller begrensende for det arbeidet de skulle utføre. I dette kapitlet vil jeg undersøke de mer uformelle rammene. Hvordan forholdt Likvidasjonsstyret seg til andre departementer og NS-institusjoner? Likvidasjonsstyrets samarbeid med de ulike departementene sier noe om hvor aktiv del i den økonomiske likvidasjonsprosessen Likvidasjonsstyret tok. Fulgte Likvidasjonsstyret bare ordre fra høyere hold, eller involverte Likvidasjonsstyret seg i større grad i prosessen enn det lover og forskrifter påla dem? Hvor stor grad av selvstendighet hadde Likvidasjonsstyret, og i hvilken grad tok de selv initiativ som påvirket likvidasjonen av jødernes formuer?

4.1 Tilgivelse heller enn tillatelse

Likvidasjonsstyret var direkte underlagt finansministeren, og det var derfor naturlig at Finansdepartementet fikk mye å si for Likvidasjonsstyrets arbeid. Finansdepartementet skulle forespørres før Likvidasjonsstyret tok noen større prinsipielle eller økonomiske avgjørelser. Finansdepartementet ble i mindre grad enn mange andre departementer, utsatt for omorganisering for å fremme NS' politikk.¹⁴³ Våren 1942 ble det likevel gjort en del endringer, blant annet fikk Finansdepartementet en ny Sentralavdeling ledet av NS-fylkesmann i Nordland, Per von Hirsch. I følge Ole Kolsrud var Sentralavdelingen ”en parallell til det som i en del andre departementer gikk under betegnelsen ”Ministerens kontor”. Det var et spesifikt *partipolitisk* organ på departementsnivå, et redskap for

¹⁴³ Ole Kolsrud, *En splintret stat: Regjeringskontorene 1940-1945*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2004), 250.

nazifisering av forvaltningen”.¹⁴⁴ Sentralavdelingens eneste kontor fikk navnet Forvaltningskontoret, og skulle ta seg av Finansdepartementets fellessaker og andre saker under finansministerens bestemmelser¹⁴⁵.

Finansminister Frederik Prytz døde bare noen måneder før frigjøringen i 1945, og hans rolle i likvidasjonen av de norske jødernes formuer ble aldri etterforsket i forbindelse med landssvikoppgjøret. Det man likevel vet om Prytz er at han sto Quisling nær. De hadde møttes som kollegaer ved Petrogradlegasjonen i 1918, og Prytz var sentral i stiftelsen av Nasjonal Samling. Hans Frederik Dahl beskriver Quisling og Prytz som gode venner, og i januar 1942 ble Prytz utnevnt som finansminister i den nye ”nasjonale regjeringen”.¹⁴⁶ Dahl hevder også at det var Prytz og hans medarbeidere i Finansdepartementet som sørget for at likvidasjonen av jødernes formuer foregikk gjennom Likvidasjonsstyret, men at

Prytz, som var hjertelig uenig i hele jødepolitikken, ønsket [...] neppe personlig å likvidere sine jødiske landsmenns formuer, slik hans egen var blitt nasjonalisert ved et pennestrøk av Sovjet-staten i 1920-årene. Han må opprinnelig ha tenkt seg at formuene skulle stå intakt for det tilfelle at de tidligere eiere kom tilbake og eventuelt kunne fremme krav overfor staten.¹⁴⁷

Hva Prytz tenkte er vanskelig å si noe om i ettertid, men det som er klart er at det var Prytz som valgte ut mennene som skulle få myndighet til å likvidere jødernes formuer, og at han som finansminister sto ansvarlig for det arbeidet som ble gjort i Likvidasjonsstyret.¹⁴⁸

Forholdet mellom finansminister Prytz og Likvidasjonsstyrets medlemmer kan se ut til å ha hatt et til tider personlig preg. I anledning finansministerens fødselsdag 14. februar 1943 hadde Likvidasjonsstyrets medlemmer sendt sinne lykkeønskninger. Svaret fra ministeren var ikke bare rettet til Likvidasjonsstyret som et kontor underlagt departementet, men til medlemmene personlig, og lød: ”Hjertelig takk for Deres elskverdige lykkeønskingstelegram til min 65 årsdag. Deres forbundne Frederik Prytz”.¹⁴⁹ Ved en annen anledning sendte Likvidasjonsstyret et beslaglagt maleri tilhørende den jødiske familien Feinsilber i Trondheim til finansministeren. I følgebrevet var det skrevet at ”Vi oversender et

¹⁴⁴ Kolsrud, *En splintret stat*, 254.

¹⁴⁵ Kolsrud, *En splintret stat*, 254.

¹⁴⁶ Dahl, Hans Fredrik (forfatter). *Frederik Prytz*. Norsk biografisk leksikon, copyright 13.2.09, https://nbl.snl.no/Frederik_Prytz (28.1.15).

¹⁴⁷ Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling, En fører for fall*, (Oslo: Aschehoug, 1992), 374-375.

¹⁴⁸ I landssviksakene mot Svinndal, Berge og Reichborn-Kjennerud forklarer alle tre at det var Finansminister Frederik Prytz som utnevnte styremedlemmene i Likvidasjonsstyret i oktober/november 1942.

¹⁴⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Ministeren for Finans- og Tolldepartementet Frederik Prytz til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer v/ d’herrer Reichborn Kjennerud, Rolf Svinndal og Erik Berge 16. februar 1943.

maleri av Courbet som Likvidasjonsstyret hadde tenkt sig muligheten av kunne være egnet til opphengning på herr Ministerens kontor”.¹⁵⁰ Prytz sendte det imidlertid tilbake da han fant ut at det ikke var ekte. Han hadde fått bildet undersøkt av professor Onsager som hadde erklært at bildet ikke var malt av Gustave Courbet likevel, og finansministeren ønsket da ikke å beholde det. Finansdepartementet skrev til Likvidasjonsstyret at ”En finner etter det som er opplyst å måtte melde at en ikke har noen interesse av å beholde bildet, som en tillater seg å returnere. Det henvises for øvrig til telefonkonferanse med kontorsjef Lindahl”¹⁵¹.

Selv om Likvidasjonsstyret var direkte underlagt finansministeren foregikk mye av kommunikasjonen mellom Likvidasjonsstyret og Finansdepartementet gjennom den nylig opprettede Sentralavdelingen. Avdelingens leder Per von Hirsch og ekspedisjonssjef Ivar Elstad står for mesteparten av den formelle korrespondansen med Likvidasjonsstyret i perioden som er undersøkt. Korrespondansen mellom Likvidasjonsstyret og Kommunikasjonen mellom Finansdepartementet var i starten nokså formalisert, ved skriftlig korrespondanse og skriftlige bekreftelser på avtaler mellom departementet og Likvidasjonsstyret.

Etter hvert som Likvidasjonsstyret overtok flere ansvarsoppgaver som hadde ligget hos Finansdepartementet, ble kommunikasjonen mindre formalisert, spesielt etter at Likvidasjonsstyret hadde tatt over forvatningen av formuene til flyktede nordmenn. I august 1943 Skrev Per von Hirsch til Likvidasjonsstyret og bekreftet at alle henvendelser angående inndratte formuer fra Innenriksdepartementet, Statspolitiet eller andre institusjoner skulle gå direkte til Likvidasjonsstyrets kontorer, og ikke gjennom Finansdepartementet som praksisen hadde vært tidligere. I tillegg skulle saker som Finansdepartementet måtte avgjøre forelegges Prytz, von Hirsch eller ekspedisjonssjef Elstad ved muntlig konferanse.¹⁵² Samme dag skrev von Hirsch også til de andre departementene og fortalte at ekspedisjonen av saker i forbindelse med bo etter jøder og flyktninger nå lå hos Likvidasjonsstyret som eventuelt ville sende sakene videre til Finansdepartementet.¹⁵³ Likvidasjonsstyrets forhold til

¹⁵⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 424: Korrespondanse med Finansdepartementet (A). Likvidasjonsstyret til Finansministeren 30.6.43; RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (A). Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren udatert.

¹⁵¹ RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (A). Finans- og Tolldepartementet til Likvidasjonsstyret for inndratte formuer 9. september 1943.

¹⁵² RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Kst. Finansråd Per von Hirsch for departementets sjef til Likvidasjonsstyret 12.8.43.

¹⁵³ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Kst. Finansråd Per von Hirsch til Innenriksdepartementet, Statspolitiet, N.S. generalsekretariat og N.S. Frontkjemperkontor 12.8.43.

Finansdepartementet bærer gjennom hele perioden også preg av mye muntlig kommunikasjon over telefon, da det i mange brev er referert til avtaler gjort under telefonsamtaler.

Likvidasjonsstyrets forhold til Finansdepartementet utviklet seg på denne måten i samsvar med Hilbergs mønster. Fra at Likvidasjonsstyret skulle følge forskriftene som offisielt var gitt av Finansdepartementet hadde Likvidasjonsstyret nå både vide fullmakter, og avgjørelser kunne tas etter muntlig konferanse.

Lov av 26. oktober 1942 slo fast at det var Finansdepartementet som skulle forvalte de inndratte formuene etter jødene, men Likvidasjonsstyrets grad av selvstendighet fra departementet var en kilde til konflikt allerede i starten av 1943, bare et par måneder etter at Likvidasjonsstyret startet sitt arbeid. 11. januar 1943 skrev Likvidasjonsstyret et fire sider langt brev til finansministeren med klager rettet mot departementets manglende respons på henvendelser og innblanding i saker Likvidasjonsstyret mente de selv hadde full råderett over. Likvidasjonsstyret mente at Finansdepartementet hadde tatt avgjørelser bak Likvidasjonsstyrets rygg, og Likvidasjonsstyrets medlemmer mente at forholdene var så uutholdelige at de ba om å bli fritatt fra sine verv.

Likvidasjonsstyret var sterkt forarget over at Finansdepartementet hadde tildelt Per von Hirsch` bror, forlagssekretær Kaare von Hirsch¹⁵⁴, et lokale i Pløensgate 4, som Likvidasjonsstyret selv ønsket å benytte seg av.¹⁵⁵ Likvidasjonsstyret ønsket at lokalet heller skulle brukes av Likvidasjonsstyret til grovsortering i kjelleren og lagring i butikklokalet, og skrev til Finansdepartementet noen dager før oppsigelsesbrevet ble sendt at ”Det kan tilføres at lokalet er absolutt uunnværlig for oss idag. Fra kjøttkverner til dynetrekk fra pletter til skrivemaskiner flyter i ett rot på våre 2 samlercentraler, hvor det dessuten ikke går an å få inn mer”.¹⁵⁶ Likvidasjonsstyret ble tydeligvis ikke hørt på dette punktet til tross for at Likvidasjonsstyret skulle ha disposisjonsretten til lokaler jøder hadde hatt leierett til, og Likvidasjonsstyret kunne fortelle finansminister Prytz at de, på bakgrunn av departementets avgjørelse, nå ikke kunne levere det ønskede kontorutstyret fra jødiske familier og forretninger til de ulike offentlige kontorer som trengte det.

¹⁵⁴Folketellingen fra 1910 for Oslo Kjøpestad viser at de to er brødre: Arkivverkets digitalarkiv. <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/person/pf01036392070852> (6.5.15)

¹⁵⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren 11. januar 1943.

¹⁵⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til herr byråsjef Wiese Haugland 8.1.43.

I tillegg hadde Finansdepartementet overkjørt Likvidasjonsstyret angående en leilighet Likvidasjonsstyret hadde lovet til en herr Rennesund. Finansdepartementet hadde stolt på sameiet for gården som hevdet at de allerede hadde undertegnet en leiekontrakt med en annen leieboer. Likvidasjonsstyret på sin side mente at sameiet hadde ordnet det slik for at leiligheten ikke skulle kunne disponeres av Likvidasjonsstyret. Likvidasjonsstyret fant særlig grunn til å beklage seg over at Finansdepartementet ikke en gang hadde henvendt seg til dem for å få en uttalelse.¹⁵⁷

En annen kilde til konflikten var at Finansdepartementet, uten å konferere med Likvidasjonsstyret, hadde gitt en bobestyrer og hans medhjelper sparken. Resten av klagen gikk på at Likvidasjonsstyret ikke fikk svar på sine henvendelser til departementet og at dette satte styret i konflikt med både tyske styresmakter og privatpersoner. Brevet har en noe dramatisk avslutning der Likvidasjonsstyret skriver at

Styret har i den forløpne tid hatt store vanskeligheter å kjempe med, og har været utsatt for en mengde ubehageligheter. Dette var forhold som man var oppmerksom på på forhånd. Når imidlertid forholdet ytterligere er blitt vanskeliggjort og arbeidet til dels umuliggjort som ovenfor påvist, finner Likvidasjonsstyret ikke å kunne fortsette.¹⁵⁸

Jeg har ikke funnet noe svar på dette brevet fra finansministeren eller departementet, men man kan anta at forholdet bedret seg. En drøy måned senere takker Prytz Likvidasjonsstyret for den nevnte lykkeønskingen i anledning hans fødselsdag, og Likvidasjonsstyret fortsatte sitt arbeid, uten opphold, frem til mai 1945.

En del eksempler på Likvidasjonsstyrets handlinger kan tyde på at Likvidasjonsstyret heller søkte om tilgivelse enn tillatelse hos Finansdepartementet. Dette kan ha vært en løsning for å gjøre Likvidasjonsstyret mer selvstendig i sine avgjørelser enn det Lov a 26. oktober og de tilhørende forskriftene tilsa at Likvidasjonsstyret skulle være. Dette kommer både til uttrykk gjennom Finansdepartementet og Likvidasjonsstyrets korrespondanse om Riksrevisjonens antegnelser omtalt i kapittel 3, men også i enkeltsaker der det var Finansdepartementet som hadde myndighet til å ta avgjørelser.

Blant annet hadde Likvidasjonsstyret beordret inndragning av a/s Ellens varebeholdning. Likvidasjonsstyret kunne opplyse om at ”jøden Benjamin” hadde solgt hele varebeholdningen

¹⁵⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren 11.1.1943.

¹⁵⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren 11.1.43.

fra forretningen Petit Art a/s til Ellen a/s og så flyktet fra landet daget etter. Likvidasjonsstyret så dette som unndragning av midler og skrev til Finansdepartementet:

Som forholdet lå an i dette tilfelde fandt Likvidasjonsstyret at det var al grund til å gripe inn, og dette standpunkt opprettholder man fremdeles. Imidlertid var Likvidasjonsstyret under arbeidspresset ikke oppmerksom på at myndighet til å foreta inndragning ikke tilligger Likvidasjonsstyret med[sic] Finansdepartementet. Man tør derfor be om Finansdepartementets godkjenning av den foretatte inndragning¹⁵⁹.

Eksempelet viser også at Likvidasjonsstyret gikk til ekstraordinære steg for å sikre seg at så mye som mulig av jødenes eiendeler og verdier kom under deres forvaltning. For å sikre at ingen jøder skulle klare å gjemme noen av sine verdier hadde Likvidasjonsstyret også et nært samarbeid med to andre nyopprettede departementer.

4.2 Angiveri

Innenriksdepartementet ble opprettet høsten 1940, og fungerte som et redskap for å etablere en ny nasjonalsosialistisk stat. Innenriksdepartementet overtok oppgaver fra de nedlagte Forsvarsdepartementet og Utenriksdepartementet, og en del oppgaver fra andre departementer. Innenriksministeren var Viljam Albert Hagelin, en viktig støttespiller for Quisling i 1940.¹⁶⁰ Den avdelingen Likvidasjonsstyret kom til å ha mest å gjøre med var Innenriksdepartementets Alminnelig avdeling. Under denne avdelingen lå Statsrettskontoret ledet av byråsjef Ragnvald Lassen som hadde ansvaret for formuesinndragning og etter hvert også rasepolitiske spørsmål. Alminnelig avdeling var så og si en ren NS-avdeling.¹⁶¹

Lov av 26. oktober 1942, paragraf to fastslo at Innenriksdepartementet skulle treffe beslutningen om hvilke personer som skulle få sine formuer inndratt, og inndragningene skulle så kunngjøres offentlig. Dette skulle Innenriksdepartementet gjøre innen 1. januar 1943.¹⁶² Beslagningsbeslutningene om inndragning ble foretatt på grunnlag av de undersøkelsene styresmaktene hadde foretatt i forbindelse med J-stemplingen av jødenes legitimasjonskort.¹⁶³

Likvidasjonsstyrets forhold til Innenriksdepartementet skulle i utgangspunktet derfor bare bestå i at departementet opplyste Likvidasjonsstyret om hvilke jødiske formuer de fikk til

¹⁵⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421: Utgående post F-K. Likvidasjonsstyret til Finansdepartementet v/herr ekspedisjonssjef von Hirsch 26.2.43.

¹⁶⁰ Kolsrud, *En splintret stat*, 192-193.

¹⁶¹ Kolsrud, *En splintret stat*, 195-198.

¹⁶² Lov av 26. oktober 1942, § 2.

¹⁶³ NOU 1997: 22, 25.

forvaltning. Problemet var at arrestasjonene og beslagleggelserne fra Statspolitiet noen ganger ble gjort før kunngjøringene var offentliggjort fra Innenriksdepartementet. Flertallet i Skarpnesutvalget skrev i sin utredning at Innenriksdepartementet hadde truffet sine beslutninger innen 1. januar 1943¹⁶⁴, men korrespondanse fra Likvidasjonsstyret til departementet viste at dette ikke stemmer, noe mindretallet i Skarpnesutvalget også påpeker i sin utredning.¹⁶⁵

Likvidasjonsstyret skrev en rekke brev til Innenriksdepartementet ved byråsjef Lassen i begynnelsen av 1943 angående jøder som ikke var tatt med i kunngjøringene.

Likvidasjonsstyret hadde i noen tilfeller mottatt nøkler til leiligheter av Statspolitiet og i visse tilfeller også mottatt verdier. Likvidasjonsstyret klaget over at de på dette viset ble satt i en uholdbar posisjon, og purret på Innenriksdepartementet for å få fortgang i sakene.¹⁶⁶

Likvidasjonsstyret beklaget seg også til finansministeren 11. januar 1943 over at de hadde mottatt en rekke lister over beslaglagte jødebo og nøkler til leiligheter fra Statspolitiet, uten at navnene var offentliggjort av Innenriksdepartementet.¹⁶⁷

Så sent som i slutten av juni 1943 foretok Innenriksdepartementet beslutning om inndragning av formue etter loven av 26. oktober 1942. Dette gjaldt hovedsakelig det Innenriksdepartementet kalte ”halvjøder og kvartjøder hvis formue forvaltes av dette departement idet de har forlatt landet ulovlig”.¹⁶⁸

I landssvikoppgjøret hevdet formannen i Likvidasjonsstyret at styret hadde gjort det de kunne for å hjelpe de norske jødene. Reichborn-Kjennerud skrev og forklarte til sin forsvarer at

Noen betenkeligheter av hensyn til jødene behøvde jeg ikke ha, idet disse også var tjent med norsk forvaltning. [...] Hertil kom hensynet til jødiske familier. De skulle beholde nødvendig husrom og undtaksretten skulle gjelde. Det betød meget at disse spørsmål ble regulert av norske organer. Jødene selv skulle interneres i Norge, og familiene skulle ikke røres.¹⁶⁹

¹⁶⁴ NOU 1997: 22, 25.

¹⁶⁵ NOU 1997: 22, 98.

¹⁶⁶ For eksempel RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Innenriksdepartementet v/ herr byråsjef Lassen 15.12.42

¹⁶⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B).

Likvidasjonsstyret til herr Finansministeren 11.1.43.

¹⁶⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Ragnvald Lassen v/ Innenriksdepartementet, Statsrettkontoret til Finansdepartementet 26.6.1943.

¹⁶⁹ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12.-16.7.45.

Reichborn-Kjenneruds uttalelser i 1945 står derimot i sterk kontrast til Likvidasjonsstyrets handlinger i 1942 og 1943. Likvidasjonsstyret tok nemlig ikke bare i mot lister over jøder som Innenriksdepartementet hadde bestemt at skulle få sine formuer inndratt. Likvidasjonsstyret anga mennesker de mistenkte for å være jøder til Innenriksdepartementet. Som styremedlemmer tok Reichborn-Kjennerud, Berge og Svinndal altså en mer aktiv rolle i jødeforfølgelsene enn det som senere kom frem i landssviksakene mot dem.

Da Likvidasjonsstyret hadde fått tillatelse til å motta jødernes private post brukte Likvidasjonsstyret disse brevene til å samarbeide med Innenriksdepartementet for å avdekke flere jøder i Norge som ikke allerede var registrert. 14. desember 1942 skrev Likvidasjonsstyret til Innenriksdepartementets byråsjef Lassen at av de brev Likvidasjonsstyret hadde lest ”synes følgende personer å være jøder. De er ikke medtatt i Departementets kunngjøringer hittil, hvilket herved meddeles”¹⁷⁰. Brevet var merket med ”NB Haster” og en liste over 13 personer fulgte. 28. desember 1942 skrev Likvidasjonsstyret et nytt brev med en ny liste over 12 personer hvorav 9 var kvinner.¹⁷¹

Likvidasjonsstyret tipset også i januar 1943 Innenriksdepartementet ved byråsjef Lassen om en person som kunne være jøde. Likvidasjonsstyret hadde fått og lest et brev sendt til Isser Braude, som var jødisk, fra herr John Jacobsen. Brevet sendte de videre til Lassen med Jacobsens adresse og skrev at ”I skrivelsen gir herr John Jacobsen selv uttrykk for at han er jøde, og som det sees, sterkt interessert i jødisk organisasjon”¹⁷². På denne måten tok altså Likvidasjonsstyret aktivt del i å avdekke mulige jøder som ikke hadde kommet med på innenriksdepartementets lister over jøder i Norge.

4.3 Samarbeid

Statspolitiet var en ny politisk spesialavdeling i politiet, opprettet i 1941, som arbeidet mot spionasje og motstandsvirksomhet.¹⁷³ Statspolitisjef Karl A. Marthinsen samarbeidet tett med

¹⁷⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J.

¹⁷¹ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J.

¹⁷² RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Innenriksdepartementet v/ herr byråsjef Lassen 8.1.1943.

¹⁷³ Hans Frederik Dahl m.fl., *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, (Oslo: Cappelen, 1995), 396.

det tyske sikkerhetspolitiet, og alle ansatte i avdelingen måtte være medlemmer av NS.¹⁷⁴ Statspolitiet var også sentrale i jødeaksjonene i Norge.

Det var Statspolitiet som foretok beslagene av jødernes hjem, formuer og forretninger, og før Likvidasjonsstyret ble etablert var det statspolitiet som foretok registreringer av jødernes eiendeler, og de forvaltet forretningene til de norske jødene gjennom kommissariske ledere. Reichborn-Kjennerud ønsket at Likvidasjonsstyret tok over en del av Statspolitiets oppgaver, og han skrev derfor et brev til finansminister Prytz 19. november 1942 hvor han la frem et forslag til hvordan man kunne effektivisere arbeidet med å få de beslaglagte verdiene under forvaltning av Likvidasjonsstyret. Prytz var enig i Reichborn-Kjenneruds forslag, og skrev til Statspolitetsjef Marthinsen samme dag:

Høyesterettsdommer Reichborn Kjennerud har meddelt meg at han finner det mest praktisk at statspolitiet, straks leilighet, lokale eller hus er beslagt, tilstiller Likvidasjonsstyret samtlige nøkler med vedheftet merkelapp. Likvidasjonsstyret foretar så fordeling blant bobestyrene, som straks foretar registrering.

Noen registrering av annet enn verdipapirer skulde være unødvendig å foreta fra Statspolitiets side. En sådan ordning vil lette likvidasjonsstyrets og statspolitiets arbeide.

Jeg er enig i dette, og tør anmode om at det blir forholdt overensstemmende hermed.¹⁷⁵

Likvidasjonsstyret hadde likevel et ønske om at Statspolitiet skulle fortsette å være involvert i prosessen med å likvidere jødernes formuer. Reichborn-Kjennerud hevdet selv at det første styret hadde gjort etter at Likvidasjonsstyret var etablert var å ”utarbeide så rummelige bestemmelser som mulig” for å hjelpe jødiske familier.¹⁷⁶ Dette stemmer i liten grad overens med det faktum at Likvidasjonsstyret den 20. november skrev til Statspolitetsjefen og ba om hjelp til å etterforske hvorvidt de jødiske familiene hadde klart å berge unna noen av sine eiendeler. Likvidasjonsstyret ønsket at Statspolitetsjefen skulle pålegge de arresterte jødene å sette opp en fullstendig oversikt over alt de eide og hvor dette befant seg. Likvidasjonsstyret mistenkte nemlig at jødene ”i tide [hadde] sørget for å forstikke midler”.¹⁷⁷

Likvidasjonsstyret var også bekymret for at jødene hadde levert noen av eiendelene sine til lånekontorer for å forsøke å redde noe av det de eide. Riksøkonomisjef Thronsen hadde

¹⁷⁴ Kolsrud, *En splintret stat*, 233.

¹⁷⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Reichborn-Kjennerud til Finansminister Prytz 19.11.42, Finansminister Prytz til herr Statspolitetsjefen 19.11.42 og Finansminister Prytz til Reichborn-Kjennerud 19.11.42.

¹⁷⁶ RA/S-3138/0001/D/Dd/L1095/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12.-16.7.45.

¹⁷⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (B). Likvidasjonsstyret til herr Statspolitichefen 20.11.1942.

skrevet til Likvidasjonsstyret og advart dem om forholdet, og Likvidasjonsstyret ønsket derfor at Statspolitiet skulle pålegge lånekontorene å levere oppgaver over alle formuesgjenstander som var blitt innlevert av jøder i september oktober og november 1942.¹⁷⁸

Likvidasjonsstyret valgte også å angi jøder som ikke allerede var blitt arrestert til Statspolitiet. Det var Statspolitiet som måtte foreta et eventuelt beslag, så Likvidasjonsstyret var avhengige av deres samarbeid for å få mest mulig av jødernes verdier under Likvidasjonsstyrets forvaltning. For eksempel skrev Likvidasjonsstyret til statspolitiet i desember 1942 for å melde om en flyktet jøde de ønsket at Statspolitiet skulle beslaglegge eiendelene til:

Likvidasjonsstyret er nettopp gjort bekjent med, at familien: Hegar (tidligere jøden Feinsilber) Ths. Heftyesgt. 62, II, her, antakelig er rømt. Hushjelpen bor fremdeles i leiligheten, men vi har hørt forlydende om, at verdier forsvinner fra huset, så det vil være av stor betydning, at det handles hurtig.¹⁷⁹

4.4 Oppsummering

Likvidasjonsstyret var direkte underordnet finansminister Frederik Prytz, og det var Finansdepartementet som skulle ha det overordnede ansvaret for forvaltningen av de inndratte jødiske formuene. Kommunikasjonen mellom Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret utviklet seg fra å være preget av formell skriftlig kommunikasjon til å innebære mest muntlig kommunikasjon og avtaleinngåelse. Muntlig kontakt over telefon var også vanlig gjennom hele perioden.

Det virker som det til tider var et personlig preg over forholdet mellom Likvidasjonsstyret og finansminister Prytz, samtidig var Likvidasjonsstyret i konflikt med Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret kjempet for å få en tydeligere selvstendighet i sine avgjørelser, og var ikke så fornøyd med at departementet involverte seg i saker Likvidasjonsstyret mente var deres ansvar. Som en del av denne kampen for selvstendighet valgte Likvidasjonsstyret gjerne å heller spørre Finansdepartementet om tilgivelse etter å ha tatt en selvstendig avgjørelse, i stedet for å be om tillatelse på forhånd.

Likvidasjonsstyrets samarbeid med Innenriksdepartementet innebar i utgangspunktet bare at Innenriksdepartementet skulle informere Likvidasjonsstyret om vedtatte inndragninger.

¹⁷⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 420: Utgått post S-Ø. Likvidasjonsstyret til herr Statspolitichefen 21.11.42. Se også Per Ole Johansen, *Oss selv nærmest*, (Oslo: Gyldendal, 1984), 158-159.

¹⁷⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 420: Utgått post S-Ø. Likvidasjonsstyret til Statspolitiet 29.12.42.

Likvidasjonsstyret viste likevel et stort initiativ, som de ikke var pålagt av forskriftene, til å få nye formuer under forvaltning. Likvidasjonsstyret brukte den informasjonen de hadde, blant annet gjennom å lese arresterte jøders personlige brev, til å angi mennesker de mistenkte var jøder til Innenriksdepartementet.

Likvidasjonsstyret valgte også å involvere Statspolitiet for å få flere formuer inn til forvaltning, og de ønsket et samarbeid med statspolitiet for å hindre at noen av jødernes verdier skulle kunne skjules eller unndras forvaltning og likvidasjon. I det neste kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan denne likvidasjonen foregikk i praksis.

5 Likvidasjonsprosessen

I forrige kapittel gjorde jeg rede for hvordan forholdet mellom Likvidasjonsstyret og de ulike departementene fungerte. Likvidasjonsstyret hadde frihet til å ta egne avgjørelser og tok også initiativ til å sørge for at større deler av jødenes formuer kom under Likvidasjonsstyrets forvaltning. I dette kapittelet vil jeg undersøke hvordan selve likvidasjonsprosessen foregikk. Både Bjarte Bruland og Skarpnesutvalget har gjort rede for en del forhold ved den økonomiske likvidasjonsprosessen.¹⁸⁰ Forskningen mangler likevel en systematisk gjennomgang av hvordan jødenes forretninger, hjem og eiendeler ble realisert. Dette er viktig for å vurdere i hvilken grad Likvidasjonsstyret forholdt seg til de rammene som var gitt for forvaltningen, og for å få et helhetlig bilde av den økonomiske likvidasjonen av jødene i Norge.

I følge forskriftene skulle profitten fra likvidasjonen av jødenes formuer gå til inntekt for staten. Samtidig ga likvidasjonen av formuene Likvidasjonsstyrt tilgang på store ressurser som var en mangelvare i samfunnet. I denne oppgaven vil jeg ikke gå inn på hvor store verdier som tilfalt den norske stat. Skarpnesutvalget har foretatt en grundig gjennomgang av hvilke verdier som ble fratatt de norske jødene, og hvor mye de fikk tilbake av staten etter andre verdenskrig. Jeg vil heller se nærmere på hvorfor likvidasjonsprosessen ble som den ble. Hvordan forvaltet så Likvidasjonsstyret verdiene? Fulgte Likvidasjonsstyret forskriftene i likvidasjonen av jødenes forretninger, hjem og eiendeler?

5.1 Realiseringen av jødiske forretninger

Forskriftene ga Likvidasjonsstyret anledning til å avgjøre om en jødisk forretning skulle avvikles, selges eller drives videre. Hvordan benyttet Likvidasjonsstyret denne bestemmelsesretten? Jødenes forretninger og varelagre representerte en stor verdi. På grunn av varemangelen var det mange forretninger som hadde vanskeligheter, og flere aktører så på realiseringen av jødiske bedrifter som en mulighet til å forbedre forholdene noe.

Allerede 6. oktober 1942, 20 dager før Lov av 26. oktober treddet i kraft, skrev prisformannen for tekstil- og konfeksjonsvarer til Rolf Svinndal, som var formann for Norsk Kjøpmannsforbund. Prisformannen ønsket at navngitte NS-medlemmer fikk overta hver sin

¹⁸⁰ Se Bruland, "Forsøket på å tilintetgjøre jødene i Norge"; Bruland, *Det norske Holocaust*; NOU 1997: 22.

jødeforretning. Forespørselen gjaldt for folk som tidligere hadde drevet grossistvirksomhet, eller som hadde søkt om å starte dette, men som nå var uten arbeid på grunn av vareknapphet.¹⁸¹

NS Ombudsmannen for Næringslivet, Alf L. Whist, hadde et annet forslag. Han ønsket at varebeholdningen fra de jødiske forretningene skulle selges til forretningsdrivende NS-medlemmer. I følge Ombudsmannen hadde det i en stund vært et problem at forretninger drevet av NS-folk ble utsatt for boikott. Dessuten var det ikke lett å hjelpe dem fordi varefordelingen var fastbestemt av kvoter. Nå hadde man imidlertid "[...] en god anledning til å la NS-firmaer få en viss kompensasjon for den skade de har lidt på grunn av sin politiske innstilling, og denne anledning bør utnyttes". Ombudsmannen ville derfor at varekvotene til de jødiske forretningene skulle fordeles mellom NS-forretninger, men han presiserte at salg av varelagre måtte foregå i ordnede former slik at man unngikk kritikk.¹⁸²

Næringsdepartementet hadde en tredje løsning. Under Landssviksaken mot Rolf Svinndal forklarte han at Næringsdepartementet ville at alle forretninger skulle stenges, og varelagrene fordeles etter Næringsdepartementets anvisninger, men at han selv hadde motsatt seg dette av hensyn til betjeningen og utbyttet for forretningene.¹⁸³ Denne forklaringen står i sterk kontrast til det brevet han sendte til Finansdepartementet som formann av Norsk Kjøpmannsforbund 27. oktober 1942, dagen etter Lov av 26. oktober 1942 trådte i kraft. I brevet beskriver han hvordan handelsstanden siden før krigen hadde lidd under det faktum at det fantes for mange forretninger i Norge. I tillegg hadde vareknappheten under krigen ført til at mange forretninger hadde vært nødt til å legge ned driften. Det eneste riktige ville derfor være å legge ned alle forretningene som ble rammet av Lov av 26. oktober. Praksisen med at kommissariske ledere drev forretningene videre burde i følge Svinndal avsluttes, og de kommissariske lederne burde heller omtales som likvidatorer. Varelagrene kunne så fordeles etter forskriftene. Svinndal bemerket at dette kunne være et problem for betjeningen, men at

¹⁸¹ RA/S-1564/D/Dd/L0057. Prisformannen for Tekstil- og Konfeksjonsvarer til Herr Direktør Rolf Svinndal 6.10.42.

¹⁸² RA/S-1564/D/Dd/L0057. NS Ombudsmannen for Næringslivet, I. Vetlesen for Alf L. Whist til herra Finansminister Frederik Prytz 9.11.42.

¹⁸³ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 61. Redegjørelse fra Rolf Svinndal udatert.

slik som arbeidsmarkedet var ville det bare bety frigjort arbeidskraft som da ville kunne brukes mer produktivt.¹⁸⁴

Svinndal hadde stor påvirkning på dette område idet han var styremedlem i Likvidasjonsstyret, kommissarisk leder for ni jødiske forretninger og formann i Norges Kjøpmannsforbund. I tillegg hadde Svinndal et personlig motiv for å ville avvikle alle jødiske forretninger. Han var selv daglig leder i Svinndal A/S som drev innen samme bransje som mange av de jødiske forretningsmennene hadde gjort. Det ble som Svinndal ønsket, de aller fleste jødiske forretningene ble avviklet innen kort tid.

I følge NOU 1997: 22 foregikk realiseringen av jødernes forretninger og eiendeler ved at "[...] varebeholdningene ble solgt samlet («en bloc») til andre kjøpmenn. Salget skjedde via en eller et fåtall jødiske forretninger (gjelder særlig Oslo), som ble drevet videre en tid før de ble avviklet"¹⁸⁵. Jeg har funnet at dette ikke viser hele bildet. Riktignok ble noen forretninger avviklet på denne måten, men når det gjelder konfeksjonsforretninger og forretninger som solgte glass- og stentøy, ble varebeholdningene ikke solgt en bloc, men solgt til privatpersoner og spesielt til frontkjempere ved utsalgssteder. Uansett om varelagrene ble solgt en bloc til en annen forretning, eller om det ble solgt gjennom utsalgssteder, ga ikke forskriftene noen bestemmelser om hvordan varelagrene skulle fordeles. Dermed hadde Likvidasjonsstyret og bobestyrerne stor frihet til selv å velge hvem som skulle få mulighet til å skaffe seg varer det ellers kunne være vanskelig å få tak i.

I tilfeller der varelagre fra jødiske forretninger ble solgt en bloc til andre forhandlere varierte praksisen med å registrere og taksere varene. For eksempel ble den jødiske forretningen Gordon realisert ved at et firma med navn Hovlid, som drev innen samme bransje¹⁸⁶, sto for sorteringen og ordningen av varelageret. Likvidasjonsstyret skrev i et brev til Forsyningsdepartementet at ødelagte eller dårligere varer ville bli solgt til Nasjonal Samlings Hjelpeorganisasjon¹⁸⁷ for halv pris eller mindre, og at det resterende varelageret ville bli overtatt av herr Hovlid til utsalgspris, minus skatt og med 20 % rabatt. Hovlid fikk dermed

¹⁸⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0057. Formann i Norges Grossistforbund, Formann i Oslo Handelsstandsforening, Formann i Norske Agents Landsforbund og Formann i Norges Kjøpmannsforbund Rolf Svinndal til Finansdepartementet 27.10.42.

¹⁸⁵ NOU 1997: 22, 31

¹⁸⁶ Det kommer ikke frem av brevet fra Likvidasjonsstyret til kontorsjef Sibe hvilken bransje Gordon og Hovlid hadde forretninger i. Trolig gjaldt det tekstiler da det i korrespondansen er nevnt metervare og håndklær. Jeg har ikke funnet firmaet Gordon som et eget bo under noen av bobestyrerne, men Birger Ilseng bestyrte Johnny Bernhard Gordons bo, og det er mulig dette gjelder hans firma.

¹⁸⁷ Heretter kalt NSH.

mulighet til å selv takserere varene han ønsket å kjøpe, sortere ut de varene han ikke ønsket og fikk i tillegg varelageret til rabattert pris.¹⁸⁸

Hvordan firmaet Hovlid ble valgt ut for å foreta organiseringen av varelageret kommer ikke frem av brevet, men en mulighet er at navnet Hovlid er feilstavet, og at han var den samme som bobestyrer Olav Howlid Evjus svoger, Lars Severin Howlid fra Andenes. Howlid drev selskapet Howlid & Co, og sammen hadde Howlid og Evju kjøpt Skahjems Manufakturforretning i 1915.¹⁸⁹ Evjus svoger fikk nemlig også overta varelageret etter Cordial Skotøimagasin for 20. 000 kr. Forretningen hadde tilhørt jødiske Israel Gross og ble bestyrt av bobestyrer Guldbrand Bergsjø. Olav Howlid Evju hadde søkt Likvidasjonsstyret om varelageret kunne overdras brannlidte i Andenes, noe han fikk både Likvidasjonsstyret og Forsyningsdepartementets godkjenning til. Lars Sverin Howlid fikk tillatelse til å kjøpe varebeholdningen på vegne av forretninger i Andenes som hadde mistet sine varer i brannen.¹⁹⁰

Eksempelet med Gordon og Cordial Skotøimagasin viser hvordan Likvidasjonsstyret valgte å tilgodese bekjente, men også hvordan Likvidasjonsstyret beveget seg i utkanten av hva forskriftene tillot. Forskriftene slo fast at Likvidasjonsstyret skulle oppnevnte et utvalg av registreringsmenn og registreringsvitner, eller de kunne begjære registrering gjennom skifteretten. Forskriftene ga ikke rom for at kjøper selv kunne registrere og takserere varene han ønsket å kjøpe.

5.1.1 Utsalgssteder

Et av de største utsalgsstedene Likvidasjonsstyret opprettet for å realisere varelagre etter jødiske forretninger var Dressmagasinet i Torggata 13. Dressmagasinet var opprinnelig en jødisk konfeksjonsforretning drevet av Salomon David Steinmann og Salomon Plavnik.¹⁹¹ Etter inndragningen ble forretningen bestyrt av Harald Julius Schjølberg, senere av Likvidasjonsstyrets revisor Andorf Lindahl da Schjølberg fikk sparken. I Dressmagasinets lokaler ble forretningens varebeholdning solgt sammen med varebeholdninger fra om lag 30

¹⁸⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427. Likvidasjonsstyret til Forsyningsdepartementet tekstil og lærkontoret v/kontorsjef Sibe 16.1.1943.

¹⁸⁹ E. Hoffstad, *Merkantilt leksikon: hvem er hvem i næringslivet 1935*, (Oslo, 1935), 352.

¹⁹⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421: Utgått post A-E. Likvidasjonsstyret til Olav Howlid Evju 19.3.43 og 23.3.43

¹⁹¹ Jødisk museum i Oslo. <http://jodiskmuseumoslo.no/forside/manedens-gjenstand-i-februar> (07.04.15).

andre jødiske konfeksjonsforretninger.¹⁹² Ludvig Svinndal, Likvidasjonsstyremedlemmet Rolf Svinndals far, sto for organiseringen av utsalget. Ludvig Svinndal drev konfeksjonsforretningen Svinndal A/S. Selskapet besto i 50 aksjer hvor Ludvig Svinndal eide 48, Rolf Svinndal en og en søster av Ludvig eide en aksje. Rolf Svinndal arbeidet som disponent i Svinndal A/S og mottok 15.000 i årlig godtgjørelse.¹⁹³

Tekstil- og lærvarer var rasjonert, og fordelingen av slike varer etter jødiske forretninger skulle derfor skje i samråd med Forsyningsdepartementet. Forsyningsdepartementet ønsket å fordele varebeholdningen fra de jødiske forretningene på en måte som kunne rette på beholdningsforskjellene i de ulike deler av landet.¹⁹⁴ I den anledning hadde departementet utpekt en representant som skulle være med på Likvidasjonsstyrets styremøter når spørsmålet om fordeling av varer og kvoter fra likviderte jødiske forretninger skulle drøftes.¹⁹⁵

Kontorsjef Sibe ved Direktoratet for industriforsynings Tekstil- og lærkontor fungerte som representant for Forsyningsdepartementet, men han var ikke helt fornøyd med samarbeidet når det gjaldt Dressmagasinet. Sibe hadde kun mottatt oppgaver over de rasjonerte tekstil- og lærvarene som skulle fordeles fra Dressmagasinet. Han skrev til Likvidasjonsstyret at han var klar over at varebeholdningen hos Dressmagasinet besto av varer fra flere andre beslaglagte jødiske firmaer, men at han hadde liten tro på at alle varebeholdningene befant seg her. Han savnet fortsatt oppgaver over andre beslaglagte jødiske forretninger, og lurte derfor om de ulike bobestyrerne hadde fått beskjed om at fordelingen av slike varer skulle foregå i samråd med kontorsjefen.¹⁹⁶

Etter brevet fra Sibe skrev Likvidasjonsstyret et sirkulære til sine bobestyrere 15. januar 1943 med en gjengivelse av kontorsjefens skrivelse og avsluttet med en instruks; ”Fordelingen av varer og kvoter skal skje i samråd med Departementet og vi anmoder om at 1 eksemplar av varefortegnelsen sendes Departementet og 1 Likvidasjonsstyret. Det gjelder kun nye tekstil og

¹⁹² NOU 1997: 22, s.33

¹⁹³ RA/S-3138/0001/D/Da/L0879/0003 Oslo Politikammer: dom 3947 – Ludvig Svinndal.

¹⁹⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Forsyningsdepartementet, Direktoratet for industriforsyning til Finans- og Tolldepartementet 6.11.1942.

¹⁹⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Forsyningsdepartementet, Direktoratet for industriforsyning til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 21.11.1942.

¹⁹⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Forsyningsdepartementet, Direktoratet for industriforsyning, Tekstil- og Lærkontoret til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 14.1.1943.

lærvarer fra Jødiske Forretninger”.¹⁹⁷ Likvidasjonsstyret videreformidlet altså Forsyningsdepartementets formaning om samarbeid, men ingen departementer hadde foreløpig godkjent planen om å drive utsalg fra Dressmagasinet.

Likvidasjonsstyret skrev til Finansdepartementet for å bekrefte oppstarten av salget ved Dressmagasinet. Likvidasjonsstyret opplyste om at salget ville starte 2. Februar, og at herr Svinndal senior ville være ansvarlig for utsalget. Ludvig Svinndal hadde gått gjennom varebeholdningen og funnet at den besto av ”gamle, hamstrede varer med priser som ligger tildels 2 a 300 % unner dagens priser”.¹⁹⁸ Likvidasjonsstyret uttrykte derfor i brevet en bekymring for at staten kunne tape store summer ved å selge varene for den fastsatte prisen, og ba derfor om godkjennelse til å legge på mellom 10 og 20 % på utsalgsprisen. Likvidasjonsstyret var ikke urolige for at dette ville påvirke etterspørselen og skrev at ”Forbrukerne vil under enhver omstendighet få varene billigere enn de kan skaffes i en hvilken som helst annen forretning i Oslo”.¹⁹⁹

Forsyningsdepartementet hadde på dette tidspunktet fortsatt ikke godkjent ordningen med salg av rasjonerte tekstilvarer fra Dressmagasinet, men sto ved sitt opprinnelige standpunkt om fordeling av varer til andre firmaer. Departementet oversendte Likvidasjonsstyret en liste på ni forretninger som skulle overta et fastsatt antall spesifiserte varer fra Dressmagasinets varebeholdning. I tillegg skulle en del arbeidstøy, ulltøy og undertøy reserveres for norske sjøfolk i hjemmeflåten. Denne fordelingen skulle i følge departementet skje med en gang, og kopi av brevet var sendt til herr Sand ved Dressmagasinet.²⁰⁰ Brevet var imidlertid sendt tre dager etter at Likvidasjonsstyret hadde startet salget til privatpersoner.

Likvidasjonsstyret var ikke enig i at varebeholdningen fra Dressmagasinet skulle fordeles slik som Forsyningsdepartementet insisterte på, og skrev som svar til departementet at de allerede hadde åpnet utsalg i Dressmagasinets lokaler. Likvidasjonsstyret hadde også fått tillatelse fra Prisdirektoratet til å pålegge prisen på varene med 20 %. Det var i følge Likvidasjonsstyret nødvendig å selge til privatpersoner for ikke å tape penger til staten. I tillegg var det 28

¹⁹⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Sirkulære fra Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 15.1.1943.

¹⁹⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til Finansdepartementet v/ herr byråsjef Wiese Haugland 1.2.1943.

¹⁹⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Likvidasjonsstyret til Finansdepartementet v/ herr byråsjef Wiese Haugland 1.2.1943.

²⁰⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Forsyningsdepartementet, Direktoratet for industriforsyning til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 5.2.1943.

ansatte ved Dressmagasinet ”som man ikke uten videre kan sette på gaten”.²⁰¹

Likvidasjonsstyret hevdet at staten ville tape 40 % av fortjenesten, tilsvarende 160.000 kr. hvis de skulle fordele varene til andre forretninger. Likvidasjonsstyret skrev videre at ”Det bemerkes at salget de dagene det er pågått, har vist seg å arte seg helt regulært med ca. 90 % salg til østkantbefolkning som trenger varene”. Likvidasjonsstyret hadde ikke tenkt til å følge Forsyningsdepartementets instruksjer og skrev ”Under henvisning til foranstående har Likvidasjonsstyret funnet at man lar salget fortsette i Dressmagasinet, idet man håper at Forsyningsdepartementet etter det foran opplyste er enig i dette”.²⁰²

Og salget fikk fortsette. Ludvig Svinndal forklarte i landssviksaken mot han at salget hadde gått strålende, med lange køer ut på fortauet. Til tross for at Ludvig Svinndal vurderte varene som nokså dårlige, kunne han forklare at de hadde hatt konjunktorene med seg og at totalomsetningen hadde vært på 900.000 kroner i løpet av fire måneder. Etter å ha trukket fra lønninger, husleie, lysregninger, assurance, vareregninger og arbeidspenger til skredderverksteder for utført søm og omsying kunne Svinndal overføre 483.000 kroner i kontantbeløp til Likvidasjonsstyret. Svinndal A/S fikk også sikret seg litt av gevinsten. En del dresstoffer og arbeidstøy, til en verdi av 70.000 kroner, som var igjen ved Dressmagasinet i april 1943, ble overtatt av Rolf og Ludvig Svinndals firma. Stoffene var reservert for frontkjempere og sjøfolk. Selv antok Ludvig Svinndal at nettfortjenesten på disse varene var 11.000 kroner.²⁰³ En revisor som var oppnevnt som tilsynsmann for Svinndals bo etter krigen vurderte derimot Svinndal A/S` fortjeneste til mellom 30.000 og 40.000 kroner.²⁰⁴

I tillegg til Dressmagasinet hadde Likvidasjonsstyret, mellom mars og juni 1943, et samlelager i Grønlandsleret 3-5 for glass- og stentøy som også fungerte som utsalgssted.²⁰⁵ Salget foregikk ved at frontkjempere sendte en søknad til Likvidasjonsstyret som utstedte

²⁰¹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til Forsyningsdepartementet v/Kontorsjef Sibe 8.2.1943. Svar på brev av 5.2.1943

²⁰² RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 427: Korrespondanse med andre departementer (A). Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til Forsyningsdepartementet v/Kontorsjef Sibe 8.2.1943. Svar på brev av 5.2.1943

²⁰³ RA/S-3138/0001/D/Da/L0879/0003 Oslo Politikammer: dom 3947 – Ludvig Svinndal, dok. nr. 30.

Redegjørelse fra Ludvig Svinndal angående realisasjon av varer beroende i Dressmagasinet, Torvg. 13 udatert.

²⁰⁴ RA/S-3138/0001/D/Da/L0879/0003 Oslo Politikammer: dom 3947 – Ludvig Svinndal, dok. nr. 27. Rapport fra Statsautorisert revisor Harald Østbye for offentlig oppnevnt tilsynsmann for Svinndals bo til Erstatningsdirektoratet 4.3.47.

²⁰⁵ Det er noe usikkert hvem som opprinnelig hadde drevet forretning i disse lokalene tidligere, men minst tre jødiske forretninger hadde adresse her før beslagleggingen: Grand Konfeksjonshus A/S, Grønlands Herrekonfeksjon A/S og Stabil Skjortefabrikk.

rekvisisjoner for kjøp av mer eller mindre spesifikke varer.²⁰⁶ Dette lageret, med en daværende varebeholdning til en verdi fastsatt av Likvidasjonsstyret til ca 20.000, kroner ble overtatt av Frontkjemperkontoret 10. juli 1943 mot betaling.²⁰⁷ Frontkjemperkontoret var en slags velferdsorganisasjon for frontkjempere og deres familier, og vil bli nærmere behandlet i neste kapittel. Da Frontkjemperkontoret hadde solgt de resterende varene var utbyttet bare 15.407,41 kroner, og Frontkjemperkontoret ønsket derfor å få tilbakebetalt differansen på 4.592,59 kroner av Likvidasjonsstyret. Frontkjemperkontoret skrev at de nesten hadde blitt anmeldt av priskontrollen fordi Likvidasjonsstyret hadde taksert prisene så høyt. Likvidasjonsstyret svarte at de var klar over de høye prisene, men unnskyldte seg med at det var umulig å få tak i habile takstmenn. Likvidasjonsstyret var likevel enige med Frontkjemperkontoret, og tilbakebetalte differansen til Frontkjemperkontoret i desember 1943.²⁰⁸

Likvidasjonsstyret benyttet seg av sin rett til å bestemme om tidligere jødiske forretninger skulle drives videre, eller om de skulle avvikles, og de aller fleste ble avviklet på et tidlig tidspunkt. For andre forretningsdrivende, og også for et av Likvidasjonsstyrets medlemmer betydde avviklingen at store verdier ble tilgjengelige for oppkjøp. Også ”vanlige folk” dro nytte av avviklingen av jødiske forretninger i form av tilgang på varer i en tid preget av vareknapphet. Avviklingen av de jødiske forretningene var kun en del av den økonomiske likvidasjonen av jødene. Også jødenes hjem og eiendeler ble beslaglagt og satt under Likvidasjonsstyrets forvaltning, og leiligheter og personlige eiendeler skulle også vise seg å representere en stor verdi.

5.2 Realiseringen av jødenes hjem

De norske jødenes villaer, hus og leiligheter skulle i følge forskriftene til Lov av 26. oktober 1942, i utgangspunktet ikke selges. Fast eiendom skulle overdras Finansdepartementet, som så skulle disponere eiendommen.²⁰⁹ I praksis var avtalen mellom Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret slik, at om eiendommen ikke var egnet for offentlig bruk skulle NS

²⁰⁶ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429. 25 kjøpetillatelser til kjøp av glass- og stentøy fra Samlelager i Grønlandsleret 3-5 utstedt av Likvidasjonsstyret i perioden 14.3.1943-17.6.1943.

²⁰⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Sosiallederen v/Frontkjemperkontoret, Chr. Seiersted til likvidasjonsstyret 10.7.1943.

²⁰⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark 417: Div. korrespondanse med styret A-F. Frontkjemperkontoret til Likvidasjonsstyret 4.12.1943 og Likvidasjonsstyret til Frontkjemperkontoret 8.12.1943 og 27.12.1943.

²⁰⁹ Lov av 26. oktober 1942, § 8.

partiorganisasjon ha bruksrett, men hvis heller ikke NS var interessert ble eiendommen solgt etter takst, og det var da Likvidasjonsstyret som sto for salget.²¹⁰ Likvidasjonsstyret kom også med anbefalinger til departementet angående bruk av eiendommer. For eksempel hadde Likvidasjonsstyret innsisert to fritidseiendommer på Nesodden som de mente var i dårlig stand, og Likvidasjonsstyret så det derfor som upraktisk for departementet å beholde disse eiendommene, og de anbefalte eiendommene lagt ut for salg.²¹¹

Det var ikke bare fast eiendom som skulle forvaltes av Likvidasjonsstyret, og siste ledd av paragraf åtte i forskriftene skulle få mye å si for Likvidasjonsstyrets arbeid. Ledige leiligheter som en jøde kun hadde hatt *leierett* til, skulle i følge paragrafen disponeres av Likvidasjonsstyret. Til disse leilighetene skulle NS-medlemmer i stats- og partistillinger være fortrinnsberettiget, men andre NS-medlemmer kunne også komme i betraktning. Fordi også frontkjempere skulle få tilgang til disse leilighetene etter finansministerens bestemmelse, kom fordelingen av jødernes leiligheter til å bli en vanskelig kabal å legge for Likvidasjonsstyret. Samtidig ble Likvidasjonsstyrets disposisjonsrett over leilighetene en mulighet for styrets medlemmer og ansatte i Likvidasjonsstyret til å berike seg selv og sine bekjente med et ”nytt” hjem.

Likvidasjonsstyret mottok tidlig mange søknader om leiligheter fra ansatte i ulike departementer. I et brev til Herr Brigadefører Andresen ved Departementet for Arbeidstjeneste og Idrett 12. desember 1942 skrev Likvidasjonsstyret at de hadde mottatt mange søknader fra ansatte i hans departement, men at Likvidasjonsstyret ikke hadde oversikt over alle søkere. Likvidasjonsstyret hadde på grunn av stort arbeidspress besluttet å fordele leilighetene til de ulike departementene, som i sin tur kunne fordele leilighetene blant sine ansatte. Likvidasjonsstyret sendte derfor med en del oppgaver over leiligheter, og en oversikt over de ansvarlige bobestyrerne slik at departementet selv kunne ordne saken.²¹² Likvidasjonsstyret videresendte da også søknader om husrom som hadde kommet fra departementets ansatte.²¹³

²¹⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (A) Div. brev mellom Likvidasjonsstyret, Finans- og Tolldepartementet, Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Fylkesførereren i Stor-Oslo og NS 13.5.43-9.8.43 Ad: eiendommer etter jøder

²¹¹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B).

Likvidasjonsstyret til Finansdepartementet 14.4.1943

²¹² RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til herr brigadefører Andresen v/Departementet for Arbeidstjeneste og Idrett 12.12.1942.

²¹³ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Departementet for Arbeidstjeneste og Idrett 19.12.1942.

Selv om paragraf åtte i forskriftene gjorde det klart at Likvidasjonsstyret skulle disponere leiligheter som jødene hadde leiet før de flyktet eller ble deportert, var det uoverensstemmelser omkring disposisjonsretten. På grunn av boligmangel skulle oppsigelse av leiekontrakter meldes til de kommunale boligkontorene, som så skulle fordele leiligheter til de som hadde størst behov.²¹⁴ Både Aker og Oslo kommune var derfor tidlig ute med å kreve disposisjonsrett over leiligheter som jøder hadde leiet. Likvidasjonsstyret ønsket i begynnelsen ikke å overlate ansvaret for fordelingen av leilighetene på grunn av paragrafens siste ledd, og skrev derfor til Aker kommunes boligkontor at de, etter ”bestemt pålegg fra ministerpresidenten om at disse [jødeleilighetene] skal fordeles mellom statsembetsmenn som er medlemmer av N. S.”, ikke kunne fravike fra denne regelen med mindre Likvidasjonsstyret mottok direkte ordre fra Ministerpresidenten i hvert enkelt tilfelle, og at de derfor heller ikke kunne gi Aker boligkontor disposisjon over leiligheter.²¹⁵ Det kan virke som Likvidasjonsstyret ønsket å beholde kontrollen med, og dermed makten over, hvem som skulle bli tildelt en leilighet etter jødene.

Ordføreren i Oslo, Friedrich Jenssen, henvendte seg direkte til Finansdepartementet, og skrev i et brev til Reichborn-Kjennerud at

I henhold til telefonsamtale med herr finansråd E. Sandberg, bekrefter jeg herved for ordens skyld at de leiligheter, værelser, forretningslokaler og lign., som blir beslaglagt i forbindelse med kampen mot jødene, etter hvert skal stilles til disposisjon for Oslo Kommunes oppgjørskontor. Som bekjent er det Oslo Kommune som forestår arbeidet i forbindelse med okkupasjonsmaktens rekvisisjoner, som avstedkommer et sterkt behov for husrom m.v.²¹⁶

Reichborn-Kjennerud stilte seg da mer villig til å overlate ansvaret for leilighetene til Oslo Kommune og skrev et hastebrev til finansministeren om ordningen i begynnelsen av desember 1942. Det er mulig at vanskelighetene med å fordele leilighetene til de forskjellige ansøkerne hadde gjort at Likvidasjonsstyret ikke ønsket det ekstra arbeidet fordelingen medførte. I brevet skrev Reichborn-Kjennerud at Likvidasjonsstyret var enig i at forslaget fra Ordføreren i Oslo ville være den beste løsningen, og ønsket derfor at denne ordningen skulle innføres med øyeblikkelig virkning. Men Likvidasjonsstyret skrev også at de gikk ut ifra at

²¹⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” IV. Loven av 7.11.1942 ga kommunene rett til å kreve avstått bruksrett til husrom m.v. I den forbindelse skulle utleier også melde fra om oppsigelse eller fraflytting. Utleier hadde ikke tillatelse til å leie ut til andre før det hadde gått 14 dager uten at ordføreren hadde gitt utleier skriftlig beskjed om at kommunen ønsket husrommet avstått.

²¹⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Aker kommunes boligkontor 21.11.1942.

²¹⁶ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Ordføreren i Oslo til Herr. H.r.dommer Reichborn-Kjennerud 27.11.1942.

Oslo Kommunes Oppgjørskontor²¹⁷ fikk samme myndighet og forpliktelser som Likvidasjonsstyret med tanke på forskriftenes paragraf åtte, siste ledd. Likvidasjonsstyret ønsket å sende Oppgjørskontoret oppgaver over leiligheter og lokaler og at Oppgjørskontoret dermed sto ansvarlig for fordeling og kontroll med eiendommene. Likvidasjonsstyret ga uttrykk for at de hadde mye annet og viktig arbeid, og det var dessuten viktig for Likvidasjonsstyret at ordningen kom raskt i gang da leilighetene sto uten tilsyn og frostskafer var en stor risiko.²¹⁸

I første omgang beholdt Likvidasjonsstyret likevel disposisjonsretten til leiligheter, men Oppgjørskontoret fikk ansvaret for fordelingen av kontor- og forretningslokaler.²¹⁹ Samtlige butikklokaler ble stillet til rådighet for Oppgjørskontoret i løpet av desember,²²⁰ og Likvidasjonsstyret sendte i forbindelse med Oppgjørskontorets overtakelse av forretningslokaler ut et rundskriv til bobestyrerne i januar 1943. Alle leieforhold mellom eier og leier skulle være ordnet innen 4. februar samme år for alle leiligheter som var ryddet. Dette måtte skje raskt, da de ikke ville ha unødvendige leieutgifter fra boene. Nye leietakere fikk tre dagers frist til å bestemme seg, og hvis fristen ikke ble overholdt skulle leiligheten disponeres av Oppgjørskontoret.²²¹

Personer, som før 26. oktober 1942 hadde leiet ut rom i egne leiligheter til jøder, fikk på grunn av paragraf åtte, siste ledd, ingen kontroll over hvem som nå skulle få overta leierettigheten. Et eksempel på dette var fru Harr som ble tilskrevet av Likvidasjonsstyret 22. desember 1942 med beskjednen om at ”det av Otto Rabl tidligere bebodde værelse nu er utleiet til statspolitikonstabel Erik Angård. Vi går ut fra at herr Angård eventuelt omgående kan flytte inn. Heil og Sæl”.²²²

En konflikt om eiers rett til å bestemme nettopp hvem som skulle overta leierettighetene etter jøder, mellom Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret på den ene siden og A/S Sagenes Arbeiderboliger på den andre siden, gjorde at forskriftenes § 8 ble endret og at

²¹⁷ Heretter kalt Oppgjørskontoret.

²¹⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B).

²¹⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post K-Å. Likvidasjonsstyret til Herr Ordføreren i Oslo 9.12.1942.

²²⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Firma Ole Brevik 9.12.1942.

²²¹ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til Bobestyrerne 27.1.1943. Rundskriv om leieforhold ved leiligheter og rum.

²²² RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J.

Likvidasjonsstyret måtte endre praksis. Sagene Arbeiderboliger ønsket å leie ut leiligheten Benjamin Fridmann hadde bodd i til en familie som allerede bodde i gården hos sine foreldre. Likvidasjonsstyret hadde på sin side leiet ut denne leiligheten til en politikonstabel. Formannen i styret for A/S Sagenes Arbeiderboliger, H. L. Helliesen mente at loven bare ga hjemmel til å inndra ”formue av enhver art” tilhørende jøder, og siden leiligheten tilhørte Sagene Arbeiderboliger hadde Likvidasjonsstyret ingen rett til å rekvirere denne leiligheten.²²³

Finansdepartementet sendte derfor en forespørsel til Justisdepartementet om å få Lovavdelingens uttalelse om hvorvidt bestemmelsen i forskriftenes § 8, siste ledd gikk utover de reglene Finansdepartementet hadde myndighet til å utferdige på grunnlag av loven av 26. oktober.²²⁴ Finansdepartementet fikk svaret fra Justisdepartementet noen dager senere: ”Man antar at bestemmelsene i ovennevnte forordning paragraf åtte, siste ledd, ikke har hjemmel i lov av 26.oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder”.²²⁵

For Sagene Arbeiderboliger gjorde likevel ikke dette svaret noen forskjell. Helliesen skriver igjen til Finansdepartementet 4. mai 1943 og ber departementet stille leiligheten til disposisjon for Sagene Arbeiderboliger. Likvidasjonsstyret hadde ikke gjort noe med saken til tross for flere henvendelser. Sagene Arbeiderboliger hadde, etter brev fra Finansdepartementet som bekreftet Sagene Arbeiderboligers rettigheter, bedt Likvidasjonsstyret sørge for at leieboeren var utflyttet innen utgangen av april.²²⁶ Finansdepartementets svar på dette var at ”leieforholdet ikke lenger vedkommer dette departement når leiligheten er disponert av en tredjemann”.²²⁷

Selv om Sagene Arbeiderboliger gjennom sine klager hadde skapt en endring i praksisen med å tildele leieleiligheter til NS-medlemmer, og på den måten fått bekreftet sine rettigheter til å leie ut leiligheten til den de måtte ønske, gjorde verken Likvidasjonsstyret eller

²²³ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Formannen for A/S Sagene Arbeiderboliger til Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer 23.12.1942.

²²⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Per von Hirsch v/Finansdepartementet til Justisdepartementets Lovavdeling v/herr sekretær Tank 21.1.1943.

²²⁵ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Justisdepartementet til Finansdepartementet 8.2.1943.

²²⁶ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Formannen for A/S Sagene Arbeiderboliger, H. L. Helliesen til Finansdepartementet 4. mai 1943.

²²⁷ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Kst. ekspedisjonssjef Ivar Elstad v/Finansdepartementet til A/S Sagene Arbeiderboliger v/herr ingeniør Helliesen 11.5.1943.

Finnsdepartementet noe for å løse denne konkrete saken. Likvidasjonsstyret ignorerte henvendelsene, og Finansdepartementet fraskrev seg ansvaret for å ordne opp i leieforholdet.

Som en løsning på problemet med paragraf åtte fikk kommunene nå full disposisjonsrett over de leilighetene som ennå ikke var fordelt. Finansminister Prytz skrev til Likvidasjonsstyret den 19. februar 1943. ”Leiligheter og lokaler som jøder har hatt leierett til, bes heretter stillet til disposisjon for de respektive kommuner uavhengig av bestemmelsen i § 8, siste ledd i Forordning om forskrifter vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder”.²²⁸ Likvidasjonsstyret skrev et rundskriv til bobestyrerne samme dag der de opplyste om at forskriftenes paragraf åtte nå var endret og at alle leiligheter jøder hadde hatt leierettigheter til skulle stilles til disposisjon for vedkommende kommunes ordfører, for Oslos vedkommende for Oppgjørskontoret. Obligasjons- og aksjeleiligheter samt eiendommer jøder hadde hatt eierett til skulle behandles på samme måte som før ved at bobestyreren sendte inn oppgave til Likvidasjonsstyret.²²⁹

I tillegg til at jødenes forretninger ble avviklet og hjem solgt eller bortleid til andre, ble også jødenes møbler og personlige eiendeler realisert. Ved arrestasjonen fikk de norske jødene kun ta med seg litt mat, arbeidstøy, toalettsaker, medisiner, rasjoneringskort og legitimasjonskort.²³⁰ Igjen var blant annet bord og stoler, kjøkkenutstyr, lintøy, barneleker, malerier og silkestrømper. Alt dette skulle nå realiseres av Likvidasjonsstyret.

5.3 Realiseringen av jødenes eiendeler

Realiseringen av løsøre var en stor del av Likvidasjonsstyrets virksomhet. Jødenes møbler, malerier, bøker, klær og personlige eiendeler representerte en stor verdi i en tid da vareknappheten var stor. Selv om forskriftene til loven sa at *bostyret* skulle sørge for at ”[...] boets aktiva snarest blir realisert på den mest hensiktsmessige måte”,²³¹ var Likvidasjonsstyret dypt involvert, ned til detaljnivå, i salget av jødenes eiendeler. I følge forskriftenes paragraf åtte skulle jødenes løsøre som hovedregel selges på offentlig auksjon. I realiteten ble kun en andel av jødenes eiendeler solgt på auksjon, mens store deler ble solgt til frontkjempere

²²⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Prytz v/Finans- og Tolldepartementet til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 19.2.1943.

²²⁹ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse med ”Finansdepartementet” III. Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til bobestyrerne 19.2.1943

²³⁰ Bruland, *Forsøket på å tilintetgjøre jødene i Norge*, 137.

²³¹ Forskrifter i medhold av lov av 26. oktober 1942 vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder § 8.

gjennom samlesentraler opprettet av Likvidasjonsstyret for dette formålet. I tillegg ble eiendeler som kunne brukes som kontormøbler benyttet av departementer, NS partiorganisasjoner og tyske myndigheter. Likvidasjonsstyret fikk også tilsendt en god del kontorutstyr fra likviderte jødiske bo til sitt eget kontor. Likvidasjonsstyret måtte betale for kontorutstyret, men fordi Likvidasjonsstyret ikke hadde noe driftsbudsjett, og derfor dekket alle sine utgifter med penger hentet fra likviderte jødiske bo, betydde det i praksis at Likvidasjonsstyret betalte for gjenstandene etter jødene med jødenes egne penger.²³²

Realiseringen av jødenes eiendeler ble gjort på en komplisert og lite oversiktlig måte, og registreringen var ofte mangelfull. I følge *Lov av 26. oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder* skulle enhver formue som tilhørte jødene inndras til fordel for statskassen, men realiseringen av jødenes eiendeler var ikke kun en mulighet for å bringe til veie en inntekt for statskassen. Salget ga Likvidasjonsstyret en maktrolle ved at Likvidasjonsstyret bestemte hvem som skulle få kjøpe hva og til hvilken pris.

5.3.1 Auksjonshus

Hovedparten av innboet fra jødiske hjem ble, i følge Likvidasjonsstyret selv, solgt hos Chr. Fossum Auksjonsforretning og Borg Auksjonsforretning.²³³ Malerier ble hovedsakelig solgt ved Borgs Auksjonsforretning. 11. januar solgte Borg på vegne av Likvidasjonsstyret 35 malerier og tegninger til en verdi av 2.994,35 kroner.²³⁴ Maleriene ble solgt for mellom 2 kroner og 400 kroner.²³⁵ 16 av bildene som ble solgt kom fra Isak og Amalie Simanns bo. I tillegg hadde Likvidasjonsstyret beholdt et bilde selv og makulert et annet med begrunnelsen: ”Dette har sin årsak i at maleriene representerer typiske jødiske motiver, som Likvidasjonsstyret har funnet ikke bør sendes ut på markedet igjen”.²³⁶ Likvidasjonsstyret skrev i en forklaring til Riksrevisjonen at

Det viste seg ved mottagelsen og undersøkelsen at maleriene, av disse for en stor del, var så typiske jødiske produkter og ikke fortjente betegnelsen kunstverk i det heletatt. En

²³² RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til herr advokat Knut Bjelke 5.1.1943.

²³³ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post K-Å. Likvidasjonsstyret til herr Einar Irgens Loe 21.12.1942.

²³⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Riksrevisjonens antegnelser til regnskapet vedk. ”Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer” for tiden 1/1-31/3 1943.

²³⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Utdrag av auksjonsprotokollen over malerier solgt for Avviklingsstyret 11/1.-43.

²³⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Likvidasjonsstyret til Riksrevisjonen 28.12.1943.

rekke malerier ble makulert av denne grund. De resterende som overhode representerte noen verdi, ble solgt ved nevnte auksjon.²³⁷

Ifølge Likvidasjonsstyrets forklaring til Riksrevisjonen hadde Likvidasjonsstyret heller ingen oversikt over hvilke malerier som stammet fra hvilke jødiske bo.²³⁸

Det ble også sendt møbler til auksjon fra Samlesentral A. Av de 106 registrerte boene ved samlesentral A, ble møbler og løsøre solgt til auksjonshus fra 56 av disse boene. Chr. Fossum Auksjonsforretning hadde flest kjøp fra til sammen 41 jødebo, Borg Auksjonsforretning A/S kjøpte møbler fra 16 ulike bo. I tillegg kjøpte Fredrikstad Auksjonsforretning innbo fra Ruben Pintzows bo og Nordbø og Aas Auksjonsforretning fra åtte jødiske bo.²³⁹ Varene ble solgt på auksjon og Rasmussen ved Samlesentralen mottok oppgjør minus auksjonsforretningenes salær. Blant annet ble en del av Herman Bilds møbler og løsøre levert til Nordbø og Aas Auksjonsforretning og solgt videre der i februar 1943. Kjøpere ble registrert med navn med mindre kjøperen betalte kontant, da det ved det solgte møbel bare ble notert ”kontant”.²⁴⁰ Fossum tok 10 % av salgssummen i salær.²⁴¹ Borg trakk fra 16,5 % i skatt og salær, men dette ble senere satt ned til 15 % etter bestemmelse fra Skatteinspektøren.²⁴²

Kildematerialet fra Likvidasjonsstyrets samarbeid med auksjonsforretningene er mangelfulle. Jeg har ikke klart å finne noen samlet oversikt over de verdiene som ble avviklet gjennom auksjoner. Jeg har heller ikke klart å finne hvordan eller hvorfor akkurat Fossum og Borg fikk retten til å holde auksjonene.

5.3.2 Samlesentral A og B

Likvidasjonsstyrets samlesentraler for møbler og annet løsøre var spesielt viktig i realiseringen av jødernes bo. Salg fra samlesentralene hadde ingen hjemmel i forskriftene og salget var ikke godkjent av Finansdepartementet på forhånd. Likevel solgte Likvidasjonsstyret møbler, kjøkkenutstyr og klær for store verdier herfra. Hovedsakelig foregikk salget til frontkjempere, men også offentlige kontorer og NS-organisasjoner kjøpte kontormøbler og utstyr herfra.

²³⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Likvidasjonsstyret til Riksrevisjonen 28.12.1943.

²³⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Likvidasjonsstyret til Riksrevisjonen 28.12.1943.

²³⁹ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429.

²⁴⁰ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429. Nordbø v/Nordbø og Aas til Tilbakeføringskontoret 9.7.1946.

²⁴¹ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429. Div. brev fra Chr. Fossum Auksjonsforretning til Herr Rasmussen februar og mars 1943.

²⁴² RA/S-1564/D/Dd/L0070. Likvidasjonsstyret til Riksrevisjonen 6.12.1943.

Det er trolig at Likvidasjonsstyret selv tok initiativ til å foreta salg til frontkjempere fra samlesentralene. Salget startet allerede i desember 1942,²⁴³ men brev fra Finansdepartementet til likvidasjonsstyret datert 11. februar samme år viser at departementet stilte seg negativt til at frontkjempere overhode skulle få anledning til å kjøpe løsøre og inventar etter jøder. En løsning på spørsmålet forelå ikke før 19. Mars 1943 da Quisling selv godkjente salg til frontkjempere.

Likvidasjonsstyret benyttet tidligere jødiske forretninger som utsalgssteder for beslaglagte varer og for innbo fra jødernes beslaglagte leiligheter. Likvidasjonsstyret var opptatt av at jødiske butikknavn ikke skulle bli stående over utsalgene, og skrev til herr glassmester G. A. Larsen allerede 28. november 1942 for å få skiltene fjernet. ”Under henvisning til konferanse med Dem tør vi be Dem sette all mulig fortgang i arbeide med å fjerne glass-skilter fra de jødiske forretninger som skal opphøre, så man hurtigst mulig får disse vekk fra gatebilledet”²⁴⁴ Blant forretningene det hastet med var Konfeksjonsmagasinet Garanti i Brugata 19 hvis lokale skulle bli til samlesentral for beslaglagte jødiske møbler, samlesentral A, og Herreekviperingen A/S i Storgaten 19 som kom til å bli brukt som samlelager for kjøkkenutstyr og sengetøy, samlesentral B.²⁴⁵

Likvidasjonsstyret ønsket skraphandlerbevilgning for herr Rasmussen som skulle lede samlesentral A, og for fru Haglund som skulle ha ledelsen for samlesentral B.

Likvidasjonsstyret skrev i søknaden til politipresidenten i Oslo at salget var ”helt midlertidig og vil kun pågå en ganske kort tid, ca. 3 uker”, at salget ”aktes påbegynt i en av de første dager” og at det ville være for offentlige myndigheter og hjemvendte frontkjempere.²⁴⁶

Likvidasjonsstyret ansatte også egne medarbeidere til å forestå salget ved samlesentralene.

Det er noe uklart hvem som arbeidet på Samlesentral A i tillegg til herr Rasmussen, men Likvidasjonsstyret ansatte Rolf Thoresen for å assistere Rasmussen ved Samlesentralene i begynnelsen av februar 1943.²⁴⁷ Rasmussen selv hadde ansvar for å velge ut møbler til de som

²⁴³ Likvidasjonsstyret utstedte rekvisisjoner for kjøp av møbler ved og tekstiler fra samlesentralene fra 17. desember 1942. Likvidasjonsstyret sendte brev til herr Rasmussen ved Samlesentralen i Brogaten 19 med beskjed om å utlevere ulike møbler til bobestyrerens takst, til personer Likvidasjonsstyret hadde gitt tillatelse 19.12.1942.

²⁴⁴ RA/S-1564/D7Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post K-Å. Likvidasjonsstyret til herr glassmester G. A. Larsen 28.11.1942.

²⁴⁵ RA/S-1564/D7Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post K-Å. Likvidasjonsstyret til herr glassmester G. A. Larsen 28.11.1942.

²⁴⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0060 Ark 422: Utgått post L-R. Likvidasjonsstyret til Herr politipresidenten i Oslo 8.1.1943.

²⁴⁷ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429. Likvidasjonsstyret til Herr Rasmussen 4.2.1943.

fikk tillatelse til å kjøpe, og i enkelte tilfeller fikk han også fastsette pris på møblene som ble solgt.²⁴⁸ Også fru Haglund som var ansvarlig for Samlesentral B hadde medarbeidere til å hjelpe seg med salget, i hvert fall fem medarbeidere mottok lønn fra Likvidasjonsstyret i tillegg til fru Haglund. Medarbeiderne var ikke fast ansatte, og de fleste fikk bare betalt for en uke eller to.²⁴⁹

Likvidasjonsstyret skrev også til Oslo Kontrollnemnd ved herr prisfullmektig Georg Myhren for å ordne med takstfolk til å fastsette prisene ved Samlesentral A og B:

Under henvisning til personlig konferanse tillater man sig å forespørre om De er villig til å opnevne et utvalg takstfolk til å fastsette den lovlige pris på endel brukte møbler samt kjøkkentøi og lintøi, som skal selges unner hånden til offentlige institusjoner og dessuten til endel frontkjempere. Da saken haster meget, vil man sette pris på en hurtig ordning.²⁵⁰

Samme dag sendte Likvidasjonsstyret et brev uten adressat lydende ”Herr prisfullmektig Georg Myhren har fullmakt til å besørge den av Aron Ganz i Haraldsgate 4, Oslo, leiede tomt med lagerskur ryddiggjort og gjenstandene solgt”.²⁵¹ Hvorfor Myhren fikk myndighet til å rydde tomten til Aron Ganz er vanskelig å avgjøre. Det er fristende å tenke at han fikk denne muligheten fordi han var villig til å hjelpe Likvidasjonsstyret med prissetting. Å rydde eiendommer og klargjøre for salg av eiendeler var i utgangspunktet en bobestyrers jobb, men Myhren var ikke registrert som bobestyrer ved Likvidasjonsstyret.

Lokalene til Samlesentral A viste seg raskt å bli for små. Likvidasjonsstyret fikk derfor fra 22. desember 1942 låne et areal på 540m² i tollbubygningens vestre fløy av Jernbanetollkammeret i Oslo, for lagring av møbler fra jødiske bo, mot at utgifter til oppvarming, belysning og renhold skulle dekkes i ettertid. Lånet skulle være av midlertidig art, og fraflytning skulle skje senest innen utgangen av mars 1943.²⁵² 28. januar ble det foretatt en taksering av møbler, pianoer lamper, malerier og annet løsøre ved Samlesentralen i Jernbanetollstedet.

²⁴⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 420: Utgått post S-Ø

²⁴⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til Fru Haglund udatert: ”Vedlagte kr. 630.- sekshundreogtredve kroner- i sjekk 1/- Chria. Bank & Kreditkasse, Oslo bes anvendt til lønninger således: Walther Blomberg -2 uker a kr.75.-Kr.150.-, Martha Andersen -2 uker a kr.75.-Kr.150.-, Ilvira Bache -3uker a kr.60.-Kr.180.-, Fru Dahlstrøm -1uker a kr.75.-Kr.75.-, Frk. Hovind -1uker a kr.75.-Kr.75.-

²⁵⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0060 Ark 422: Utgått post L-R. Likvidasjonsstyret til Oslo Kontrollnemnd v/herr prisfullmektig Georg Myhren 8.1.1943.

²⁵¹ RA/S-1564/D/Dd/L0060 Ark 422: Utgått post L-R.

²⁵² RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B).

Likvidasjonsstyret til Finansdepartementets Tollavdeling 21.12.42, Finansråden til Jernbanetollkamret i Oslo 22.12.1942 og Finansråden til Likvidasjonsstyret 22.12.1942.

Taksasjonene ble utført av takstmann Sam. Tufte, Prisfullmektig Myhren ved Oslo Kontrollnemd og A. Midtstue ved Chr. Fossums Auksjonsforretning.²⁵³

Likvidasjonsstyret utformet en veiledning til frontkjempere som ønsket å handle ved samlesentralene.

For salg av inventar fra jødeboer er opprettet 2 salgcentraler nemlig:

A. "Møbelcentral" for salg av brukte møbler og annet inventar som naturlig hører inn under denne gruppe. *Centralen er i Jernbanetollstedet, Schweigårdsgt. IV. etg.*

B. "Kjøkken og sengeutstyrsentral", som også omfatter dekketøy, gardiner, lintøy, alt kun brukte gjenstande. *Centralen er i Storgata 19.*²⁵⁴

Frontkjemperne kunne få kjøpt "et rimelig kvantum inventar etc." til personlig bruk. Frontkjemperne måtte først søke Likvidasjonsstyret som så ga tillatelse til kjøp og ga frontkjemperne en rekvisisjon med frontkjemperens personalia og et bestemt beløp. Frontkjemperen måtte så komme til den av sentralene det gjaldt, noen ganger over flere dager da de ansatte på sentralene hadde så mange ekspedisjoner. Uttakene skulle betales kontant med mindre Likvidasjonsstyret hadde gitt annen tillatelse. Gjenstander fra Møbelcentralen ble sendt til kjøperens adresse uten vederlag, mens gjenstander fra Kjøkken- og Sengetøicentralen måtte avhentes av kjøperen samme dag som kjøpet fant sted. Likvidasjonsstyret skrev samtidig i veiledningen at salget ville starte i midten av februar 1943.²⁵⁵

Riksrevisjonen reagerte senere på at Likvidasjonsstyret til tross for forskriftenes paragraf åtte, at de inndratte gjenstandene skulle selges på offentlig auksjon, og unntaket om salg til frontkjempere, hadde "foretatt mange og store salg også til kjøpere som ikke har vært eller er frontkjempere"²⁵⁶ fra Samlesentralene. Dette kan tyde på at Likvidasjonsstyret også benyttet muligheten samlesentralene ga til å tilgodese enkeltpersoner etter eget forgodtbefinnende.

Frontkjemperkontoret overtok de varene som var igjen på Samlesentral A den 20. mars 1943. Varenes verdi var da anslått til 8.630 kroner.²⁵⁷ NS-Frontkjemperkontorets formann Bjørn Noreger skrev til Finansdepartementet og takket:

Deres skriv av 26. f. md. har jeg med takk mottatt, og jeg sender Dem min hjerteligste takk for at De har vært så hjelpsom ovenfor[sic] Frontkjemperkontoret og overlatt oss lageret i Jernbanetollstedet i Oslo.

²⁵³ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429.

²⁵⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0069 Ark 453: Samlesentral B: Salg av gjenstander fra jødiske bo A-H.

²⁵⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0069 Ark 453: Samlesentral B: Salg av gjenstander fra jødiske bo A-H.

²⁵⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0070. Riksrevisjonens antegnelser til regnskapet vedkommende "Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer" for tiden 1/4-30/6 1943.

²⁵⁷ RA/S-1564/F/Fa/Faj/L0429. Fortegnelse over møbler på Samlesentral A den 19.3.43. Overtatt av Frontkjemperkontorets lager den 20.3.43.

Det er av stor betydning for Frontkjemperkontoret at de faste utgifter blir så lave som mulig, og enhver lettelse som ytes oss av den salgs[sic], er en direkte hjelp til våre frontkjempere, idet da alle bidrag kan mer benyttes direkte til hjelp til frontkjemperne. Ellers er jeg inneforstått med de betingelser som er tilstede.²⁵⁸

Nok en gang hadde Frontkjemperkontoret fått en helt spesiell avtale med Likvidasjonsstyret og Finansdepartementet.

5.4 Oppsummering

I følge forskriftene kunne Likvidasjonsstyret avgjøre hvilke om de jødiske forretningene skulle drives videre eller avvikles. Likvidasjonsstyret valgte å avvikle de aller fleste. Flere aktører var pådrivere for denne løsningen. I en tid da tilgangen på varer var liten, var det mange norske forretningsmenn som helst så at de jødiske forretningene ble avviklet for å dempe konkurransen i markedet. Også Likvidasjonsstyrets styremedlem Rolf Svinndal, som var formann i Norges Kjøpmannsforbund, ønsket dette. Han var selv næringsdrivende innen konfeksjon, slik som mange av de norske jødene hadde vært.

Varelagrene fra de jødiske forretningene ble realisert ved at de ble solgt en bloc til andre forretninger, men også ved å drive utsalg av varer til privatpersoner og frontkjempere. Spesielt gjaldt dette varelagre fra jødiske klesforretninger, som ble solgt gjennom den jødiske forretningen Dressmagasinet. Likvidasjonsstyret tok initiativ til denne salgsformen selv, og i strid med Næringsdepartementets ønsker.

Til tross for at faste eiendommer i følge forskriftene ikke skulle selges, men disponeres av Finansdepartementet, ble flere jødiske hjem solgt av Likvidasjonsstyret hvis de ikke egnet seg til offentlig bruk. Likevel var det siste ledd i paragraf åtte i forskriftene som skulle få mye å si for Likvidasjonsstyrets arbeid. Forskriften åpnet for at jødiske leieleiligheter kunne tildeles høyerestående medlemmer av NS. Likvidasjonsstyret mottok mange søknader fra tjenestemenn i departementene og andre ledere i partiet. I tillegg fikk frontkjempere også mulighet til å overta de jødiske leilighetene. Likvidasjonsstyret hadde makt til å fordele leilighetene mellom søkerne slik de ønsket. Praksisen med å fordele leilighetene ble senere avsluttet etter klager fra Sagene Arbeiderboliger, da det viste seg at praksisen ikke hadde hjemmel i loven.

²⁵⁸ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" IV. NS Frontkjemperkontoret til Finansdepartementet 2.4.43.

Realiseringen av jødernes eiendeler skulle også vise seg å bli en stor del av Likvidasjonsstyrets virksomhet. Likvidasjonsstyret forholdt seg i en viss grad til forskriftene ved at de sendte en del gjenstander til salg på auksjon, men samtidig foregikk det et massivt underhåndssalg. Likvidasjonsstyret tok selv initiativ til å starte med utsalg til frontkjempere fra samlesentraler i Oslo, uten å få dette godkjent av Finansdepartementet før i ettertid. Salget fra samlesentralene var organisert, men registreringen var mangelfull. Likvidasjonsstyrt utarbeidet en skriftlig veiledning til frontkjempere som ønsket å kjøpe beslaglagt jødisk gods og de samarbeidet med Frontkjemperkontoret for å godkjenne søknader. Mange jødiske eiendeler ble likevel ikke registrert, og hvis kjøperne betalte kontant ble navnet på kjøperen ikke nødvendigvis notert. Da det meste av jødernes eiendeler var solgt, fikk Frontkjemperkontoret overta restlageret for å fortsette salget.

Finansdepartementet hadde gitt Likvidasjonsstyret muligheten til å forvalte de jødiske formuene på måter som ikke hadde hjemmel i forskriftene. Dette førte til intrikate og til tider uoversiktlige ordninger med andre departementer og organisasjoner om tilgang til kjøp og overtakelse av leiligheter og gjenstander som ellers ikke fantes på markedet.

Måten Likvidasjonsstyret valgte å realisere formuene på, åpnet for at ulike organisasjoner kunne profitere på de norske jødernes ulykke. Spørsmålet som gjenstår er hvem som skulle få dra størst nytte av de ressursene som nå var blitt tilgjengelige.

6 En kamp om verdier

Jødernes formuer representerte store verdier. Ferdig likvidert utgjorde de jødiske formuene en potensielt stor inntekt for statskassen, men som urealiserte formuer utgjorde de jødiske eiendommene, forretningene og eiendelene en tilgang på ressurser i en tid preget av mangel på boliger og vareknapphet. I hele det tyskoppkupert Europa utgjorde jødiske formuer slike verdier,²⁵⁹ og et interessant spørsmål er hvordan Likvidasjonsstyret valgte å benytte seg av denne tilgangen på verdier og ressurser. Hvem profiterte på likvidasjonen av de norske jødernes eiendommer? Og hvem valgte Likvidasjonsstyret å tilgodese i likvidasjonsprosessen?

I de foregående kapitlene har jeg vist hvordan både de formelle og de uformelle rammene som lå til grunn for Likvidasjonsstyrets arbeid skapte et stort handlingsrom preget av selvstendighet og valgmuligheter. Dette påvirket likvidasjonsprosessen på flere måter. Prosessen var til tider preget av mangel på organisering og uenigheter mellom ulike aktører, men rammene gjorde også at Likvidasjonsstyret hadde stor frihet til å bestemme hvem som skulle få tilgang til de jødiske verdiene. I dette kapitlet vil jeg undersøke om det var andre enn den norske stat som profiterte på den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene, og hvilken rolle Likvidasjonsstyret i så fall hadde i dette.

6.1 Frynsegoder

Som tidligere nevnt dro Likvidasjonsstyrets medlemmer fordelene av å motta en høy lønn for sitt arbeid i Likvidasjonsstyret, spesielt sammenlignet med andre arbeidstakere i samme periode. Men de høye lønningene var ikke de eneste godene som fulgte med vervet som styremedlem i Likvidasjonsstyret.

Likvidasjonsstyret hadde gjennom bobestyrernes innberetninger og registreringsoppgaver den fulle oversikt over hva som var beslaglagt av leiligheter, møbler og personlige eiendeler. Alle de tre styremedlemmene kjøpte gjenstander fra jødiske bo. Svinndal og Berge ble straffeforfulgt og dømt for forholdet.²⁶⁰ Egil Reichborn-Kjennerud forklarte etter krigen at han i starten hadde bestemt seg for å ikke kjøpe gjenstander fra jødiske bo, men at han etter hvert hadde slakknet av på kravene til seg selv. Han mente likevel at alle kjøpene var

²⁵⁹ Dean, *Robbing the Jews*, 14.

²⁶⁰ RA/S-3138/0001/D/Da/L0174/0004 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge; L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal; L1095-L1097/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud.

registrerte, hadde blitt taksert av takstmenn og dessuten bare var av bagatellmessig art.²⁶¹ Berge var som sagt i landssviksaken mot ham tiltalt for å ha kjøpt fra beslaglagte bo, men tiltalen gjaldt kun ett møbel fra et jødisk bo, som han hadde levert tilbake til den rettmessige eier etter frigjøringen. Svinndal innrømmet at han hadde kjøpt en del gjenstander fra jødiske bo, men han kunne ikke huske verdien eller nøyaktig hvor mye han hadde kjøpt. Svinndal oppførte likevel en del gjenstander på en liste, og denne listen lå som utgangspunkt for tiltalepunktet om kjøp. Det gjaldt noen malerier, fiskestenger og noen møbler.²⁶²

Bobestyreren Håkon Høst forklarte derimot til Tilbakeføringskontoret etter krigen at samtlige styremedlemmer i Likvidasjonsstyret hadde forsynt seg med blant annet malerier fra jødiske bo som Høst hadde bestyrt. Han kunne for eksempel fortelle at av de åtte eller ni maleriene han kunne huske at befant seg i hjemmet til Herman Becker hadde han selv tatt to malerier. Høst kunne også fortelle at han hadde sett igjen to eller tre av Beckers malerier hjemme hos Reichborn-Kjennerud på Besserud, og et maleri hjemme hos Erik Berge. Håkon Høst hadde også forsynt seg av to malerier tilhørende Ivan Benkow samt Benkows fiolin. Han forklarte riktignok dette med at han kun hadde tatt vare på det til familien Benkow kom hjem igjen.²⁶³

Et problem med å finne ut hvilke gjenstander medlemmene i Likvidasjonsstyret hadde kjøpt eller til og med stjålet, er at det ikke var noen igjen som kunne fortelle hva som manglet og dermed kreve gjenstandene tilbake. I de tilfellene der det gjaldt kjøp av gjenstander etter flyktede personer, kunne personene selv hevde retten til sine eiendeler når de kom tilbake etter frigjøringen. Tilbakeføringskontoret hadde en enorm jobb med å finne eiendeler og levere dem tilbake, og de opprettet egne lager for nettopp dette formålet. Med de jødiske eiendelene var situasjonen en hel annen. Av de 772 jødene som ble deportert overlevde kun 34, og ikke alle returnerte til Norge.²⁶⁴ Det var dermed ikke mange som kunne kreve tilbake sine eiendeler, og de som var igjen visste kanskje ikke hva som manglet fra sine slektingers hjem.

²⁶¹ RA/S-3138/0001/D/Da/L1095 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud, dok. nr. 8. Redegjørelse til forsvareren fra Egil Reichborn-Kjennerud 12-16.7.45.

²⁶² RA/S-3138/0001/D/Da/L0175/0006 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge; L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal; L1095-L1097/0002 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud.

²⁶³ RA/S-1564/D/Dd/L0043 401 Styret og funksjonærer (Likvidasjonsstyret). Håkon Høst til Tilbakeføringskontoret v/herr Ruth, udatert. Håkon Høsts forklaring finnes også i håndskrevet versjon datert 12.3.46.

²⁶⁴ HL-senteret. <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> (9.4.15).

En god del kjøp var likevel registrert, også når de var solgt til Likvidasjonsstyrets funksjonærer. Likvidasjonsstyrets revisor Andorf Lindahl hadde kjøpt et kjøleskap fra et bo som var bestyrt av Håkon Høst. Dette ville Tilbakeføringskontoret naturlig nok inndra, men advokaten som representerte Lindahl hadde en annen løsning. Advokat Ernst Lampe skrev at siden det vel var en mulighet for at rette eier ikke var i live så kunne han godt tenke seg å kjøpe kjøleskapet selv. Vareknappheten førte tydeligvis til en kamp om jødernes eiendeler også etter frigjøringen.²⁶⁵

Allerede under krigen gikk det rykter om at det foregikk uregelmessigheter blant styremedlemmer og funksjonærer i Likvidasjonsstyret. Kriminalpolitiet ved Oslo politikammer fant etter frigjøringen en konfidensiell partirapport ved ransaking av en ”nazibetjents” kontor i Møllergata 19 som omhandlet forholdene ved Likvidasjonsstyret. Opplysningene i rapporten kom angivelig fra datteren til en av de rengjøringsansatte i Likvidasjonsstyret, men var gitt politiet av en tredje person i avhør. Personen var medlem i NS og NS Kamporganisasjon (KO)²⁶⁶, og så det som sinn plikt å melde fra om forholdene. Vitnet hadde forstått det slik at ”Helt fra begynnelsen var det en tilraning av beslaglagte effekter fra jødeboer, blandt funksjonærer og sjefer. [...] Alt skal gå til frontkjempere eller selges på auksjon, het det. Men saka stiller seg nok anderledes”.²⁶⁷

Man kan ikke uten videre stole på uttalelser gitt av en tredjeperson, og avhøret ble gjennomført bare en måned før frigjøringen, vi vet ikke vitnets virkelige motiver for å gi opplysningene, og det er ingen mulighet for å verifisere uttalelsene. Opplysningene er likevel interessante, og vitnet har en viss troverdighet idet hun har detaljkunnskaper om flere av styremedlemmene og funksjonærenes adresser og livssituasjon, og hun opplyser til politibetjenten at hun selv har vært i Likvidasjonsstyrets lokaler. Det avhørte vitnet kunne fortelle at

[...] Berge, Kirkeveien 110 oppg. B, har visstnok vært ansatt fra begynnelsen i styret. Han har etter jødeboerne fornyet hele sitt innbo, og dessuten forsynt seg av inndratte matforsyninger, slik at hans datter en gang skal ha sagt, (hva avhørte selv hørte på Likvidasjonsstyrets kontor) at de ikke kunne få igjen kjellerdøren, for så meget hadde de i kjelleren. Hans [Berges] stilling før krigen var ganske beskjedent -agent-, men han er nu adskillig bedre økonomisk stillet. Han har neppe under kr. 1000.- i måneden.²⁶⁸

²⁶⁵ RA/S-1564/D/De/Ded/L0086. Ernst Lampe til Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer 28.7.45.

²⁶⁶ NS Kamporganisasjon var en eliteorganisasjon der medlemmene blant annet måtte avlegge et skriftlig troskapsløfte til Quisling. Se Dahl m.fl. *Norsk krigsleksikon*, 217.

²⁶⁷ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 14. Rapport til Oslo politipredisium – Oslo distrikt Kriminalpolitiet 4.4.45.

²⁶⁸ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 14. Rapport til Oslo politipredisium – Oslo distrikt Kriminalpolitiet 4.4.45.

Også de ansatte funksjonærene ved Likvidasjonsstyret og bobestyrerne mottok ”frynsegoder”. I tillegg til at de hadde nokså høye lønninger fikk de også tilgang til å kjøpe beslaglagte eiendeler. Tilbakeføringskontoret viste til at i hvert fall syv av funksjonærene hadde handlet beslaglagte gjenstander for beløp mellom 19 kroner og 4.000 kroner. I tillegg overtok en del bobestyrere og funksjonærer leiligheter etter jødiske familier. Jeg har funnet tre funksjonærer og en bobestyrer som bodde i leiligheter som tidligere hadde vært bebodd av jøder.²⁶⁹

6.2 En gyllen mulighet, men for hvem?

I tidligere forskning på den økonomiske siden av Holocaust i Norge har det vært lite fokus på hvordan NS som parti og institusjon dro nytte av konfiskasjonen av jødernes formue.

Skarpnesutvalgets mindretall skriver i NOU: 22 1997 at ”Det særegne ved den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene var at den var et ledd i forsøket på å tilintetgjøre den jødiske minoriteten. I tillegg skulle den tjene de nazistiske samfunnsinteresser.”²⁷⁰

Mindretallet i Skarpnesutvalget skriver at dette førte til at noen gjenstander ble holdt utenfor registrering og ble fordelt direkte til de ulike interessegruppene, blant annet NS

Hjelpeorganisasjon (NSH) og Frontkjemperkontoret.²⁷¹ Skarpnesutvalget var mest opptatt av selve realiseringsprosessen, og har derfor ikke viet særlig plass til å si noe om hvordan NS-organisasjonene fikk denne muligheten.

Forskriftene ga ikke rom for fordeling av gjenstander til NS-organisasjoner eller andre, med unntak av fordeling av leierettigheter. Samtidig sa forskriftene kun at løsøre som en *hovedregel* skulle selges på auksjon. På eget initiativ, og senere med godkjenning fra høyeste hold, fikk likevel Likvidasjonsstyret mulighet til å fordele ikke bare leiligheter, men også jødernes eiendeler. Dermed oppsto en intern kamp mellom NS-organisasjoner og -institusjoner om å få den beste avtalen med Likvidasjonsstyret.

²⁶⁹ Tilbakeføringskontorets meldinger over hvem som hadde kjøpt beslaglagte eiendeler er hovedsakelig hentet fra RA/S-1564/D/Dd/L0043, funksjonærene og bobestyrernes adresser er hentet delvis fra RA/S-1564/D/Dd/L0044, men en del er også samlet fra ulike brev og lignende. Disse adressene er så sammenlignet med jødernes adresser.

²⁷⁰ NOU 1997: 22, 119.

²⁷¹ NOU 1997: 22, 119-120.

6.2.1 Germanske SS Norge og NSH

Germanske SS Norge ønsket å benytte seg økonomisk av jødernes eiendeler. Germanske SS Norge ble opprettet i juli 1942, og var, til tross for at formasjonen offisielt skulle være direkte underlagt NS` Førerens, nærmere knyttet det tyske SS. Dette førte til interessekonflikter med blant annet Frontkjemperkontoret om hvem som skulle ha ansvaret for hjemvendte eller skadde frontkjemper.²⁷²

Stabsleder i Germanske SS Norge, Olaf Lindvig skrev til Reichborn-Kjennerud 27. november 1942 angående en avtale mellom Untersturmführer Hermann og bobestyreren Birger Ilseng om å overta en del møbler etter jødene til bruk i rekreasjonshjemmet som ble drevet av Germanische Leitstelle, Germanske SS Norges lokaler og til SS-Rideskolen. Advokat Ilseng hadde nå, i følge Lindvig, derimot fått ordre fra Reichborn-Kjennerud om å kreve betaling for møblene. Ettersom det ville bli vanskelig for Lindvig å betale, ba han Reichborn-Kjennerud om ”höfligst aa stille möblene til vaar raadighet uten godtgjørelse for dem”.²⁷³

Reichborn-Kjennerud tok selv ansvaret for dette da han skrev til Finansdepartementet en uke senere. Han videresendte brevet fra Lindvig, og skrev at han hadde gitt en del møbler til fri disposisjon for Germanske SS til bruk for sårede frontkjemper, men fordi han hadde hatt så mye å gjøre hadde han ikke rukket å spørre om finansministerens approbasjon før nå. Han hadde ikke gjort noe med tanke på SS-Rideskolen, og ønsket finansministerens forholdsordre om dette.²⁷⁴ Igjen hadde altså Likvidasjonsstyret tatt en prinsipiell avgjørelse uten å spørre Finansdepartementet om tillatelse. Reichborn-Kjennerud fikk likevel raskt tilgivelse.

Ekspedisjonssjef Per von Hirsch svarte 21. desember at ”Finans- og Tolldepartementet tillater at det stilles en del møbler til fri disposisjon for Germanske SS Norge til bruk for sårede frontkjemper, men ser ingen grunn til å stille ytterligere møbler til disposisjon for Germanske SS Norge”.²⁷⁵ Germanske SS Norge fikk heller ingen permanent ordning med Likvidasjonsstyret.

²⁷² Terje Emberland og Matthew Kott, *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*, (Oslo: Aschehoug, 2012), 340-345.

²⁷³ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” II. Stabsleder i Germanske SS Norge Olaf Lindvig til Herr høyesterettsdommer Reichborn-Kjennerud 27.11.1942.

²⁷⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” II. Egil Reichborn-Kjennerud v/Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til Herr Finansministeren 4.12.1942.

²⁷⁵ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” II. Per von Hirsch til Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer 21. 12.1942

Også NSH ønsket en del av jødenes eiendeler. Det fantes nemlig "[...] behov i folkefellesskapets tjeneste" Likvidasjonsstyret var positivt innstilt til å hjelpe NSH med å dekke dette behovet, men måtte opplyse om at "Imidlertid tar det noen tid før vi kan effektuere henstillinger i større målestokk, idet det trenges en mengde arbeide for å legge alt i ordnede former, således at effektueringen kan foregå på en betryggende måte. Når så er skjedd, skal vi imidlertid komme tilbake til saken".²⁷⁶

NSH ønsket ikke å kjøpe gjenstander etter jødene, de ville ha jødenes eiendeler gratis, og uten noe slags vederlag. Dette var i midlertidig Likvidasjonsstyret sterkt i mot, og de valgte å involvere Finansdepartementet for å få deres støtte i saken. Likvidasjonsstyret påpekte at det kostet staten mye å likvidere jødenes formuer og skulle man godkjenne NSHs krav om gratis overtakelse av løsøre ville dette kunne medføre store konsekvenser. Likvidasjonsstyret ville være villig til å selge løsøre til takst, og var av den oppfatning at NSH uansett ville føre en sterkere kontroll med gjenstandene om de betalte for dem. Finansdepartementet sa seg enig i Likvidasjonsstyrets standpunkt, men bemerket at takstbeløpene syntes å være urimelig lave.²⁷⁷

Likvidasjonsstyret foreslo likevel for NSH at de kunne få avslag i prisen, men at de måtte betale for alt løsøre. Dette fikk lederen for NSH til å rase, og han skrev et lengre brev til Finansdepartementet: "

[...] jeg vil gjerne få fremholde at saken ville stille seg annerledes om Finansdepartementet stilte disse møbler til NSHs disposisjon uten vederlag. Møblene er jo beslaglagte varer, og det ville være rett at disse møbler kom frontkjemperne og vanskeligstilte folkefeller til gode. NSH er den rette til å foreta denne utdelingen, og det er også Statens plikt å bistå NSH i det sosiale hjelpearbeide. [...] Det må vel sies at såvel moralsk som politisk ville det være mere rett å gi bort møblene gjennom det rette partiorgan – NSH – enn at Staten skulle nytte disse møbler til fordel for statskassen. [...] En gjenpart av dette brevet sendes samtidig herr ministerpresident Quisling og herr Finansminister Prytz".²⁷⁸

Til tross for moralske oppfordringer og trusler om å bringe saken opp for Ministerpresident Quisling lot Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret seg likevel ikke rokke, noe som kan tyde på at NSH ikke fikk noen støtte hos Quisling. Heller ikke NSH fikk noen varig avtale om

²⁷⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0060 Ark 422: Utgått post L-R. Likvidasjonsstyret til N.S.H. Landsledelsen 13.1.43. "ad behov i folkefellesskapets tjeneste".

²⁷⁷ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Finansdepartementet v/Finansminister Prytz til Likvidasjonsstyret 22.2.43.

²⁷⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Landslederen v/N.S.H. til Herr ekspedisjonssjef von Hirsch 17.2.43.

kjøp med Likvidasjonsstyret. NSH fikk ved enkelte anledninger likevel muligheten til å kjøpe opp ulike varepartier og møbler senere i likvidasjonsprosessen.²⁷⁹

Germanske SS Norge og NSH var av de større organisasjonene, men fikk likevel ikke faste avtaler med Likvidasjonsstyret. Flere andre organisasjoner ønsket også få en del av jødenes beslaglagte gods, men søkte gjerne om å få eller kjøpe møbler og eiendeler til spesielle anledninger.

6.2.2 Andre organisasjoner

Også NS Kvinneorganisasjon, NSK ønsket at jødenes formuer skulle brukes til å bedre velferden for NS-medlemmer. Blant annet ønsket de å ordne opp for en familie hvor faren hadde drukket opp pengene, og hvor barna led den største nød idet de hadde mistet sin mor. I dette tilfellet var Likvidasjonsstyret mer enn villig til å hjelpe, da Rolf Svinndals kone selv hadde vært hos familien og sett hvordan det sto til. Betaling kunne man komme tilbake til senere når man hadde fått en oversikt over hva familien ville trenge.²⁸⁰

Det var flere som mente at jødiske eiendeler kunne brukes til fordel for norske barn. NS Personalkontor Offentlig Tjeneste ba på vegne av Stor-Oslo Kvinnehird om 150 leker, under en måned etter at alle jødiske barn var blitt deportert. De skulle nemlig bruke lekene til en juletreffest for barn like over jul.²⁸¹

Det var ikke bare NS' velferdsorganisasjoner som ville ha en del av utbyttet etter de norske jødene. Som tidligere forklart, var det vareknapphet. Tilgjengeligheten på en del varer var dermed begrenset, og det var mangel på ledige leiligheter og lokaler. Førergarden ønsket seg over 1000 kjøkkenartikler til sine kaserner, og mente at dette burde kunne dekkes med varer fra jødiske forretninger.²⁸² Östlandske Vanförelag ville gjerne ha lokalet i Grønland 26, etter Grønlands Bekledningshus A/S, og fikk det.²⁸³ Arbeidernes Faglige Utvalg fikk overdra varer

²⁷⁹ Se for eksempel RA/S-1564/D/Dd/L0061 Ark 424: Korrespondanse med Finansdepartementet (B). Ivar Elstad v/Finans- og Tolldepartementet til Likvidasjonsstyret for inndratte formuer 30.11.43.

²⁸⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421: Utgått post F-K. Likvidasjonsstyret til Fru Hirschel-Haag, NSK 14.1.43; RA/S-1564/D/Dd/L0057. NSK til Likvidasjonsstyret 12.1.43.

²⁸¹ RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div. søknader om kjøp fra jødiske bo. NS personalkontor offentlig tjeneste til Fru Haglund Samlesentralen 10.12.42.

²⁸² RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div. søknader om kjøp fra jødiske bo. Intendanten ved Førergarden til Likvidasjonsstyret 6.1.43.

²⁸³ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421: Utgått post F-K. Likvidasjonsstyret til herr advokat Haakon Høst 27.3.43.

etter jødiske firmaer som hadde drevet med kortvarer.²⁸⁴ Norsk Sykepleierskeforbund ønsket seg en gave til sin basar. Likvidasjonsstyret ga dem et maleri fra et jødisk hjem.²⁸⁵

Norges Industriforbund fikk kjøpe en kilo sølv for å lage bryllupsgaver til tre av sine funksjonærer.²⁸⁶ Under landssviksaken mot Rolf Svinndal hevdet Svinndal at alt sølvtøy ble deponert i Christiania Bank og Kreditkasse på eiernes navn. Per Helweg ved Tilbakeføringskontoret var ikke enig i denne påstanden. Han hevdet at bare litt av det beslaglagte sølvtøyet var deponert i banken, dette gjaldt sølvtøy som var overlevert til Likvidasjonsstyret fra tyskerne. Helweg kunne samtidig fortelle at det meste av sølvtøyet var forsvunnet, og han antok at en del var solgt, omsmeltet eller stjålet, og påpekte samtidig at jødernes sølvgenstander, ur og smykker ble stillet til rådighet for tyskerne som et ”frivillig bidrag” til tyskernes krigføring. Svinndal hevdet på sin side at det var Innenriksdepartementet som hadde sendt sølv til omsmelting, og at dette aldri hadde blitt gjort av Likvidasjonsstyret. Instruks nr. 2, som hadde blitt sendt til bobestyrerne angående jødernes sølv, hadde i følge Svinndal blitt sendt uten hans samtykke på en tid da han hadde lite å gjøre med kontoret, og at instruksene uansett bare ”resulterte i en ren bagatell på noen kg. Sølv som blev oversendt tyskerne.”²⁸⁷ Svinndal ville ikke innrømme at Likvidasjonsstyret hadde delt ut av sølvet til andre.

Også privatpersoner ønsket å kjøpe eiendeler etter de norske jødene. For eksempel ønsket radiologen Leif Günther seg en skrivemaskin, skrivepult og et ”møblement”. Han uttrykte skepsis til å overta møbler etter jøder, men skrev at ”Efter grundig rensning og utluftning må vel noe kunne brukes selv av en ”hvit mann”. Jeg har aldri regnet jødene for sådanne.”²⁸⁸

I de fleste tilfeller ga Likvidasjonsstyret tillatelse til kjøp eller overdragelse av enkelte varepartier eller spesifiserte eiendeler til de forskjellige organisasjonene og institusjonene. En organisasjon skiller seg imidlertid ut i denne sammenhengen. NS-organisasjonen

²⁸⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421: Utgått post F-K. Likvidasjonsstyret til herr advokat Birger Ilseng 23.1.43.

²⁸⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0057. Norsk Sykepleierskeforbund til Likvidasjonsstyret 25.2.43. Notert på brevet står det ”Fått et maleri av Sigurd Eriksen mars 1943”.

²⁸⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 430: Div. korrespondanse N-Å. M. Dahlstrøm v/Norges Industriforbund til Herr Almer Haug v/Likvidasjonsstyret 10.10.44. og Likvidasjonsstyret til Herr M. Dahlstrøm, Norges Industriforbund 14.10.44.

²⁸⁷ RA/S-3138/0001/D/Da/L0264/0004 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal, dok. nr. 60. Svar på spørsmål fra Rolf Svinndal til direktør Per Helweg 27.9.46 og Kommentar til svar på mine [Rolf Svinndals] spørsmål til direktør Helweg udatert.

²⁸⁸ RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div søknader om kjøp fra jødiske bo. Dr. Leif Günther til Høyesterettsdommer Reichborn-Kjennerud 19.11.42.

Frontkjemperkontoret inngikk nemlig helt spesielle ordninger og avtaler med Likvidasjonsstyret.

6.2.3 Frontkjemperkontoret

Frontkjemperkontoret ble opprettet på initiativ fra NS partiminister Rolf Jørgen Fuglesang i mars 1942, og ble ledet av Olaf Willy Fermann og senere Bjørn Noreger.

Frontkjemperkontoret skulle hjelpe hjemvendte frontkjempere økonomisk, hjelpe pårørende med understøttelse og sørge for velferden til skadde frontkjempere i Norge og i utlandet.²⁸⁹

Frontkjemperkontoret mottok ingen offentlig støtte på grunn av en interessekonflikt med SS, men ble finansiert gjennom gaver fra kommunene og NS` partiapparat. Heinrich Himmler og SS ønsket å rekruttere og forme norske frivillige frontkjempere som et ledd i bestrebelsene om å presse NS og opinionen i pangermansk retning. Høsten 1942 var dette en stor bekymring for NS, og det ble derfor viktig å styrke NS egne velferdsprogrammer for å holde de norske frontkjemperne under NS` kontroll. Dermed ble Frontkjemperkontoret viktig i kampen mellom NS og SS.²⁹⁰

Et av Frontkjemperkontorets utfordringer var å skaffe frontkjempere husrom, og Fermann var tidlig ute med å kreve de deporterte jødernes leiligheter for frontkjempere. Han fikk etter hvert gehør både hos Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret.²⁹¹ Likvidasjonsstyrets formann Egil Reichborn-Kjennerud og styremedlem Rolf Svinndal var selv frontkjempere.

Styremedlem Erik Berge hadde vært to år i Waffen SS og hans sønn var frontkjemper.²⁹² Rolf Svinndals far ble også utnevnt til bestyrer for Frontkjemperkontorets rekonvalesenthjem i Oslo.²⁹³ I tillegg var faren til Frontkjemperkontorets leder bobestyrer for Likvidasjonsstyret. De frivillige frontkjemperne hadde en særegen frontkjemperidentitet og fellesskapsfølelsen mellom frontkjempere var stor.²⁹⁴ Frontkjemperkontoret skulle få helt spesielle fordeler når det kom til fordeling av leiligheter og også kjøp av møbler og løsøre.

²⁸⁹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, 349-350.

²⁹⁰ Sigurd Sørli, "Solkors eller hakekors: Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945". Avhandling for Ph.d.-graden ved institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, 2014, 106-108.

²⁹¹ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, 350-353.

²⁹² RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" V. Likvidasjonsstyret til herr oberst Sundlo 18.3.1943.

²⁹³ Emberland og Kott, *Himmlers Norge*, 354.

²⁹⁴ Sørli, "Solkors eller hakekors", 343.

Forskriftene til loven av 26. oktober ga i utgangspunktet ikke frontkjempere forrang i tildelingen av leiligheter. Per von Hirsch ved Finansdepartementet ga likevel en instruks til Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer, 21. desember 1942, om at ”det ved disponering av inndratte leiligheter i den utstrekning det er mulig, tas hensyn til frontkjempernes søknader etter de som er fortrinnsberettiget i.h.t. forskriftenes § 8”.²⁹⁵ Dagen etter kunne Likvidasjonsstyret meddele fru Ingertha Mæhle ved Frontkjemperkontoret at de i henhold til hennes skrivelse av 11. desember ”nu har tildelt forskjellige frontkjempere leiligheter direkte, og vil dessuten sende endel leiligheter gjennom Deres kontor [...]”.²⁹⁶

Tidspunktet for arrestasjonen av jødene, og dermed også inndragningen av deres verdier, kunne ikke kommet på et bedre tidspunkt for NS og Frontkjemperkontoret. Under vervingskampanjen til fronttjeneste i 1941 ble de frivillige lovet stillinger i staten og eget gårdsbruk etter endt tjeneste. Disse forventningene var så å si umulige å innfri da frontkjemperne kom tilbake til Norge høsten og vinteren 1942 og 1943.²⁹⁷ Men tilgangen på jødernes hjem, møbler og eiendeler kunne brukes for å belønne de frustrerte frontkjemperne, som i mange tilfeller sto uten arbeid og husrom da de vendte tilbake.

Likvidasjonsstyret hevdet selv at de hadde gitt størsteparten av de brukbare leilighetene de disponerte over til frontkjempere, til tross for at forskriften ga NS-medlemmer i stats- og partistillinger forrang. Likvidasjonsstyret selv hadde per mars 1943 delt ut 75 leiligheter direkte til frontkjempere. I tillegg hadde de gitt 15 til Arbeidstjenesten, 9 til Statspolitiet og 34 leiligheter til Fylkesføreren i Stor-Oslo som de regnet med at hadde blitt fordelt videre til frontkjempere. Likvidasjonsstyret hevdet derfor at de hadde gitt 90 % av leilighetene de disponerte til frontkjempere og de resterende 10 % til NS-medlemmer i stat- og partistillinger.²⁹⁸

Også medarbeiderne ved Frontkjemperkontoret ble innrømmet fordeler av Likvidasjonsstyret. Kontorsjef Christian Seierstad fikk tildelt leiligheten etter den jødiske familien Rubenstein.. Likvidasjonsstyret hadde vanskelig for å finne en leilighet som var ”ønskverdig” men hadde

²⁹⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Per von Hirsch til Likvidasjonsstyret 21.12.1942.

²⁹⁶ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J.

²⁹⁷ Sørli, ”Solkors eller hakekors”, 345.

²⁹⁸ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” V. Likvidasjonsstyret til herr oberst Sundlo 18.3.1943.

funnet en leilighet som ble stilt til Seiersteds disposisjon i Lundliveien 14.²⁹⁹ Det kan imidlertid virke som Seierstad ikke var fornøyd for han fikk senere tildelt leiligheten etter Berta og Fanny Weinstock. Denne leiligheten ønsket Seierstad pusset opp for Likvidasjonsstyrets regning, men von Hirsch ved Finansdepartementet presiserte at hovedregelen skulle være ”at beslaglagte leiligheter inntil videre kun skal opp-pusses og repareres i den utstrekning dette er absolutt nødvendig for å gjøre leiligheten beboelig”.³⁰⁰ Likvidasjonsstyret skrev derfor til bobestyreren for Seierstads leilighet i Eugeniegate 3.

[...]opp-pusningsplikten[sic] påhviler leieboerne. Det synes da klart at det må være vedk. leieboer som skal foreta opp-pussning og ikke den norske stat som gratis stiller en aksjeleilighet til leietagerens rådighet

Vi vil imidlertid gjerne stille oss mest mulig imøtekommende overfor kontorsjef Seierstad som har utført et storartet arbeide for frontkjemperne, men vi må be om omgående og før videre foretas å få et overslag over opp-pussningens kostende”.³⁰¹

Som nevnt i kapittel fem, gikk store deler av jødenes innbo og løsøre til frontkjemperne. Hvordan salget skulle foregå, og til hvilken pris jødenes møbler og inventar skulle selges var en diskusjon mellom Likvidasjonsstyret, Frontkjemperkontoret og Finansdepartementet som kom til å vare under hele perioden samlesentralene var i drift. Også ministerpresident Quisling ble involvert i uenighetene.

Selv før utsalget fra samlesentralene offisielt hadde startet opp solgte Likvidasjonsstyret møbler, inventar og klær til frontkjemperne ved underhåndssalg. Frontkjemperen måtte søke Likvidasjonsstyret om kjøp, men de måtte også legge ved en rekvisisjon fra Frontkjemperkontoret for å vise at Frontkjemperkontoret anså det som nødvendig at den aktuelle frontkjemperen fikk kjøpe løsøre etter jøder.³⁰²

Bjørn Noreger, som fra starten av 1943 ledet Frontkjemperkontoret, ønsket en løsning der frontkjemperne kunne betale møbler fra samlesentralene på avbetaling, og henvendte seg derfor til finansminister Prytz: ”Det viser sig at en hel del frontkjemperne som er kommet hjem for å gifte sig har tatt ut møbler men er ikke istand til å betale disse kontant. Den eneste måten

²⁹⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående K-Å. Likvidasjonsstyret til Herr kontorsjef Seierstad v/frontkjemperkontoret 22.12.1942

³⁰⁰ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Finans- og Tolldepartementet v/ Per von Hirsch til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 6.3.1943.

³⁰¹ RA/S-1564/D/Dd/L0059 Ark 421 Utgått post A-E. Likvidasjonsstyret til Her cand. jur. Henrik Dahl 11.3.1943

³⁰² RA/S-1564/D/Dd/L0064 Ark 431: Reservekopier av utgående post A-J. Likvidasjonsstyret til herr Karsten Hansen 23.12.1942.

de kan få disse møbler på er ved en evtl. avbetaling”. I margen på brevet er det notert av mottaker, stort med blyant, et Nei ved avsnittet om avbetaling.³⁰³

Likvidasjonsstyret hadde også fått spørsmålet fra Noreger i januar, men valgte å rådføre seg med Finansdepartementet først. Finansdepartementet så ingen grunn til å la frontkjempere eller noen andre kjøpe møbler på avbetaling. von Hirsch skrev at ”En hjelpeordning av denne art skulle formentlig kunne overtas av N.S.H.”³⁰⁴.

Noreger var likevel ikke villig til å la saken ligge, men skrev et brev til Ministerpresident Quisling med ønske om støtte. Noreger anslo at en frontkjemper ville trenge møbler for ca 2 000 kroner for å stifte et hjem og at det samlede beløp derfor ville bli mellom 100 000kr og 150 000 kroner. Da det hadde vist seg vanskelig å få til en ordning med avbetaling for den enkelte frontkjemper, så Noreger det som den beste løsningen at Ministerpresidenten gjorde et vedtak ”slik at det blir stillet kr. 150.000,- til disposisjon for kjøp av beslaglagt jødeinventar, og at Frontkjemperkontoret fordeler disse til de Frontkjempere som etter vår mening trenger denne støtte”.³⁰⁵ Noreger hadde altså endret sitt forslag, og ba om å få jødenes eiendeler gratis.

Også Partiminister Rolf Jørgen Fuglesang involverte seg i spørsmålet, han anbefalte Noregers forlag til Quisling, men hadde også et annet forslag til Finansdepartementet. ”Hvis det ikke lar seg ordne på overnevnte måte, vil jeg foreslå at frontkjemperne etter anbefaling fra Frontkjemperkontoret kan få kjøpe møbler til takstpris ÷ 75 % rabatt. Jeg håper De kan hjelpe Frontkjemperkontoret i denne sak”. Antakeligvis var ikke finansminister Prytz enig i Fuglesangs forslag, for ved siden av forslaget er det notert for hånd ”Dette er praktisk talt gratis”.³⁰⁶

Finansdepartementet ønsket Likvidasjonsstyret syn på saken i anledning flere brev fra Frontkjemperkontoret og fra NSH angående salg av møbler til frontkjempere. Finansdepartementet så tre alternativer til hvordan saken kunne løses:

³⁰³ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Bjørn Noreger v/ Frontkjemperkontoret til herr Finansminister Prytz 8.2.1943.

³⁰⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Per von Hirsch v/Finansdepartementet, etter fullmakt til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 11.2.1943.

³⁰⁵ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Bjørn Noreger v/ NS Frontkjemperkontoret til Ministerpresident Vidkun Quisling 10.2.1943.

³⁰⁶ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Partiminister Fuglesang til Minister Frederik Prytz, Finansdepartementet 18.2.1943

1. Møbler for et visst beløp stilles til gratis disposisjon for frontkjemperkontoret til fordeling blant trengende frontkjempere.
2. Møbler selges av Likvidasjonsstyret til frontkjempere på avbetaling.
3. Frontkjemperkontoret får anledning til å kjøpe pr. kontant møbler etter takstpris inntil et visst beløp ÷ en vesentlig rabatt, slik at Frontkjemperkontoret kan selge møbler på avbetaling til frontkjempere således at disse kan få kjøpe møblene til en lavere pris enn takstbeløpet.³⁰⁷

Saken skulle forelegges Ministerpresidenten til avgjørelse, og Finansdepartementet ønsket derfor en uttalelse fra Likvidasjonsstyret.

Likvidasjonsstyret hadde nå endret mening. I utgangspunktet var ikke Likvidasjonsstyret villig til å gi noe bort gratis, men med hensyn Frontkjemperkontoret stilte de seg nå annerledes. Svinndal på sin side påpekte at de jødiske eiendelene i følge forskriftene skulle selges på auksjon, men at Likvidasjonsstyret de siste ukene hadde solgt direkte til frontkjempere gjennom samlesentralene, nå var det derfor lite igjen av jødernes eiendeler. Dessuten hadde jødernes eiendeler i følge Svinndal ikke vært av ”skikkelig” art, og det ville være vanskelig å dekke frontkjempernes behov. Svinndal foreslo derfor at de kunne gi resten av eiendelene til Frontkjemperkontoret sammen med det som måtte komme til Likvidasjonsstyret i senere tid.

Likvidasjonsstyrets andre styremedlem, Erik Berge var enig med Svinndal og skrev til Finansdepartementet:

I henhold til deres skriv foreslår vi at alternativ 1 legges til grunn for fordelingen blant frontkjemperne. At hver enkelt mann gratis får anledning til å utta ting innenfor rammen av et nærmere fiksert beløp f.eks.kr. 1200 eller 1500.- Denne tillatelse må kun gis virkelig trengende frontkjempere [...]. Hvem som i denne forbindelse skal nyte godt av en slik ordning, kan Likvidasjonsstyret ikke ha noe med å gjøre. Denne siden av saken må helt og holdent administreres av Frontkjemperkontoret.³⁰⁸

Berge ville likevel ha betalt det frontkjemperne skyldte. Likvidasjonsstyret manglet betaling for løsøre fra jødiske bo for til sammen kr. 53.633,-. Frontkjemperkontoret, Frontkjemperhjemmet og frontkjempere som hadde handlet på egenhånd skyldte til sammen kr. 21.683,-.³⁰⁹

Per von Hirsch la Likvidasjonsstyrets uttalelse til grunn da han skrev til Ministerpresidentens Kanselli 16.mars 1943. Von Hirsch forklarte at frontkjempere hadde vanskelig for å skaffe

³⁰⁷ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Per von Hirsch v/Finansdepartementet, etter fullmakt til Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer 25.2.1943.

³⁰⁸ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Berge v/Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer til Finans- og Tolldepartementet 4.3.1943.

³⁰⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0062 Ark 425: Korrespondanse med Finansdepartementet ang. jøder (B). Oppstilling over diverse møbler og løsøre som er utlevert frontkjempere og organisasjoner 3.3.1943.

midler til å stifte bo og at Frontkjemperkontoret derfor hadde spurt Finansdepartementet om å gi lettelser ved betaling. Han la frem de foreslåtte forslagene til løsning, og skrev at ”Likvidasjonsstyret foreslår at trengende, fortrinnsvis gifte frontkjempere som blir utpekt av Frontkjemperkontoret, får anledning til å ta ut ting innenfor rammen av et nærmere fiksert beløp f.eks. kr. 1.500.- Herfra bør dog undtas gjenstander som ikke er alminnelige bruksgjenstander, hvilke bør selges på auksjon”.

Von Hirsch hadde i tillegg en fjerde løsning på hvordan møblene skulle betales.

”Frontkjemperne kunde så betale gjenstandene med 50 % av taksten i rimelige avdrag, og Frontkjemperkontoret stå ansvarlig for betaling av avdragene. Den samme ordning foreslås gjennomført for frontkjempere som allerede har overtatt løsøre men ennå ikke betalt det”.³¹⁰ Frontkjemperne skulle ikke få møblene gratis, men betale halve taksten på avbetaling. Ved at Frontkjemperkontoret sto ansvarlig for avdragene ville Likvidasjonsstyret ha større sikkerhet for betalingen. 19. mars sa Ministerpresident Quisling seg enig i denne betalingsordningen. Ordningen skulle også gjelde for frontkjempere som ikke hadde betalt for varene de hadde tatt ut ved samlesentralene, men alle andre fordringer skulle kreves inn.³¹¹

Likevel var det fortsatt forvirring rundt ordningen både hos Likvidasjonsstyret og i Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret var usikre på om det virkelig var slik at frontkjempere etter denne nye ordningen kun skulle betale 50 % av taksten på møbler og andre gjenstander og dermed få halvparten gratis. Igjen gikk det brever frem og tilbake mellom styret og departementet. Finansdepartementet var heller ikke sikre på dette. Først ble Reichborn-Kjennerud og Finansdepartementet enige om at frontkjemperne skulle betale halvparten kontant og resten på avbetaling.³¹² Så kom en ny kontrabeskjed fra Finansdepartementet i april 1943 der konstituert ekspedisjonssjef Finansdepartementet, Ivar Elstad skrev og forklarte hvordan kjøpsordningen skulle forstås:

Ordningen med salg av møbler til frontkjempere er slik å forstå at disse har adgang til å utta løsøre for inntil kr. 1500.--. Av dette beløp blir 50 % å anse for ettergitt og 50 % å betale i rimelige avdrag på de vilkår som er nærmere fastsatt i nevnte brev (29. mars

³¹⁰ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. kst. Finansråd, for Finansdepartementets sjef, til Ministerpresidentens Kanselli 16.3.1943

³¹¹ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Ivar Elstad kst. v/ Finansdepartementet etter fullmakt til Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer 29.3.1943.

³¹² RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra ”Finansdepartementet” I. Udatert notat ang. Salg av møbler som har tilhørt jøder.

1943). For så vidt det uttas løsøre for mer enn kr. 1500.- må det overskytende beløp utredes kontant.³¹³

Finansdepartementet gikk ikke inn for Frontkjemperkontorets forslag der det ble stillet 150 000 kroner til deres disposisjon, og heller ikke for Likvidasjonsstyrets forslag om å gi de resterende møblene etter jødene gratis til frontkjemperne gjennom Frontkjemperkontoret. Løsningen ble et kompromiss, og dette kompromisset førte til at jødenes møbler og inventar ble realisert gjennom en type salg som ikke hadde hjemmel i forskriften, og som gjorde at jødenes eiendeler ble solgt for halvparten av den verdien de var taksert til.

Likvidasjonsstyret fikk beslaglagt over 1000 kvadratmeter til samlesentralene, og per mars 1943 hadde Likvidasjonsstyret utstedt rekvisisjoner for salg til 285 frontkjemper. Samme måned var det ved sentralene varer tilbake som Likvidasjonsstyret hadde anslått til en verdi av 40-50.000 kroner. Likvidasjonsstyret ba Finansdepartementet gi dette til Frontkjemperkontoret uten vederlag.³¹⁴

Til tross for at Frontkjemperkontoret fikk denne helt spesielle og lite forskriftsmessige avtalen med Likvidasjonsstyret, fortsatte forholdet dem i mellom å være turbulent. Likvidasjonsstyret mottok et brev fra Frontkjemperkontoret 15. september 1943, og i svaret fra Likvidasjonsstyret kommer det tydelig fram at Likvidasjonsstyret er direkte forferdet over innholdet i brevet. Likvidasjonsstyret reagerer i første omgang på at brevet "[...] inneholder en halvkvedet vise om at Likvidasjonsstyret i sine disposisjoner skal ha tatt hensyn til venner og bekjente fremfor frontkjemper".³¹⁵ Frontkjemperkontoret hadde skrevet at dette var en utbredt oppfatning blant frontkjemper, og Likvidasjonsstyret fant det "[...] meget beklagelig at frontkjemper, uten å ha noe konkret grunnlag for sine uttalelser, er rede til å servere sådant uvederheftig snakk om en statsinstitusjon som etter beste evne har forsøkt å ta tilbørlig hensyn ikke minst til frontkjemper".³¹⁶ Nettopp fordi Likvidasjonsstyret mente å ha "rent mel i posen"³¹⁷ ønsket de derfor at Frontkjemperkontoret skulle angi hvem som hadde klaget og spesifisere hva klagene gjaldt. Hvis Likvidasjonsstyret så fikk vite hvem som hadde fremsatt

³¹³ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" I. Kst. Ekspedisjonssjef Finans- og Tolldepartementet, Ivar Elstad skrev til Likvidasjonsstyret 5. april 1943

³¹⁴ RA/S-1564/D/Dc/L0042 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" V. Likvidasjonsstyret til herr oberst Sundlo 18.3.1943.

³¹⁵ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" I. Likvidasjonsstyret til Frontkjemperkontoret 17.9.1943.

³¹⁶ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" I. Likvidasjonsstyret til Frontkjemperkontoret 17.9.1943.

³¹⁷ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" I. Likvidasjonsstyret til Frontkjemperkontoret 17.9.1943.

disse beskyldningene ville de engasjere Riksadvokaten til å "[...] foreta politimessige undersøkelser, og la den eller dem som har gjort seg skyldig i noe uredelig forhold få sin straff. Det skal også gjelde ryktesmedene".³¹⁸ Svaret fra Frontkjemperkontorets leder, Bjørn Noreger, hadde et mer saklig preg, og han skrev at fremtidige klager ville bli fremsatt skriftlig. Han benyttet samtidig anledningen til å fortelle at om lageret til Frontkjemperkontoret var stengt, var det ingenting i veien med å sende det direkte til Frontkjemperkontorets hovedkontor. Frontkjemperkontoret var selv i stand til å bedømme hva som ville egne seg for frontkjempere som ønsket å stifte hjem.³¹⁹ Det er tydelig at det kunne gå hett for seg i kampen om de jødiske verdiene.

Noen frontkjempere forklarte seg etter krigen med at de ikke visste at det var jødiske eiendeler de hadde kjøpt.³²⁰ Men flere frontkjempere var aktive i å søke om å få overta leiligheter og eiendeler etter jødiske familier. For eksempel hadde Anne Eline Christie som var forlovet med Untersturmführer Bjørn Østring vært og sett på leiligheten de hadde blitt tildelt etter familien Laksov. Anne Eline skrev til Likvidasjonsstyret om problemet med å skaffe møbler, som hun og forloveden ville trenge nå som de skulle gifte seg, og ba derfor om å få overta en del møbler og eiendeler etter familien Laksov. Møblene deres befant seg fortsatt i leiligheten. Anne Eline skrev en liste over de av Laksovs ting hun gjerne ville beholde med en oversikt over hvor i leiligheten gjenstandene befant seg. Blant tingene hun ønsket seg var Laksovs skittentøyskurv, sylteglass, senger, gulvteppet i stuen og en hårbørste, klesbørste og håndspeil med korsstingsbroderi fra soveværelset. Hun fikk tillatelse av Likvidasjonsstyret til å overta det hele.³²¹

En annen frontkjemperfrue trengte håndklær til sin frisørsalong. Hun hadde store problemer med å få nok håndklær fra vaskeriet hun brukte, og hadde hørt at "det er en del slike ting etter jødene". I tillegg ønsket hun seg både flate og dype tallerkener, sengetøy, fat, drammeglass og andre ting hun syntes hun manglet i hjemmet.³²² En tidligere frontkjemper, Finn Hannevig hadde sett seg ut Rebekka Sachnowitz' gård i Stokke. Han kunne nemlig godt tenke seg å bli

³¹⁸ RA/S-1564/D/Dc/L0041 309 Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet" I. Likvidasjonsstyret til Frontkjemperkontoret 17.9.1943.

³¹⁹ RA/S-1564/D/Dd/L0056 Ark 417: Div. korrespondanse med styret A-F. Bjørn Noreger v/Frontkjemperkontoret til Likvidasjonsstyret 22.9.1943.

³²⁰ Se blant annet debatten i Aftenposten og VG høsten 2007, som startet med Guri Hjeltnes' artikkel "En Ø i en monter" i VG, om familien Østring som overtok hjemmet etter familien Laksov.

³²¹ RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div søknader om kjøp fra jødiske bo. Anne Eline Christie til Likvidasjonsstyret v/hr. Rolf Svinndal 8.1.43.

³²² RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div søknader om kjøp fra jødiske bo. Borghild Ruhs til hr. Svinndal 12.1.43 og 13.1.43.

gårdbruker, og i tillegg hadde han kone og fire sønner som han ønsket at skulle få anledning til å vokse opp i sunne landlige forhold.³²³

Disse tre eksemplene viser at søkerne var klare over at gjenstandene de søkte om å få kjøpe var beslaglagte eiendeler etter norske jøder. I tillegg til disse enkeltsøknadene finnes det mange søknader om kjøp fra samlesentralene Likvidasjonsstyret bestyrte. Hver frontkjemper som ønsket å kjøpe noe måtte spesifisere ønskede eiendeler. Noen av søknadene gjelder nødvendigheter som en kjele, en seng eller et kjøkkenbord. Andre søknader gjaldt pyntegjenstander, prydmøbler eller silkestrømper.³²⁴

Selv om det oppsto uenigheter mellom Likvidasjonsstyret og Frontkjemperkontoret, er det liten tvil om at de norske frontkjemperne gjennom Frontkjemperkontoret dro stor nytte av den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene. Muligens på bekostning av andre NS-organisasjoner, men spesielt på bekostning av de jødene som kom tilbake til Norge etter krigen. Jødene leiligheter var solgt eller leiet bort, og deres møbler, personlige eiendeler og klær var solgt til underpris eller gitt bort. Ingen andre fikk så stor tilgang til beslaglagte leiligheter, møbler og eiendeler som Frontkjemperkontoret.

6.3 Oppsummering

Den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene var ikke kun innbringende for statskassen. Også Likvidasjonsstyrets medlemmer, funksjonærer og bobestyrere tjente på likvidasjonsprosessen. Forskriftene ga føringer for hvordan jødene verdier skulle realiseres, men forskriftene ga også rom for at Likvidasjonsstyret kunne ta egne avgjørelser.

Gjennom den friheten Likvidasjonsstyret hadde gjennom forskriftene, men også gjennom den selvstendigheten Likvidasjonsstyret hadde fra Finansdepartementet, sto Likvidasjonsstyret ganske fritt til å realisere jødene formuer på den måten de så mest hensiktsmessig.

I en tid preget av vareknapphet representerte jødene leiligheter, forretninger og eiendeler en stor verdi, og det var mange som ønsket å benytte seg av disse verdiene. Verdiene kunne brukes til styrke ulike NS-organisasjoner finansielt og materielt. Det var likevel ingen klare føringer for hvem som skulle få tilgang til de jødiske formuene. Det kan virke noe tilfeldig

³²³ RA/S-1564/D/Dd/L0068 Ark 444: Div søknader om kjøp fra jødiske bo. Finn Hannevik til Likvidasjonsstyret 23.12.42.

³²⁴ RA/S-1564/D/Dd/L0069 Ark 453: Samlesentral B: salg av gjenstander fra jødiske bo A-H og I-Ø.

hvem som fikk muligheten. Både Likvidasjonsstyret, Finansdepartementet og Ministerpresident Quisling var med på avgjørelsene. Noen organisasjoner fikk mulighet til å kjøpe gjenstander i enkelttilfeller, men spesielt en organisasjon fikk fordelen av å få en mer permanent tilgang til jødernes formuer, og da spesielt leiligheter, møbler og eiendeler.

I dette kapitlet har jeg vist hvordan Frontkjemperkontoret ble gitt unike avtaler med Likvidasjonsstyret, som det ikke fantes hjemmel for i forskriftene for realiseringen og forvaltningen av de jødiske formuene. På den måten fikk hjemvendte frontkjemper dra stor nytte av at de norske jødene ble arrestert og fikk sine formuer inndratt. Det er flere årsaker til at akkurat Frontkjemperkontoret fikk denne muligheten. For det første ønsket NS å knytte frontkjemperne nærmere seg, og å hindre at frontkjemperne ble for knyttet til Germanske SS når de kom tilbake fra fronten. Velferdsordninger for frontkjemper var en måte å sørge for denne tilknytningen, og da spesielt gjennom Frontkjemperkontoret.

For det andre var styremedlemmene i Likvidasjonsstyret selv frontkjemper eller de hadde frontkjemper i nær familie. Dessuten var samholdet frontkjemper i mellom sterkt. For det tredje var Likvidasjonsstyret knyttet til Frontkjemperkontoret gjennom bobestyrer Sophus Noreger som var far til lederen av Frontkjemperkontoret, Bjørn Noreger, og Ludvig Svinndal, Rolf Svinndals far, som var leder for Frontkjemperkontorets rekonvalenshjem. For det fjerde kunne tilgangen på jødernes verdier og overføringen av disse til frontkjemper bøte på det faktum at frontkjemperne ikke fikk det de forventet da de kom tilbake til Norge. Frontkjemperne hadde blitt lovet både statlige stillinger og egne gårder, men disse løftene var ikke mulig å realisere.

7 Oppsummering og konklusjoner

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært å undersøke Likvidasjonsstyrets rolle i den økonomiske likvidasjonen av de norske jødene under andre verdenskrig. Likvidasjonsstyret ble opprettet med bakgrunn i Lov av 26. oktober 1942, som var utgangspunktet for selve inndragningen av de norske jødernes formuer, og forskriftene som fulgte denne loven. Loven kom som en følge av at alle mannlige jøder ble arrestert, og den økonomiske likvidasjonen av jødene var en del av den totale destruksjonsprosessen. I følge forskriftene var Likvidasjonsstyret direkte underlagt finansministeren, og Likvidasjonsstyret hadde det overordnede ansvaret for å forvalte de inndratte jødiske formuene.

Problemstillingene som har dannet utgangspunktet for oppgaven er: *1) Hvilke rammer lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet? 2) I hvilken grad forholdt Likvidasjonsstyret seg til disse rammene i likvidasjonsprosessen? 3) Hvordan ble det mulig for andre enn den norske stat å profitere på likvidasjonen?* Jeg har undersøkt dette ved å studere kildene som finnes i arkivmaterialet etter Likvidasjonsstyret. Spesielt har Likvidasjonsstyrets korrespondanse med departementer, enkeltpersoner, bobestyrere og NS-organisasjoner vært viktig. Jeg har også studert landssviksaker, spesielt landssviksakene mot Likvidasjonsstyrets medlemmer for å få et supplement til kildene i arkivet.

7.1 Hvilke rammer lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet?

Forskriftene til Lov av 26. oktober 1942 var den viktigste og den mest formelle rammen som lå til grunn for Likvidasjonsstyrets virksomhet. Forskriftene la føringer for hvordan de inndratte jødiske formuene skulle forvaltes og hvem som skulle være ansvarlige for de ulike oppgavene som skulle utføres.

Denne studien har avdekket at Likvidasjonsstyret selv fikk muligheten til å utforme de forskriftene som skulle gjelde for deres virksomhet. På denne måten hadde Likvidasjonsstyret helt fra før den offisielle opprettelsen mulighet til å påvirke hvordan likvidasjonen av de jødiske formuene skulle foregå. Riktignok er det vanskelig å avgjøre hvor stor innflytelse Likvidasjonsstyret fikk til slutt. Reichborn-Kjennerud hevdet at Likvidasjonsstyret hadde

utarbeidet forskrifter som skulle gi mer rummelige kår for de norske jødene som ikke ble godkjent av finansministeren, men dette dokumentet har jeg ikke klart å finne.

Forskriftene var utformet på en måte som åpnet for tolkning og skjønn fra Likvidasjonsstyrets side. flere av paragrafene inneholdt forslag til hva som *kunne* gjøres, og ikke nødvendigvis noe fastere formuleringer om hva som *måtte* eller *skulle* gjøres. Dessuten åpnet forskriftene for at Likvidasjonsstyret kunne utforme nærmere bestemmelser for både beslagleggelse, registrering og realisering av de inndratte formuene.

Selv om forskriftene ga Likvidasjonsstyret et vidt handlingsrom, lå det også en forutsetning om offentlig kontroll av Likvidasjonsstyrets arbeid i forskriftene. Paragraf 11 slo fast at Likvidasjonsstyrets regnskaper skulle revideres av Riksrevisjonen. Riksrevisjonen reagerte på flere ting ved Likvidasjonsstyrets praksis i likvidasjonsprosessen, men Likvidasjonsstyret var lite villige til å samarbeide med Riksrevisjonen. Likvidasjonsstyret valgte i flere tilfeller å overse eller kommentere mangelfulgt på Riksrevisjonens antegnelser. Riksrevisjonens antegnelser ser heller ikke ut til ha ført til særlige konsekvenser fra Finansdepartementets side. Selv om forskriftene åpnet for en viss kontroll av Likvidasjonsstyrets virksomhet, fantes det liten kontroll i praksis.

Også de økonomiske rammene for Likvidasjonsstyrets arbeid er viktig å ta i betraktning. Likvidasjonsstyret hadde ikke noe eget driftsbudsjett, og alle utgifter knyttet til virksomheten ble tatt fra de inndratte jødiske formuene. Likvidasjonsstyret var altså avhengig av at likvidasjonen av formuene var innbringende. Midler fra de likviderte formuene skulle blant annet dekke Likvidasjonsstyrets lønninger, som for øvrig var høye sett i forhold til datidens lønnsnivå.

Likvidasjonsstyrets samhandling med andre departementer som var involvert i inndragningen av jødiske formuer fungerte også som en ramme for Likvidasjonsstyrets virksomhet. Hvilket forhold Likvidasjonsstyret hadde til Finansdepartementet fikk spesielt mye å si.

Likvidasjonsstyret var direkte underlagt finansministeren, og denne eller departementet skulle i utgangspunktet forespørres før større beslutninger ble tatt av Likvidasjonsstyret. I realiteten valgte Likvidasjonsstyret heller en strategi med ”tillatelse heller enn tilgivelse” når det gjaldt å rådføre seg med Finansdepartementet. Likvidasjonsstyret tok beslutninger, og med unnskyldningen om at de hadde så mye å gjøre eller at ting måtte skje raskt, valgte de heller å spørre om godkjenning av departementet i etterkant.

Ved at Finansdepartementet tillot en slik praksis, og dermed lot Likvidasjonsstyret få en selvstendighet som forskriftene og loven i utgangspunktet ikke la opp til, fikk Likvidasjonsstyret mulighet til å påvirke likvidasjonsprosessen i stor grad.

7.2 I hvilken grad forholdt Likvidasjonsstyret seg til disse rammene i likvidasjonsprosessen?

Likvidasjonsstyret ga tidlig uttrykk for viktigheten av å holde seg til forskriftene i rundskriv til sine bobestyrere. Likvidasjonsstyret fryktet kritikk, og presiserte at ingen enkeltpersoner eller bedrifter måtte bli favorisert gjennom likvidasjonsprosessen. Også antallet instruksjoner og rundskriv Likvidasjonsstyret sendte bobestyrerne kan tyde på at det var viktig for Likvidasjonsstyret å ha en ensartet bobehandling. Selv om forskriftene tilsa at bobestyrer kunne ta egne avgjørelser etter skjønn når det gjaldt bobehandlingen, involverte Likvidasjonsstyret seg likevel i de fleste større avgjørelser.

I mange tilfeller valgte Likvidasjonsstyret likevel å tillempe forskriftene etter omstendighetene. Som sagt var en del av forskriftene utformet på en måte som ga rom for tolkning og tilpassing. For eksempel fikk frontkjempere tilgang til leiligheter jøder hadde hatt leierett til, fast eiendom ble solgt og Likvidasjonsstyret valgte å ikke betale inn boenes utbringende direkte til Norges Bank, men beholdt pengene på en konto de selv disponerte.

Ved flere anledninger tok imidlertid Likvidasjonsstyret avgjørelser som ikke var i samsvar med de gitte forskriftene. Det kanskje mest oppsiktsvekkende denne studien har avdekket er det initiativet Likvidasjonsstyret tok til å avsløre jøder som Innenriksdepartementet ennå ikke hadde registrert. Dette var helt utenfor det forskriftene krevde av Likvidasjonsstyret. Likvidasjonsstyret var satt til å forvalte de formuene som allerede var inndratt, de hadde ikke noe ansvar for å få flere formuer til forvaltning.

Likvidasjonsstyrets medlemmer forsvarte seg etter krigen med at de hadde gjort så godt de kunne for å hjelpe jødene, at det hadde vært nødvendig å ta jobben for å unngå at de jødiske verdiene falt i Tyske hender, og at de hadde forsøkt å gi så rommelige vilkår for jødene som mulig. Dette forsvaret stemmer ikke overens med det Likvidasjonsstyret faktisk gjorde ved å ”angi” mennesker de antok var jøder for å få formuene deres inn til forvaltning. I tillegg valgte Likvidasjonsstyret å inngå samarbeid med Statspolitiet for å avdekke om jødene hadde skjult verdier. Paragraf fire i forskriftene åpnet riktignok for at Likvidasjonsstyret kunne søke

bistand gjennom andre offentlige myndigheter for å få brakt formuesspørsmål på det rene, men Likvidasjonsstyret oppfordret også til at Statspolitiet skulle foreta beslag.

Også i sitt forhold til Finansdepartementet og finansminister Prytz handlet Likvidasjonsstyret utenfor de rammene som var satt for virksomheten. Selv om Likvidasjonsstyret var underordnet finansministeren og skulle rådføre seg med departementet før store avgjørelser ble tatt valgte Likvidasjonsstyret å hellet spørre om tillatelse etter at avgjørelsene var tatt. Dette ble spesielt tydelig når det gjaldt samlesentralene og salg av jødiske eiendeler til frontkjempere.

Finansdepartementet godkjente ikke salg av jødiske eiendeler til frontkjempere før Likvidasjonsstyret åpnet utsalg fra samlesentralene. Heller ikke forskriftene åpnet for en slik form for salg. Forskriftene slo fast at løsøre som hovedregel skulle selges på auksjon. Det var Likvidasjonsstyret som sammen med Frontkjemperkontoret tok avgjørelsen om at jødiske eiendeler, klær og møbler skulle selges direkte til frontkjempere via spesielt opprettede samlesentraler. Likvidasjonsstyret fikk riktignok godkjennelse i ettertid av Finansdepartementet, men da var salget nærmest overstått.

Også ved andre anledninger i likvidasjonsprosessen gikk Likvidasjonsstyret ut over de rammene som skulle gjelde. Likvidasjonsstyret besluttet blant annet å destruere jødiske bilder som de fant for ”jødiske” til at de kunne selges videre selv om det ikke fantes noen instruksjoner som tilsa en slik praksis. De ga også bort et bilde til finansminister Prytz. I tillegg kjøpte Likvidasjonsstyrets medlemmer, og funksjonærer ansatt ved kontoret, jødiske eiendeler for varierende summer til tross for at forskriftene ikke ga hjemmel til dette, og til tross for at Riksrevisjonen hadde reagert på denne praksisen.

Likvidasjonsstyret utviklet seg i tråd med den administrative utviklingen Hilberg hevdet at var nødvendig for at en radikalisering av jødeforfølgelsene kunne finne sted. Den økonomiske likvidasjonsprosessen startet med lover og forskrifter, og inndragningsbeslutningene ble offentlig kunngjort. Senere utarbeidet Likvidasjonsstyret instruks og rundskriv til sine bobestyrere som ikke ble kunngjort offentlig. Etter hvert fikk Likvidasjonsstyret en avtale med Finansdepartementet om at beslutninger som trengte godkjennelse ikke trengte å foreligge skriftlig, men at avtaler skulle inngås muntlig over telefon. Til slutt tok Likvidasjonsstyret selv avgjørelser uten at Finansdepartementet blandet seg inn, og uten å få godkjennelse fra høyere hold på forhånd.

7.3 Hvordan ble det mulig for andre enn den norske stat å profitere på likvidasjonen?

En forutsetning for at det i det hele tatt ble en slik kamp om verdiene som jeg har beskrevet i denne oppgaven, var den vareknappheten og boligmangelen som eksisterte under andre verdenskrig. Samtidig ble NS-organisasjoner og -institusjoner opprettet, og de trengte nødvendigvis ressurser for å utføre sine oppgaver.

Jødernes formuer representerte ikke bare en verdi for den norske stat i form av kontanter til statskassen, men jødernes formuer representerte en enorm verdi i form av forretninger, lokaler leiligheter, møbler, klær og utstyr som ikke var mulig for folk å få tak i på den tiden.

Ved at Likvidasjonsstyret sto så fritt til å ta egne avgjørelser i likvidasjonsprosessen fikk både Likvidasjonsstyrets medlemmer og funksjonærer, men også organisasjoner tilknyttet NS muligheten til å tjene på likvidasjonen av de norske jødernes formuer. Likvidasjonsstyret tok selv initiativ til å starte opp med salg til frontkjempere fra samlesentralene, og Likvidasjonsstyret fikk selv mulighet til å bestemme hvilke organisasjoner som skulle tilgodeses og ikke.

Det kan tenkes at Likvidasjonsstyrets tilknytning til Frontkjemperkontoret kan ha hatt noe å si for at nettopp denne organisasjonen skulle få så faste avtaler med Likvidasjonsstyret. Det var mange NS-organisasjoner og institusjoner som ønsket tilgang til de jødiske formuene, men det denne studien har vist at Frontkjemperkontoret var den største vinneren i kampen om verdiene.

Den manglende kontrollen av Likvidasjonsstyrets virksomhet var også en faktor som muliggjorde at andre enn den norske stat profiterte på likvidasjonsprosessen. Riksrevisjonens antegnelser fikk lite konsekvenser, og Finansdepartementets manglende reaksjonen overfor Likvidasjonsstyret gjorde antakeligvis at Likvidasjonsstyret opplevde en stor selvstendighet og en frihet til å ta avgjørelser de selv fant mest passende. Slik fikk likvidasjonsstyret en mektig rolle i kampen om de jødiske verdiene.

Kilder

Utrykte kilder ved Riksarkivet:

S-1564 Finansdepartementet, Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer

- Serie: D "Oslo-Arkivet"
 - Dc A III: "Innenriksdeptets" og "Finansdeptets" arkivsaker
 - Stykke: L0040- 308. Div. saksomslag og korrespondanse fra "Innenriksdepartementet", 3 mapper
 - L0041- 309. Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet", I-II
 - L0042- 309. Div. saksomslag og korrespondanse fra "Finansdepartementet", III-IV
 - Dd A IV: Likvidasjonsstyret for inndratte formuer, 1942-1948
 - Stykke: L0043 Likvidasjonsstyret
 - L0044 Lønningslister. Fremmøteprotokoll
 - L0045 Fremmøteprotokoll
 - L0046 Fremmøteprotokoller
 - L0047 Bobestyrere
 - L0048 Korrespondanse vedr. bobestyrere
 - L0049 Instrukser og rundskriv
 - L0056 Korrespondanse med styret
 - L0057 Korrespondanse med styret
 - L0058 Utgått post
 - L0059 Korrespondanse
 - L0060 Korrespondanse
 - L0061 Korrespondanse
 - L0062 Korrespondanse
 - L0063 Korrespondanse
 - L0064 Korrespondanse
 - L0065 Oppgaver fra Norges Arbeidstjeneste, korrespondanse vedr. jøder, aktivaoppgaver

- L0066 Aktivaoppgaver
 - L0067 Bankinnskudd, forsikringer, fortegnelse over jøders forretninger
 - L0068 Kjøp og løsøre
 - L0069 Samlesentraler
 - L0070 Oppgjør og fortegnelser
- De A V: Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer, Ded A V.4: Ettersporing og vindikasjon 1945-1950.
 - Stykke: L0086 Etterforskningsavdelingen, 1945 - 1948
- Serie: F Regnskapsmateriell (R) vedrørende oppgjør av Likvidasjonsstyrets fellesmasse
 - Fa C.I. Materiell ved hovedkontoret i Oslo, Faj C.I.(R).J. Diverse:
 - Stykke: L0429 Diverse
 - Serie: H Likvidasjonsstyrets ”bomapper” med tilknyttede kartotek og registre
 - Hc E.III. Jødeboer, Hccc E. III. Sønnefjedls Oslo og Akershus
 - Stykke: L0928

S- 3138 Landssviksaker

- L0175 Oslo politikammer: dom 1209 – Erik Berge
- L0264 Oslo politikammer: dom 1736 – Rolf Carl Svinndal
- L0879 Oslo politikammer: dom 3947 – Ludvig Svinndal
- L1095-L1098 Oslo politikammer: dom 4223 – Egil Reichborn-Kjennerud
- L1125-L1130 Oslo politikammer: dom 4266 – Arnt Klemet Taasen Torp m.fl.
- L0047 Vestoppland politikammer: dom 392 – Berthe Marie Dynna

Litteratur

- Abrahamsen, Samuel. *Norway's Response to the Holocaust: A Historical Perspective*. New York: Holocaust Library, 1991.
- Beker, Avi. "Introduction: Unmasking National Myths", I Avi Beker (red.), *The Plunder of Jewish Property During the Holocaust: Confronting European History*. (2001) New York: New York University Press, 2001.
- Bruland, Bjarte. "Forsøket på å tilintetgjøre jødene i Norge". Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 1995.
- _____. *Det norske Holocaust: Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Temahefte nr. 7. Oslo: HL-senteret, 2008.
- Chesnoff, Richard Z. *Pack of Thieves: How Hitler and Europe Plundered the Jews and Committed the Greatest Theft in History*. New York: Doubleday, 1999.
- Debes, Jan. *Sentraladministrasjonens historie: Bind 5, 1940-1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.
- Dahl, Hans Fredrik. *Vidkun Quisling: En fører for fall*. Oslo: Aschehoug, 1992.
- _____, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen (red.). *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Oslo: Cappelen, 1995.
- Dean, Martin. *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Eizenstat, Stuart E. *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor and the Unfinished Business of World War II*. New York: PublicAffairs, 2003.
- Emberland, Terje og Matthew Kott. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Hagen, Thomas V. H., Gro Kvanvig og Roger Tronstad. *Jakten etter jødene på Agder: Fortellinger om det sørlandske Holocaust*. Kristiansand: Stiftelsen Arkivet, 2010.

Hilberg, Raul. *The Destruction of the European Jews*, vol 1. New York: Holmes & Meier, 1985.

Hjeltnes, Guri. "En Ø i en monter." VG. 15.10.2007

Hoffstad, E. *Merkantilt biografisk leksikon: Hvem er hvem i næringslivet?* Oslo: Yrkesforlaget, 1935.

Høidal, Oddvar. *Quisling: En studie i landssvik*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.

Johansen, Per Ole. *Oss selv nærmest*. Oslo: Gyldendal, 1984.

_____. "Rettsoppgjøret med Statspolitiet", i Per Ole Johansen (red.), *På siden av rettsoppgjøret*. (2006) Oslo: Unipub, 2006.

Kolsrud, Ole. *En splintret stat: Regjeringskontorene 1940-1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

"NOU 1997: 22 *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*."

Pryser, Tore. "Holocaust i innlandsregionen", i Per Ole Johansen (red.), *På siden av rettsoppgjøret*. (2006) Oslo: Unipub, 2006.

Roughvedt, Bernt. *Med penn og pistol: Om politimester Jonas Lie*. Oslo: Cappelen Damm, 2010.

"St.prep. nr. 82 (1997-98) *Et historisk og moralsk oppgjør med behandlingen i Norge av den økonomiske likvidasjon av den jødiske minoritet under den 2. verdenskrig*."

Støen, Ane Ingvild. "Justisdepartementet under okkupasjonen". Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2013.

Sørli, Sigurd. "Solkors eller hakekors: Nordmenn i Waffen-SS 1941-1945". Avhandling for Ph.d.-graden ved institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, 2014.

Theien, Iselin og Bjørn Westlie. "The Restitution Process and the Integration of the Jewish Minority into the Norwegian Collective Memory of the Second World War". I *From Patriotic Memory to a Universalistic Narrative?: Shifts in Norwegian Memory Culture*

after 1945 in Comparative Perspective, 117-134. Redigert av Arnd Bauerkämper, Odd-Bjørn Fure, Øystein Hetland og Robert Zimmermann. Essen: Klartext, 2014.

Østerud, Øyvind. *Statsvitenskap: Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget, 2002.

Internettressurser

Arkivportalen om arkivmateriale etter Likvidasjonsstyret:

<http://www.arkivportalen.no/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-01000000007874&aktivArkivFane=detaljer> (13.4.15)

Arkivverket om jøder i Norge under 2. verdenskrig:

<https://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdskrig/Nordmenn-i-fangenskap/Joedar-i-Norge> (13.4.15)

Arkivverkets digitalarkiv, Folketelling 1910 for Oslo Kjøpestad:

<http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/person/pf01036392070852> (6.5.15)

Dahl, Hans Fredrik. (2009, 13. februar). Frederik Prytz i Norsk biografisk leksikon:

https://nbl.snl.no/Frederik_Prytz (28.1.15)

Jødisk museum i Oslo, Månedens gjenstand i februar, Statsborgerbrev, Salomon David Steinmann (1882 – 1973):

<http://jodiskmuseumoslo.no/forside/manedens-gjenstand-i-februar> (07.04.15)

Norsk biografisk leksikon om finansminister Fredrik Prytz:

https://nbl.snl.no/Frederik_Prytz (2.5.15)

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) om deportasjonen av de norske jødene:

<http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> (9.4.15)

Statistisk Sentralbyrå, lønnstatistikk:

<http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-lonn.html> (6.4.15)

Statistisk Sentralbyrås prisindekskalkulator:

<http://www.ssb.no/kpi> (27.4.15)

Store norske leksikons definisjon av likvidasjon:

<https://snl.no/likvidasjon> (15.4.15)

Vedlegg 1

Lov

av 26. oktober 1942

om inndragning av formue som tilhører jøder

I samsvar med § 3, annet ledd, i Ministerpresidentens kunngjøring av 5 februar 1942 fastsettes følgende som gjelder uten hensyn til Grunnlovens bestemmelser:

§ 1. Formue av enhver art som tilhører jøde som er norsk statsborger, eller jøde uten statsborgerrett som oppholder seg her i landet, inndras til fordel for statskassen. Det samme gjelder formue tilhørende jødens ektefelle og barn.

§ 2. Innen 1 januar 1943 treffer Innenriksdepartementet beslutning om hvilke personers formue skal inndras etter § 1. Beslutningen kunngjøres i «Offentlige kunngjøringer» og meddeles så vidt mulig formuesinnehaveren i anbefalt brev.

Rettsvirkningen av beslutninger i henhold til denne paragraf regnes fra kunngjøringen, dog kan Finansdepartementet erklære ugyldig enhver forføyning over formue som nevnt i § 1 truffet i tiden 22-25 oktober 1942.

Avgjørelser i henhold til denne paragraf kan ikke prøves domstolene.

§ 3. Inndragningen berører ikke pant eller annen rettighet som tredjemann har i det som blir inndratt.

Det inndratte forvaltes av Finansdepartementet som kan forlange det registrert og sørger for den nødvendige avvikling. Dersom Finansdepartementet antar at vedkommendes formue ikke er tilstrekkelig til å dekke hans forpliktelser, kan hans bo forlanges tatt under konkursbehandling.

Finansdepartementet kan unnta fra inndragningen formuesgjenstander som omfattes av formuesinnehaverens unntaksrett etter tvangsfullbyrdsloven.

Finansdepartementet kan gi nærmere forskrifter til utfylling og gjennomføring av bestemmelsene i denne paragraf.

§ 4. Med fengsel inntil 6 år straffes den som ved ødeleggelse, gave, salg til underpris, forstikkelse, falske foregivender, fortielse eller på annen måte søker å unndra noen seg tilhørende formuesgjenstand fra inndragning etter denne lov eller i sånn hensikt falsk oppgir eller vedkjenner seg forpliktelser.

På samme måte straffes den som medvirker til en sånn handling, eller som til eierens fordel eller med hans samtykke eller på hans vegne foretar noen sånn handling eller medvirker til det.

§ 5. Denne lov trer i kraft straks.

Oslo 26 oktober 1942.

Q u i s l i n g.

Ministerpresident.

Hagelin. Sverre Riisnæs.

R. J. Fuglesang.

Vedlegg 2

Forskrifter

I medhold av lov av 26. oktober 1942 vedrørende inndragning av formue som har tilhørt jøder

Med hjemmel i § 3, tredje ledd i lov om inndragning av formue som tilhører jøder av 26. oktober 1942 gis følgende forskrifter:

§ 1.

Til å forestå forvaltningen av formue som inndras i henhold til lov om inndragning av formue som tilhører jøder av 26. oktober 1942 opprettes et likvidasjonsstyre som får navnet "Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer". Det er direkte underlagt Finansministeren og består av en leder (likvidator) og to rådgivere.

§ 2.

Til å forestå avviklingen av de boer som inndras, oppnevner Likvidasjonsstyret bobestyrere som står ansvarlige overfor dette. Disse bør fortrinnsvis ha juridisk utdanning. Hvor forholdene tilsier det, kan Likvidasjonsstyret ved siden av bobestyrer oppnevne ett eller flere kontrollerende og rådgivende medlemmer av bostyret. Bobestyrerne må stille garanti, hvis størrelse fastsettes av Likvidasjonsstyret. Bostyret og boets øvrige medlemmer handler under samme ansvar som bestemt for konkursboer. Deres godtgjørelse fastsettes av Finansdepartementet etter innstilling fra Likvidasjonsstyret.

Hvor omstendighetene tilsier at revisjon av boets regnskaper utføres av noen annen enn bobestyreren, kan Likvidasjonsstyret beskikke en eller flere revisorer.

§ 3.

På Finansdepartementets vegne kan Likvidasjonsstyret gjennom vedkommende skifterett begjære foretatt beslagleggelse og registrering av formue som skal inndras.

Det kan oppnevne utvalg av registreringsmenn og registreringsvitner til å foreta registrering. Under registreringsforretningen skal minst ett vitne være til stede, samt bobestyreren hvor sånn er oppnevnt.

I øvrig kan Likvidasjonsstyret gi nærmere bestemmelse om framgangsmåten ved beslagleggelse og registrering.

§ 4.

Hvis de vanlige midler som registreringsorganene rår over ikke viser seg tilstrekkelige til å gi fullstendig oversikt over formuesstillingen, kan Likvidasjonsstyret innhente formuesoppgaver gjennom likningsvesenet. Det kan også søke bistand gjennom andre offentlige myndigheter for å få brakt formuesspørsmålet på det rene.

§ 5.

Straks registrering er foretatt sendes avskrift av denne til Likvidasjonsstyret, i tilfelle også med formuesoppgave som er innhentet på den i § 4 angitte måte. Samtidig innsendes

innberetning med opplysninger om den nærmere familieforhold til den hvis formue inndragningen gjelder, og om den antagelige gjeld og dennes fordeling på innen- og utenlandske ikke jødiske og jødiske kreditorer, samt i tilfelle andre opplysninger som kan ha betydning for forvaltningen.

Det innrykkes i «Offentlige kunngjøringer» oppfordring til fordringshaverne om innen 1 måned å melde sine krav for vedkommende bobestyrere. For utenlandske fordringshavere er fristen 2 måneder.

Etter fristens utløp innsendes fordringene med innstilling til Likvidasjonsstyret, som treffer nærmere bestemmelser om, og i tilfelle i hvilken utstrekning kreditorene skal dekkes.

§ 6.

Bobestyreren sørger straks for at melding om inndragningen blir tinglyst i de distrikter hvor vedkommende hvis formue skal inndras, har fast eiendom eller skip.

§ 7.

Ved inndragningen får tvangsfullbyrdelseslovens § 70, § 71 nr. 2, § 72 nr. 3, 6 og 7, § 73 og § 74 anvendelse så langt de passer. Tvilstilfelle avgjøres av Likvidasjonsstyret.

§ 8.

Bostyret selger for at boets aktiva snarest blir realisert på den mest hensiktsmessige måte. Fast eiendom skal som hovedregel ikke realiseres. Løsøre skal som hovedregel selges på offentlig auksjon. Omfatter boet bedrift eller forretning avgjør Likvidasjonsstyret om bedriften (forretningen) skal nedlegges, selges eller drives videre. I øvrig gir Likvidasjonsstyret nærmere forskrifter.

Kjøpekontrakter og heimelsdokumenter for fast eiendom, og skip utstedes av Likvidasjonsstyret, som også kvitterer pantedokumenter og transporterer verdipapirer. Det samme gjelder kjøpekontrakter for igangværende forretningsvirksomhet av enhver art.

Leilighet som jøde har hatt eiendomsrett til skal, så snart den er ledig, overdras til Finansdepartementet, som deretter disponerer den. Dette gjelder uansett om det er tale om enebolig, boligkompleks, aksjeleilighet, obligasjonsleilighet osv.

Ledige leiligheter som jøde bare har hatt leierett til, disponeres av Likvidasjonsstyret. Til disse skal NS-medlemmer i stats- og partistillinger være fortrinnsberettiget. Deretter kommer andre NS-medlemmer i betraktning.

§ 9.

Etter hvert som realisasjonen skrider fram innbetales boets utbringende i Norges bank. Dog beholdes tilbake et tilstrekkelig beløp til å dekke kreditorer og utgifter ved bobehandlingen.

For hver innbetaling sendes samtidig oppgave til Likvidasjonsstyret og Finansdepartementet.

Så snart bobehandlingen er ferdig, sendes sluttberetning, fullstendig regnskap og oppgjør til Likvidasjonsstyret, som deretter sender innstilling med forslag til godtgjørelse til Finansdepartementet.

§ 10.

Finansdepartementet ansetter Likvidasjonsstyrets endelige godtgjørelse etter at avviklingen er tilendebrakt.

§ 11.

Likvidasjonsstyrets regnskaper revideres av Riksrevisjonen. Denne kan også revidere bostyrenes regnskaper i den utstrekning det antas hensiktsmessig, selv om disse har vært underlagt privat revisjon i henhold til § 2, annet ledd.

Oslo, den 20. november 1942

Prytz

(sign.)

Per von Hirsch

(sign.)

Vedlegg 3

Oversikt over bobestyrere i Oslo og Aker

Verv	Navn	Yrkesbakgrunn og/eller stilling	Registrerte jødebo ³²⁵	Honorar i kroner ³²⁶
Bobestyrer	Assman, Ernst O.	Eiendomsmegler	33	9.225
Bobestyrer	Berge, Andris	Jurist og sekretær i Departementet for arbeidstjeneste og idrett	22	
Bobestyrer	Bergsjø, Guldbrand	Advokat	15	
Bobestyrer	Bjelke, Knut	Overrettsakfører og sorenskriver	29	8.000
Bobestyrer	Breien, Reinh.	Byråsjef i justisdepartementet	1	
Bobestyrer	Dahl, Henrik	Jurist	30	9.000
Bobestyrer	Esmarck, Knut	Høyesterettsadvokat	77	29.025
Bobestyrer	Evju, Olav Howlid	Sekretær i Norges Handelstandsforbund	13	4.625
Bobestyrer	Gundersen	Statens trykningssjef	2	
Bobestyrer	Harlem, Petter	Overrettsakfører og sekretær ved Departementet for arbeidstjeneste og idrett	20	6.500
Bobestyrer og senere funksjonær i Likvidasjonsstyret	Haug, Almer	Bilkonsulent og ingeniør	108	29.000
Bobestyrer og senere styreformann i Likvidasjonsstyret	Høst, Håkon	Advokat	53	23.500
Bobestyrer	Ilseng, Birger	Overrettsakfører og ansatt ved Det juridiske kontor ved NS Generalsekretæren	69	35.000
Bobestyrer	Jevanord, Sevald	Salgssjef	20	7.000
Bobestyrer	Koren, Paul	Høyesterettsadvokat	67	
Bobestyrer	Kramer, Karl Martin	Advokat	40	18.000
Ansatt som revisor, men tok over bobestyrerler fra andre bobestyrere ved behov.	Lindahl, Andorf	Revisor	27	
Bobestyrer	Methi, Kaare	Kontorsjef i departementet for arbeidstjeneste og idrett.	22	8.775
Bobestyrer	Noreger, Sophus	Direktør i Finn og Sophus Clausen kontormaskiner	35	

³²⁵ Tallene kan være misvisende. Ofte ble flere bo slått sammen, spesielt hvis det gjaldt personer i nær slekt.

Barn og ektefelle ble som hovedregel regnet under familiefarens bo. Ofte ble også forretninger slått sammen med eierens bo. Det reelle tallet er derfor antakeligvis høyere.

³²⁶ Der tall mangler er det fordi det ikke har vært mulig å finne kilder på utbetalt honorar i kildematerialet. Tallene er rundet opp til nærmeste hele krone.

Bobestyrer	Overn, Ole	Advokat	31	1.200
Bobestyrer	Schjærve, Helge	Overrettsakfører	43	20.700
Bobestyrer	Schjølberg, H.	Jurist	32	26.300
Bobestyrer	Seier, Sverre	Advokat	13	1.500
Styremedlem og bobestyrer	Svinndal, Rolf	Disponent i Svinndal A/S	9	10.000
Bobestyrer	Wangen, Kaare	Jurist og sekretær i Departementet for arbeidstjeneste og idrett	19	1.362